

Het paard als middel bij zorgverlening aan kinderen met een autismespectrumstoornis

Kwalitatief beschrijvend onderzoek naar vormgeving en wetenschappelijke onderbouwing van zorgverlening met paarden op de HartenHoeve.

Colofon

Afstudeeronderzoek: Het paard als middel bij zorgverlening aan kinderen met een autismespectrumstoornis

Kwalitatief beschrijvend onderzoek naar vormgeving en wetenschappelijke onderbouwing van zorgverlening met paarden op de HartenHoeve

Datum: 20 mei 2010

Naam: Anne van Lagen

Studentnummer: 100472

E-mail: annevlagen@hotmail.com

Naam: Enya Fekkes

Studentnummer: 100387

E-mail: afekkes@student.che.nl

Onderwijsinstelling: Christelijke Hogeschool Ede

Adres: Oude Kerkweg 100, 6717 JS, Ede

Opleiding: Sociaal Pedagogische Hulpverlening

Begeleider: Jan van der Kolk

E-mail: jvdkolk@che.nl

Telefoonnummer: 06-16726022

Opdrachtgevende instelling: HartenHoeve

Adres: Hooiweg 5, 4158 LE, Deil

Begeleider: Hein van Harten

E-mail: hartenstien@hetnet.nl

Telefoonnummer: 06-22223523

Enya Fekkes

Anne van Lagen

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
Voorwoord	7
Leeswijzer	8
1. Inleiding/achtergrond van het project	9
1.1 Het onderwerp/onderzoek	9
1.2 De probleemstelling	9
1.3 Relevantie	9
1.4 Doelstelling	10
2. Methode	11
2.1 Methode en respondenten	11
2.2 Overzicht meetinstrumenten	12
2.2.1 Interviews	12
2.2.2 Observaties	12
2.3 Procedure	13
3. Aandachtspunten	15
3.1 Contextbeschrijving	15
3.1.1 Organisatiegegevens	15
3.1.2 Werkwijze instelling	15
3.1.3 Relaties met overheden	17
4. Definiëring van begrippen	18
5. Autismespectrumstoornis	19
5.1 Inleiding	19
5.2 Vijf vormen van autisme	19
5.2.1 Autistische stoornis	19
5.2.2 PDD-NOS	20
5.2.3 Syndroom van Asperger	20
5.2.4 Syndroom van Rett	20
5.2.5 Desintegratiestoornis van de kinderleeftijd	20
5.3 Kenmerken van de stoornis	20
5.4 Diagnostic and Statistic Manual of Mental	21
5.4.1 Veranderingen in de DSM-5	21
6. Wat wordt er verstaan onder zorgverlening met paarden?	22
6.1 Inleiding	22
6.2 Geschiedenis	22
6.3 Paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening	22
6.3.1 Therapie	23
6.3.2 Recreatief	25
6.3.3 Zorgverlening met paarden	26
6.4 Conclusie	26
7. Wat is er in wetenschappelijke publicaties verschenen over de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden bij kinderen met een autismespectrumstoornis?	27
7.1 Inleiding	27
7.2 Paarden en autisme	27
7.3 Resultaat onderzoeken	28
7.4 Therapeutische effecten	29
7.3.1 Psychomotorisch vlak	29
7.3.2 Psychisch vlak	30
7.3.3 Fysisch vlak	30
7.4.4 Sociaal/emotioneel vlak	30
7.5 Conclusie	31

8. Welke therapeutische effecten worden zichtbaar ten gevolge van de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve, bij kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?	32
8.1 Inleiding.....	32
8.2 Therapeutische effecten	32
8.2.1 Psychomotorisch vlak	33
8.2.2 Psychisch vlak	33
8.2.3 Fysisch vlak	35
8.2.4 Sociaal/emotioneel vlak	35
8.3 Conclusie	37
9. Welke omgevingsfactoren zijn van invloed op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden, specifiek gericht op kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?	38
9.1 Inleiding.....	38
9.2 Omgevingsfactoren, beschreven vanuit de literatuur	38
9.2.1 Omgevingsfactoren die niet specifiek zijn voor een (zorg)boerderij/manege, maar wel aanwezig zijn	39
9.2.2 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, die niet specifiek met landbouwhuisdieren samenhangen	39
9.2.3 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, waaraan landbouwhuisdieren een belangrijke bijdrage leveren	40
9.3 Omgevingsfactoren, beschreven vanuit de interviews.....	41
9.3.1 Omgevingsfactoren die niet specifiek zijn voor een (zorg)boerderij/manege, maar wel aanwezig zijn	41
9.3.2 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, die niet specifiek met landbouwhuisdieren samenhangen	42
9.3.3 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, waaraan landbouwhuisdieren een belangrijke bijdrage leveren	42
9.4 Conclusie	43
10. Hoe wordt in de praktijk zorgverlening met paarden op dit moment vormgegeven binnen de HartenHoeve, specifiek gericht op kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?	44
10.1 Inleiding.....	44
10.2 Zorgverlening met paarden.....	44
10.3 Algemene gegevens	45
10.4 Analyse van de observaties	45
10.5 Vormgeving activiteiten	47
10.5.1 Bord	47
10.5.2 Borstelen.....	47
10.5.3 Opzadelen	48
10.5.4 Rijden	48
10.5.5 Afzadelen	48
10.6 Missie en visie	49
10.7 Conclusie	50
11. Hoe ervaren de kinderen met een autismespectrumstoornis en hun ouders de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve?	51
11.1 Inleiding.....	51
11.2 Analyse en interpretaties van de interviews.....	51
11.3 Kinderen	52
11.3.1 De HartenHoeve in het geheel	52
11.3.2 De begeleiding	52
11.3.3 De paarden	52

11.3.4 Het rijden en verzorgen van de paarden	52
11.4 Ouders	53
11.4.1 De HartenHoeve in het geheel	53
11.4.2 De begeleiding	53
11.4.3 De paarden	54
11.4.4 Het rijden en verzorgen van de paarden	54
11.4.5 Het effect van de HartenHoeve op de kinderen	55
11.4.6 Verbeterpunten	55
11.5 Conclusie	56
12. Conclusie	57
12.1 Hoofdvraag.....	57
12.2 Beantwoording deelvragen	57
12.3 Visie onderzoekers	60
13. Aanbevelingen.....	61
14. Kritische kanttekeningen over het paard als middel bij zorg- en hulpverlening	62
15. Evaluatie.....	64
15.1 Beschrijving beperkingen onderzoek/methode	64
15.2 Beschrijving sterke kanten onderzoek/methode	64
15.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	65
Bijlage 1: Literatuurlijst13. Aanbevelingen	66
Bijlage 2: Tabellen bij hoofdstuk 11.....	70
Bijlage 3: Whiteboard met magneten.....	79

Samenvatting

Onderwerp en doel van het onderzoek

Het onderwerp van dit onderzoek is zorgverlening met paarden op de HartenHoeve bij kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Het doel van dit onderzoek is om inzichtelijk te maken hoe de zorgverlening met paarden aan kinderen met een ASS op de HartenHoeve wordt vormgegeven, enkel in gegaan op de doe – activiteiten, visie en missie. Daarnaast wordt in kaart gebracht wat er aan wetenschappelijk onderbouwde literatuur te vinden is op het gebied van de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden. Het uiteindelijke doel is om een bijdrage te leveren aan de kennisontwikkeling van de medewerkers.

Methode

Het onderzoek is een kwalitatief beschrijvend onderzoek. De onderzoekers hebben allereerst literatuuronderzoek gedaan naar zorgverlening met paarden specifiek gericht op kinderen met een ASS, de daarbij horende therapeutische effecten en de omgevingsactoren die van invloed zijn. Ook hebben we praktijkonderzoek gedaan waarbij gebruik gemaakt is van observaties en interviews. Aansluitend hebben we de deelvragen beantwoord en zijn er conclusies getrokken.

Resultaten en conclusies

De aangeboden zorgverlening met paarden op de HartenHoeve is een vorm van recreatief paardrijden. Onder zorgverlening wordt verstaan: alle gegeven zorg aan daartoe behoeftige personen zonder vooraf gestelde doelen. Bij zorgverlening met paarden worden naast het paardrijden op zich, alle activiteiten en de onderlinge relaties rondom het paardrijden meegerekend.

Over de relatie tussen paarden en kinderen met een ASS beschrijft de literatuur dat paarden eerder een relatie aangaan met kinderen met autisme, omdat paarden geen dubbele boodschappen begrijpen en kinderen met een ASS veelal congruent zijn in hun gedrag. Daarbij zullen kinderen met een ASS makkelijker een relatie aangaan met paarden dan met mensen, omdat ze de lichaamstaal van het paard beter verstaan. Onderzoeken hebben aangetoond dat wanneer kinderen met autisme zorgverlening met paarden krijgen aangeboden, er verbeteringen te zien zijn in concentratievermogen en communicatievaardigheden. Evenzeer zouden er door zorgverlening met paarden bij alle ruiters, waaronder kinderen met een ASS, effecten op kunnen treden op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel gebied. Op de HartenHoeve worden evenzo effecten op deze vier gebieden opgemerkt bij kinderen met een ASS. De meeste effecten worden zichtbaar op psychisch en sociaal/emotioneel vlak. Daarnaast is door de onderzoekers in kaart gebracht hoe zorgverlening met paarden bij kinderen met een ASS wordt vormgegeven op de HartenHoeve, enkel ingegaan op doe- activiteiten en visie/missie.

Opvallend is dat de ervaring van zowel kinderen als ouders over de aangeboden zorgverlening met paarden op de HartenHoeve, niet los te koppelen is van hoe zij de HartenHoeve in het algemeen ervaren. Uit de interviews is gebleken dat de sfeer die heerst op de HartenHoeve, de omgeving en de begeleiding hierop van invloed zijn. Door ouders en kinderen wordt overwegend positief gesproken over de begeleiding, de paarden, de zorgverlening met paarden en de HartenHoeve in het geheel.

Uit literatuur- en praktijkonderzoek blijkt dat de therapeutische effecten die optreden als gevolg van de aangeboden zorgverlening met paarden, niet los te koppelen zijn van omgevingsfactoren. De omgevingsfactoren zouden mogelijk een grotere bijdrage kunnen leveren aan de therapeutische effecten dan de paarden zelf.

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie 'Het paard als middel bij zorgverlening aan kinderen met een autismespectrumstoornis', geschreven in het kader van de afronding van de studie Sociaal Pedagogische Hulpverlening aan de Christelijke Hogeschool in Ede. In dit afstudeeronderzoek is gekeken naar de vormgeving van zorgverlening met paarden bij kinderen met een autismespectrumstoornis op de HartenHoeve. Daarnaast is er onderzocht wat er aan wetenschappelijk onderbouwde literatuur te vinden is op het gebied van zorgverlening met paarden.

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *Op welke wijze wordt zorgverlening met paarden bij kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar vormgegeven binnen de HartenHoeve en kunnen deze interventies onderbouwd worden met wetenschappelijke literatuur?*

De doelgroep waarvoor dit afstudeeronderzoek met name is geschreven: medewerkers van de HartenHoeve en allen die geïnteresseerd zijn in zorgverlening met paarden bij kinderen met een autismespectrumstoornis.

Na een aantal maanden hard werken is ons afstudeeronderzoek afgerond. Wij kijken met plezier terug op de afstudeerperiode en op een goede samenwerking met de betrokkenen. Uiteraard was deze scriptie nooit tot stand gekomen zonder de hulp van een aantal mensen. Graag willen wij langs deze weg de volgende mensen bedanken.

Wij willen in de eerste plaats onze opdrachtgever en afstudeerbegeleider vanuit de instelling, Hein van Harten, bedanken voor de geboden begeleiding en de tijd die hij altijd voor ons vrijmaakte. Ook zijn wij onze afstudeerbegeleider vanuit school, Jan van der Kolk, dankbaar voor de geboden begeleiding, kritische blik en regelmatige feedback.

Naast onze afstudeerbegeleiders willen wij de ouders van de geobserveerde kinderen bedanken voor de medewerking aan ons onderzoek. Bedankt dat wij jullie mochten interviewen en dat jullie toestemming gaven tot het observeren van jullie kinderen.

Verder willen wij instructeur paardrijden gehandicapten, Babette de Bruijn, bedanken voor het inzichtelijk maken van wat er onder zorgverlening met paarden wordt verstaan en hoe dit op de HartenHoeve wordt vormgegeven. Ruud Knaapen, expert op het gebied van paardencoaching, zijn wij dankbaar voor het delen van kennis vanuit uw expertise als paardencoach. Ook willen wij Stichting Grip op je leven bedanken. Johan en Jaike de Vlugt, hartelijk bedankt dat wij een stukje zorgverlening met paarden mochten ervaren in de prachtige omgeving van Grip in Harderwijk. Dank jullie wel voor jullie tijd om met ons in gesprek te gaan.

Tot slot willen wij het thuisfront bedanken voor alle steun die zij ons hebben gegeven.

Onze dank is groot!

Anne van Lagen & Enya Fekkes

Leerdam, 20 mei 2014

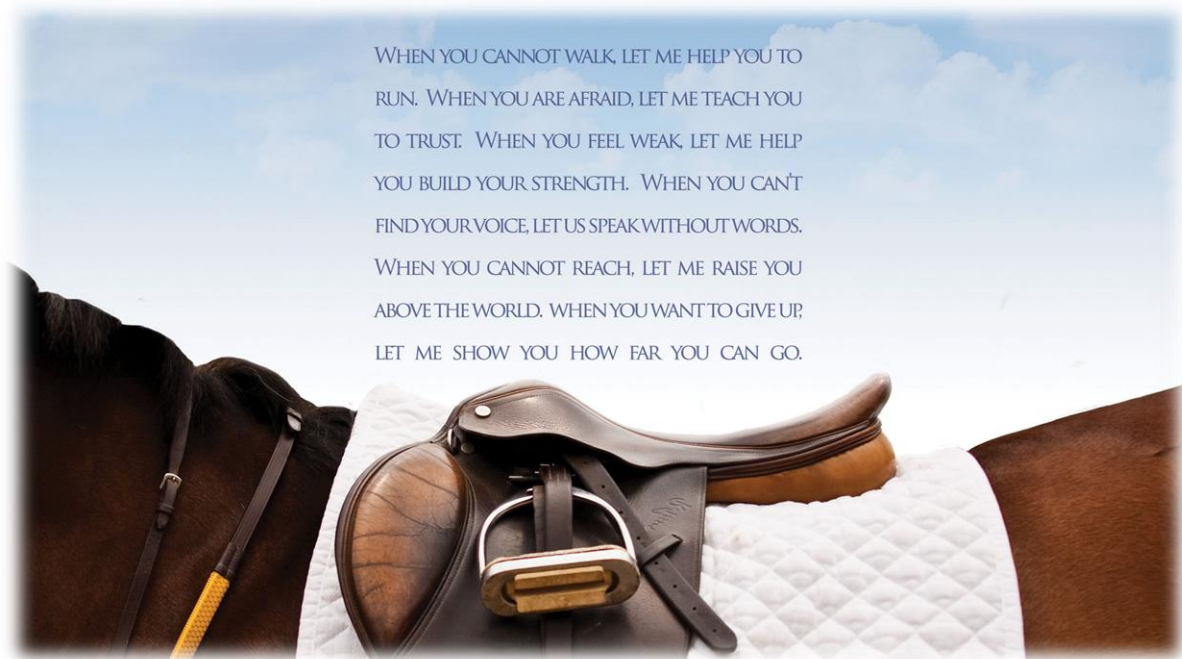
Leeswijzer

Door middel van de leeswijzer wordt in het kort aangegeven wat de lezer kan verwachten.

Hoofdstuk 1 omvat de inleiding/achtergrond van het onderzoek. In hoofdstuk 2 staat de methode van het onderzoek beschreven. Hoofdstuk 3 gaat over de aandachtspunten. De definiëring van de begrippen staat beschreven in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 gaat over autismespectrumstoornis. In hoofdstuk 6 tot en met 11 wordt er een antwoord gegeven op de deelvragen. De conclusies als beantwoording van de hoofdvraag worden weergegeven in hoofdstuk 12. Hoofdstuk 13 bevat de aanbevelingen. In hoofdstuk 14 staan kritische kanttekeningen beschreven. Hoofdstuk 15 omvat een evaluatie van het onderzoek.

Vervolgens zijn de literatuurlijst, tabellen bij hoofdstuk 11 en een document met daarin een idee voor een whiteboard toegevoegd als bijlage. Op de laatste pagina van dit onderzoek bevindt zich een cd-rom met daarop de vragenlijsten voor de interviews, de uitgewerkte interviews, het labelen van de interviews en de kernlabels van de interviews. Daarnaast zijn de uitgewerkte observaties, informatie vanuit Stichting Grip op je leven, plan van aanpak (eerste versie en aangepaste versie), logboek en procesverslag toegevoegd op de cd-rom. De belangrijkste onderdelen van dit onderzoek zijn: de inleiding, conclusie en kritische kanttekeningen.

Gedurende het onderzoek is het de onderzoekers niet gelukt om binnen het toegestane aantal pagina's te blijven. De onderzoekers hebben van de afstudeerbegeleider vanuit school toestemming verkregen voor paginaoverschrijding.

Hoofdstuk 1: Inleiding/achtergrond van het project

1.1 Het onderwerp/onderzoek

Op de HartenHoeve wordt zorgverlening met paarden aangeboden. Vanuit de eigen ervaringen van de onderzoekers en die van onze opdrachtgever, hebben wij voorafgaand aan dit onderzoek de hypothese opgesteld dat zorgverlening met paarden bij kinderen met een ASS een toegevoegde waarde heeft.

Het is op de HartenHoeve (nog) niet in kaart gebracht op welke wijze zorgverlening met paarden wordt vormgegeven aan kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Bovendien hebben de medewerkers van de HartenHoeve behoefte aan kennisontwikkeling op het gebied van zorgverlening met paarden. Er is echter nog weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar zorgverlening met paarden.

1.2 De probleemstelling

In ons plan van aanpak staat het volgende omschreven als probleemstelling:

Wetenschappelijke onderbouwde literatuur op het gebied van de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden is nog gering. De interventies die op de HartenHoeve worden ingezet bij kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar, zijn nog niet in kaart gebracht. De medewerkers van de HartenHoeve hebben behoefte aan kennisontwikkeling op het gebied van zorgverlening met paarden.

De onderzoekers zullen niet direct iets met de behoefte aan kennisontwikkeling doen, maar zijn wel op zoek gegaan naar wetenschappelijk onderbouwde literatuur op het gebied van zorgverlening met paarden. Daarbij zullen de onderzoekers in kaart brengen hoe de zorgverlening met paarden bij kinderen met een ASS op de HartenHoeve wordt vormgegeven. In hoofdstuk 2 wordt de werkwijze beschreven.

Om het onderzoek af te kaderen is ervoor gekozen om enkel de kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar mee te nemen in ons onderzoek. Er wordt geen aandacht besteed aan kinderen/jongeren die buiten de leeftijdscategorie vallen en zorgverlening met paarden krijgen aangeboden op de HartenHoeve.

Het onderzoek is voor de onderzoekers klaar wanneer is beschreven hoe de zorgverlening met paarden aan kinderen met een ASS op de HartenHoeve wordt vormgegeven, enkel in gegaan op de doe – activiteiten, visie en missie. Daarnaast is duidelijk geworden hoe de aangeboden zorgverlening onderbouwd kan worden met wetenschappelijk onderbouwde literatuur.

1.3 Relevantie

Het is belangrijk dat onderzoek wordt gedaan naar de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden, aangezien er op dit gebied nog weinig wetenschappelijk onderbouwde literatuur te vinden is. Dit wordt gemist door het medewerkers van de HartenHoeve om hun werkwijze te kunnen onderbouwen. Het management van de HartenHoeve vond het daarom van belang dat hier onderzoek naar gedaan werd. Het desbetreffende onderzoek zal als een opstapje dienen voor verder onderzoek om medewerkers van de HartenHoeve te voorzien in hun behoefte aan kennisontwikkeling.

1.4 De doelstelling

In het plan van aanpak zijn de volgende doelstellingen omschreven op macro-, meso- en microniveau.

Macroniveau:

Het doel van dit onderzoek is om in kaart te brengen welke wetenschappelijke publicaties er zijn verschenen op het gebied van de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden.

Mesoniveau:

We willen onderzoeken hoe zorgverlening met paarden aan kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar op dit moment wordt vormgegeven binnen de HartenHoeve.

Microniveau:

Ons uiteindelijke doel is om een bijdrage te leveren aan de kennisontwikkeling van de medewerkers, door middel van wetenschappelijke onderbouwing.

Hoofdstuk 2: Methode

2.1 Methode en respondenten

In dit onderzoek is gekozen voor interviews, observaties en literatuuronderzoek. Er is voor gekozen om de volgende personen te interviewen:

- ❖ Hein van Harten, directeur van de HartenHoeve;
- ❖ Babette de Bruijn, instructeur paardrijden gehandicapten;
- ❖ Ruud Knaapen, expert op het gebied van paardencoaching;
- ❖ Ouders van kinderen met een al dan niet gediagnosticeerde autismespectrumstoornis, die zorgverlening krijgen aangeboden op de HartenHoeve.

Allereerst zijn we in gesprek gegaan met onze opdrachtgever Hein van Harten, coördinator bijzondere kinderen Mariëlle Witte en coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen Jolijn van Harten, om helder te krijgen welke vier kinderen we voor ons onderzoek zouden kunnen observeren. Gezamenlijk hebben we vier kinderen uitgekozen die voldeden aan onze doelgroepomschrijving en waarvan we hun (pleeg)ouders konden interviewen. In tegenstelling tot wat beschreven staat in het plan van aanpak is er tijdens het onderzoek voor gekozen om alleen de ouders te interviewen, aangezien niet alle kinderen over de capaciteit beschikken om onze vragen te beantwoorden.

Om ons onderzoek af te kaderen is gekozen voor kinderen met een al dan niet gediagnosticeerde ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. We hebben voor deze leeftijdscategorie gekozen, omdat de meeste kinderen die zorgverlening met paarden krijgen aangeboden binnen de HartenHoeve in deze leeftijdscategorie vallen. Vier kinderen waren, volgens de opdrachtgever en de onderzoekers, voldoende om inzichtelijk te kunnen maken hoe de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve wordt vormgegeven. Er is gekozen om te observeren op de woensdagmiddag. De dagen waarop de kinderen zorgverlening met paarden krijgen aangeboden zijn de woensdagmiddag en de zaterdag. Aangezien wij beiden op zaterdag werken, is ervoor gekozen om de kinderen op de woensdagmiddag te observeren.

Uiteindelijk hebben wij van drie kinderen hun moeder mogen interviewen. In één geval hebben wij zowel pleegmoeder als pleegvader geïnterviewd. Tijdens de selectie van de respondenten is er gekeken welke kinderen en ouders wilden meewerken aan ons onderzoek. Hierdoor was het niet mogelijk om te selecteren op geslacht.

Om een zo helder mogelijk beeld te krijgen van welke wetenschappelijke publicaties er te zijn op het gebied van zorgverlening met paarden specifiek gericht op kinderen met een ASS, hebben we gebruik gemaakt van verschillende type bronnen. Zo is er gebruik gemaakt van: handboeken, krantenbanken, vaktijdschriften, dossiers, rapporten, Google Scholar en dergelijke. Via deskundigen op het gebied van zorgverlening met paarden hebben wij, naast onze eigen literatuurstudie, suggesties ontvangen over relevante literatuur. Aan het begin van de afstudeerperiode zijn beide onderzoekers lid geworden van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, waar gedurende het onderzoek meerdere malen gebruik van is gemaakt bij het zoeken naar literatuur.

2.2 Overzicht meetinstrumenten

2.2.1 Interviews

Welke personen voor dit onderzoek zijn geïnterviewd staat omschreven bij methoden en respondenten. De gebruikte vragenlijsten voor de interviews zijn te vinden als bijlage op de toegevoegde cd-rom. Er is door de onderzoekers bij alle interviews gebruik gemaakt van mondelinge afname. De interviews zijn face to face afgenomen. Hiervoor is gekozen, omdat de onderzoekers dachten dat dit de beste respons op zou leveren voor het onderzoek (Baarda et al., 2012).

Voor de interviews met Hein van Harten, Babette de Bruijn, Ruud Knaapen en alle ouders is gekozen om gebruik te maken van een half- of gedeeltelijk gestructureerd interview. In deze vorm van interviewen liggen niet alleen de onderwerpen, maar ook de belangrijkste vragen en in principe ook de vraagvolgorde vast. Echter, er is vrijheid om van de vraagvolgorde en de vraagformulering af te wijken als dat in het onderzoek beter uitkomt (Baarda, Goede & Teunissen, 2009).

Bij het interview met Hein van Harten is gebruik gemaakt van vragen, onderverdeeld in de volgende zeven categorieën: algemene vragen, zorg, organisatiebeschrijving, werkwijze, doelgroep, effectiviteitsmeting en relaties met overheden. Bij deze categorieën hebben we gekeken naar wat er in het hoofdstuk *aandachtspunten* beschreven stond in de afstudeernota. Aan de hand van de aandachtspunten zijn 32 vragen opgesteld. Het doel van dit interview was om achtergrondinformatie over de HartenHoeve te verkrijgen.

Het interview met Babette de Bruijn paste in ons vooronderzoek. Het doel van dit interview was om meer informatie te verkrijgen over de gang van zaken op de HartenHoeve. Verder wilden wij graag meer weten over wat zorgverlening met paarden nu precies inhield en wat de mening van Babette hierover was. Het interview met Babette de Bruijn bestaat uit 24 vragen, opgedeeld in de volgende vier categorieën: algemene vragen, probleemstelling, methode en resultaten.

Voor het interview met Ruud Knaapen zijn 19 vragen opgesteld aan de hand van de deelvragen. Het doel van dit interview was om meer informatie te verkrijgen over wat zorgverlening met paarden inhield en wat de mening van Ruud hierover was. Daarnaast wilden de onderzoekers verdieping aanbrengen in het onderzoek door informatie verkregen van een expert te verwerken in de deelvragen.

Voorafgaand aan de interviews met ouders hebben de onderzoekers aan de hand van de deelvragen de volgende drie hoofdonderwerpen vastgesteld: ervaring, vormgeving en omgevingsfactoren. Bij de gekozen hoofdonderwerpen hebben we 17 vragen opgesteld. Onder de vragen stonden verschillende subonderwerpen waar (eventueel) op doorgevraagd kon worden.

2.2.2 Observaties

In het boek *Kwalitatief praktijk gericht onderzoek op wetenschappelijke basis* wordt door de schrijvers gesteld dat wanneer het om gedrag gaat, een onderzoeker het best kan observeren (Baarda et al., 2012). Observaties hebben als doel om ergens meer zicht op te krijgen (Boetes, Nieuwenhuys & Schuitema, 2002). Voor ons onderzoek hebben wij gekozen voor de methode beschrijvende observatie, waarbij de observatoren een aanwezige rol hadden. Er is voor deze methode gekozen, omdat het vrijwel onmogelijk was om een verholde rol aan te nemen wilde men het betreffende kind goed kunnen observeren. De onderzoeker diende gedurende de observatie mee te lopen naar verschillende plekken (poetsplaats, zadelkamer of meelopen tijdens een buitenrit).

De uitwerking van de aanwezige rol van de observator op de kinderen was verschillend. Bij drie van de vier kinderen leek de rol van de aanwezigheid van de observator een neutrale of stimulerende werking te hebben. Bij één kind, Michel, leek de aanwezigheid van een observator een blokkerende uitwerking te hebben.

Voor de observaties is gekozen om vooral te letten op de uitdrukkingsmotoriek, uit de categorie bewegingsgedrag (Boetes, Nieuwenhuys & Schuitema, 2002). Hierbij hebben wij gelet op de houding, beweging en gelaatsuitdrukking van het kind. De kleding hebben wij niet direct meegenomen, aangezien de kinderen passende kleding droegen bij het paardrijden (laarzen, paardrijbroek/joggingbroek e.d.). Boetes, Nieuwenhuys en Schuitema schrijven (2002): "Ook moet duidelijk zijn dat observatie altijd een reductie inhoudt van het werkelijke gebeuren en dat volledige objectiviteit niet haalbaar is" (p. 146). Dit hebben wij gedurende het observeren in ons achterhoofd gehouden. Wij hebben in de observaties geprobeerd een zo duidelijk onderscheid te maken tussen observatie en interpretatie.

Zoals eerder vermeld, is er gekozen voor een beschrijvende observatie. Het doel van de observaties was om inzichtelijk te maken hoe de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve wordt vormgegeven.

Er dient rekening mee gehouden te worden dat de onderzoekers geen getrainde observatoren zijn, wat van invloed zou kunnen zijn op de kwaliteit van de observaties.

2.3 Procedure

Om inzichtelijk te maken hoe dit onderzoek is uitgevoerd, willen wij hieronder kort de genomen stappen weergeven.

- Het onderzoek is ontstaan door dat beide onderzoekers affiniteit hebben met zorgboerderijen en/of maneges door werk en stage. Zorgverlening met dieren is hierin een terugkerend aspect. We signaleerden beiden dat dieren wel als middel ingezet werden om gedragsverandering te bewerkstelligen, maar dat het vaak willekeurig ingezet werd zonder theoretische onderbouwing. Enya heeft in het eerste jaar van haar opleiding stage gelopen bij zorgmanege de HartenHoeve. Op deze manier kwamen wij bij de HartenHoeve terecht als opdracht gevende instelling.
- Na in gesprek te zijn gegaan met onze opdrachtgever Hein van Harten en onze afstudeerbegeleider Jan van der Kolk, is het plan van aanpak tot stand gekomen. Vervolgens hebben wij het plan van aanpak ingeleverd bij onze onderzoeksdocent Jochum Muurling. Jochum heeft ons drie keer feedback gegeven op het plan van aanpak.
- Tijdens het wachten op feedback van de onderzoeksdocent zijn de onderzoekers begonnen met de literatuurstudie. Zoals vermeld staat bij methoden en respondenten hebben we gebruik gemaakt van verschillende dataverzamelmethodeën.
- Na een GO te hebben gekregen voor ons plan van aanpak hebben we de tot dan toe gevonden literatuur onder de deelvragen geplaatst. Daarnaast zijn we begonnen met het opstellen van interviewvragen voor Babette de Bruijn, Hein van Harten en ouders. Vervolgens hebben we via de mail contact gezocht met Babette de Bruijn en Hein van Harten en hebben we een afspraak gemaakt voor het afnemen van de interviews. (De interviews zijn uiteindelijk in week 10 afgenomen.)
- Vervolgens hebben we in overleg met onze opdrachtgever Hein van Harten, coördinator bijzondere kinderen Mariëlle Witte en coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen Jolijn van Harten, kinderen en ouders geselecteerd die geschikt waren voor onze observaties en interviews.

Hierna hebben we via mailcontact ouders benaderd en toestemming gevraagd voor het observeren van hun kind en het afnemen van een interview met (één van) hen. Aansluitend hebben we via de mail een afspraak met ouders gemaakt voor het interview.

- Van week 10 tot en met week 13 hebben de onderzoekers vier kinderen geobserveerd. Per woensdagmiddag werden er twee kinderen geobserveerd. Beide onderzoekers hebben alle kinderen apart geobserveerd. De observaties vonden plaats op de HartenHoeve: binnenbak, buitenbak en omgeving rondom de HartenHoeve. De onderzoekers hebben zich voorgesteld aan de geobserveerde kinderen en benoemd dat ze vier middagen op de HartenHoeve kwamen kijken.

- In week 10 en 11 hebben de onderzoekers Babette de Bruijn, Hein van Harten en alle ouders geïnterviewd. De interviews met Babette de Bruijn en Hein van Harten hebben plaatsgevonden op de HartenHoeve. De interviews met ouders hebben plaatsgevonden bij hen thuis. Aan alle geïnterviewden werd gevraagd of ze korte, bondige antwoorden wilden geven.

- Er is in week 5 via de mail contact gezocht met Ruud Knaapen, expert op het gebied van paardencoaching. In week 11 hebben de onderzoekers het interview met Ruud Knaapen voorbereid. In week 12 is het interview daadwerkelijk afgenomen bij Ruud Knaapen thuis in Veeningen.

- Nadat we het eerste interview hadden afgenomen zijn we begonnen met het uitwerken en labelen van interviews.

- Met Stichting Grip op je Leven zijn wij via Christien van Harten in contact gekomen. Christien gaf ons de tip dat er bij Stichting Grip ook een onderzoek werd gedaan naar het effect van paarden op kinderen met een ASS. In week 8 is via de mail contact gezocht met Stichting Grip. In week 14 zijn de onderzoekers een woensdagmiddag in Harderwijk bij Stichting Grip geweest, waar zij zorgverlening met paarden mochten ervaren en in gesprek zijn gegaan met de leidinggevenden.

- Na het uitwerken en labelen van de interviews hebben wij alle gegevens van de observaties, interviews en literatuurstudie verwerkt onder de deelvragen.

- Tot slot hebben wij het einddocument gereed gemaakt, met daarin een hoofdstuk over autismespectrumstoornis, kritische kanttekeningen, achtergrondinformatie e.d.

Gedurende het onderzoek is er door de onderzoekers meerdere malen contact gezocht met de afstudeerbegeleiders vanuit school en vanuit de instelling voor overleg, vragen, feedback enz. De contactmomenten vonden plaats via de mail, telefonisch en face tot face.

Hoofdstuk 3: Aandachtspunten

3.1 Contextbeschrijving

3.1.1 Organisatiegegevens

Naam: zorgmanege HartenHoeve

Adres: Hooiweg 5, 4158 LE Deil

Telefoonnummer: 0345-651511

Website: www.hartenhoeve.nl

De HartenHoeve is een zorgmanege die is opgebouwd rondom het zorg dragen voor dieren en mensen. Er wordt naast reguliere paardrijles ook zorgverlening met paarden aangeboden. Behalve mensen die voor de reguliere paardrijles komen, bestaat de doelgroep die op de HartenHoeve komt uit kinderen, jongeren en volwassenen met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking, psychische of psychiatrische problematiek, (ex)verslaafden en (ex)gedetineerden.

De visie van de HartenHoeve wordt op de website als volgt beschreven: “Elk mens heeft een unieke eigenheid en talenten die verder (her-) ontdekt kunnen worden doorheen het samenleven, samenwerken en samen- vieren. Uitgangspunt is dat ieder mens kan uitgroeien tot een heelheid en meewerken aan heelheid/heil van de ander. Dit gebeurt door het leven in een totale wereld met mensen, dieren en natuur. In een geboden veiligheid, kunnen mensen tot hun recht komen. Door gerichtheid op de ander, kunnen mensen boven hun eigen beperktheden uitgetild worden” (HartenHoeve, z.d.). Hein van Harten benoemt in een door ons afgenomen interview dat de visie van de HartenHoeve is, dat elk mens een plek verdient op deze wereld waarin hij past en waarbij het ontwikkelen van talenten in een veilige omgeving voorop staat (Hein van Harten, fragment 7.17).

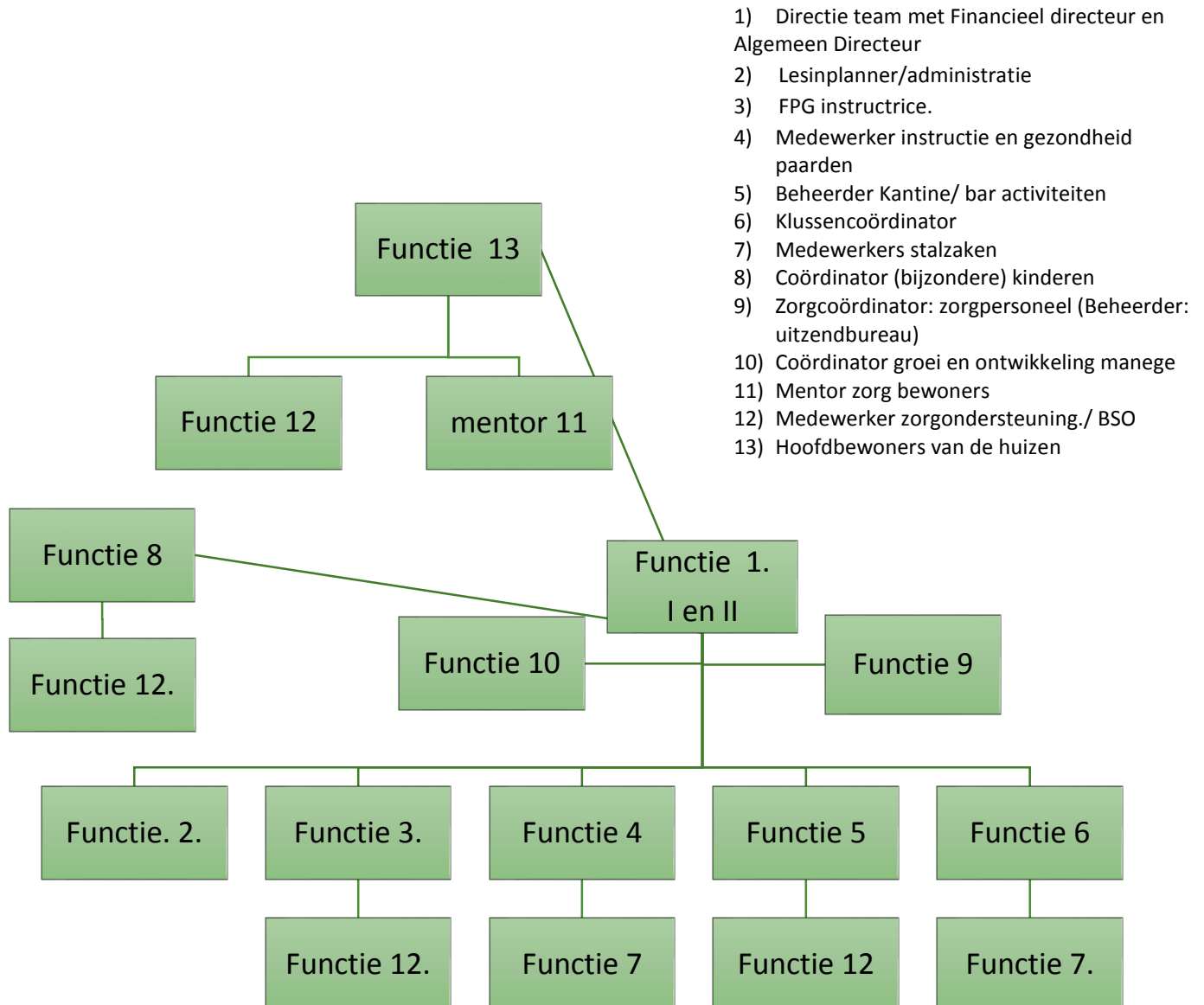
Hein van Harten vertelt dat de missie van de HartenHoeve het creëren van een veilige omgeving is, waarbij paarden niet als doel maar als middel ingezet worden (Hein van Harten, fragment 7.17). Op de website van de HartenHoeve staan de volgende drie punten vermeld als missie:

- ❖ Het bieden van zorg op maat
- ❖ Het bieden van een veilige omgeving om de paardensport uit te oefenen
- ❖ Integratie

De HartenHoeve staat onder leiding van Hein en Christen van Harten. Op de HartenHoeve zijn 48 werknemers in dienst. Het organogram van de HartenHoeve staat vermeld op de volgende pagina. Daarbij zijn er ± 100 vrijwilligers actief en ± 15 stagiaires vanuit verschillende opleidingen, zowel HBO als MBO niveau.

3.1.2 Werkwijze instelling

Hein van Harten zegt in een door ons afgenomen interview het volgende over de werkwijze van de HartenHoeve: “Wij werken heel duidelijk vanuit onze visie en missie. Daar proberen we eigenlijk alle activiteiten op te toetsen. We werken heel erg vanuit de zorgvraag en niet het zorgaanbod. Wij blijven kijken van: hé, hoe verandert de wereld? Hoe verandert de vraag naar zorg? Wat gaat de regering vinden? Hoe spelen we daar op in? En dat kunnen wij heel snel doen, want in principe doe ik, samen met Christien, gewoon alles zelf.”

Organogram HartenHoeve*Vervolg werkwijze instelling*

Zoals eerder vermeld in dit hoofdstuk komen er op de HartenHoeve er mensen met en zonder zorg- en/of hulpvraag. Mensen die bij de HartenHoeve komen met een zorg- en/of hulpvraag, zijn veelal in contact gekomen met de HartenHoeve via internet, stichting MEE of Lijn 5. De HartenHoeve kent een nauwe samenwerking met stichting MEE of Lijn 5. Bij aanmelding van een cliënt filtert de HartenHoeve op strafblad, waarbij er wordt gekeken naar de ernst van een delict.

De HartenHoeve is zes dagen per week geopend. Hein van Harten benoemt dat er doordeweeks en op zaterdag 09.00 wordt er gestart. Het streven van Hein is dat de manege iedere avond om ongeveer 23.30 uur wordt gesloten (Hein van Harten, fragment 7.35).

De weekindeling van de HartenHoeve is als volgt:

- Voor reguliere lesklanten wordt er op de HartenHoeve van maandag tot en met zaterdag les gegeven. Deze lessen worden aangeboden op verschillende niveaus en verschillende takken van sport. De meeste lessen voor kinderen zijn tussen 16.00 uur en 18.00 uur. De lessen voor volwassenen zijn overdag tot 15.00 uur en 's avonds na 19.00 uur.
- Maandag-, dinsdag- en donderdagmiddag wordt er buitenschoolse opvang aangeboden. De kinderen komen van 15.00 tot 18.00 uur.
- Specifiek gericht op kinderen met gedragsproblematiek is er op woensdagmiddag, vrijdagmiddag en zaterdag een speciaal programma, waar zowel dagbesteding als zorgverlening met paarden wordt aangeboden.
- Op maandag, dinsdag en donderdag worden er door Babette de Bruijn paardrijlessen aangeboden aan complexe ruiters. De doelgroep bestaat uit mensen met een ernstige lichamelijke en/of psychische handicap, mensen met niet aangeboren hersenletsel, mensen met motorische handicaps e.d.

Op de HartenHoeve is een grote diversiteit aan activiteiten voor verschillende mensen. Er wordt per cliënt gekeken naar welke activiteit het beste bij hem past. Dit kunnen activiteiten met paarden zijn, maar ook het doen van klussen op de zorgmanege of het verzorgen van het taxivervoer van andere 'bijzondere' mensen. Doordat er per cliënt wordt gekeken wat bij hem past, lopen mensen met en zonder zorg- en/of hulpvraag door elkaar heen. Hierdoor is het moeilijk om een eenduidig beeld te geven over de weekindeling.

Voor de mensen die op de HartenHoeve komen met een zorg- en/of hulpvraag wordt een begeleidingsplan opgesteld, zodat de effectiviteit van zorg gemeten kan worden. De HartenHoeve maakt gebruik van het digitale zorgboerenrapportagesysteem ZilliZ.

3.1.3 Relaties met overheden

De HartenHoeve heeft net als andere instellingen te maken met de landelijke en gemeentelijke overheid, waarin volgens Hein van Harten de landelijke overheid bepalend is voor de HartenHoeve. Zoals eerder vermeld in dit hoofdstuk, volgt de HartenHoeve wat er wordt veranderd door de regering en kijken zij hoe ze hierop in kunnen spelen. Tussen de gemeentelijke overheid en de HartenHoeve is een haat-liefde verhouding, aldus Hein van Harten (Hein van Harten, fragment 7.43).

Hoofdstuk 4: Definiëring van begrippen

Autismespectrumstoornis	Een verzamelnaam voor de verschillende vormen van autisme. In dit onderzoek worden de termen autisme, autismespectrumstoornis en ASS door elkaar gebruikt.
Equine Assisted Therapy	Therapeutisch paardrijden met zowel psychische als lichamelijk leerdoelen. Er wordt van EAT gesproken als een professional (therapeut of behandelaar) de leiding heeft en paarden een rol geeft in zijn of haar vakgebied of specialisme.
Fysisch vlak	Alles wat zich op lichamelijk gebied afspeelt.
HartenHoeve	Zorgmanege voor mensen met en zonder een zorg- en/of hulpvraag.
Omgevingsfactoren	Alle factoren die een bijdrage leveren aan de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden, waarbij het paard zelf niet als factor wordt bedoeld.
Psychisch vlak	Alles wat te maken heeft met het gevoelsleven en de menselijke geest.
Psychomotorisch vlak	Alles wat te maken heeft met de door de geest aangestuurde beweging.
Sociaal/emotioneel vlak	Alles wat te maken heeft met het ontwikkelen van je persoonlijkheid.
Therapeutische waarde	Genezend belang/betekenis, gericht op herstel.
Zorgverlening met paarden	Alle gegeven zorg aan daartoe behoeftige personen zonder vooraf gestelde doelen. Bij zorgverlening met paarden worden naast het paardrijden op zich, alle activiteiten en de onderlinge relaties rondom het paardrijden meegerekend.

Verder is het van belang te vermelden dat wanneer er *hij* geschreven wordt, er ook *zij* gelezen kan worden. Daarbij zijn de begrippen paard en pony door elkaar gebruikt. Wanneer er geschreven wordt over *het paard*, kan er ook *de pony* worden gelezen.

Hoofdstuk 5: Autismespectrumstoornis

5.1 Inleiding

Voor dit onderzoek is het van belang om allereerst te weten wat er onder autismespectrumstoornis wordt verstaan.

Autismespectrumstoornis is een verzamelnaam voor de verschillende vormen van autisme. In dit onderzoek worden de termen autisme, autismespectrumstoornis en ASS door elkaar gebruikt. Dit is in lijn met de ontwikkeling hoe deze termen gebruikt worden in de nieuwe versies van de diagnostische handboeken van stoornissen (Delfos & Groot, 2013). In vakliteratuur wordt ASS omschreven als een paraplu waaronder verschillende vormen van autisme worden ondergebracht.

In het psychiatrisch handboek 'Diagnostic and Statistic Manual of Mental' (DSM-IV) valt autisme onder de pervasieve ontwikkelingsstoornissen (Pervasive Developmental Disorder, PDD). Pervasief betekent diep doordringend, de stoornis dringt door tot in de hele persoonlijkheid (Zeevalking, 2011). Iemand met een stoornis binnen het autistisch spectrum wordt steeds opnieuw geconfronteerd met de stoornis. Onder pervasieve ontwikkelingsstoornissen vallen vier ontwikkelingsstoornissen en een restgroep (Kuijpers, 2008). De volgende stoornissen worden onderscheiden volgens de DSM-IV:

- ❖ autistische stoornis
- ❖ PDD-NOS
- ❖ syndroom van Asperger
- ❖ syndroom van Rett
- ❖ desintegratiestoornis van de kindertijd

Deze laatste twee worden veelal buiten beschouwing gelaten vanwege de zeldzaamheid en het specifieke beloop van de stoornissen. In dit hoofdstuk zullen ze wel behandeld worden.

5.2 Vijf vormen van autisme

5.2.1 Autistische stoornis

Deze subgroep binnen het autisme spectrum wordt ook wel klassiek autisme, kernautisme of Kannersyndroom genoemd. Leo Kanner was in 1943 een van de eersten die autisme als apart syndroom beschreef. Kanner was een Oostenrijkse kinderpsychiater, werkzaam in Amerika. De autistische stoornis wordt gezien als de meest ernstige variant van de autismespectrumstoornissen. Bij mensen met een autistische stoornis is sprake van:

- ❖ kwalitatieve beperkingen in sociale interactie;
- ❖ kwalitatieve beperkingen in verbale en non-verbale communicatie;
- ❖ beperkte, zich herhalende stereotiepe patronen van gedrag, belangstelling en activiteiten waarbij sprake is van een stoornis in de verbeelding (Nederlandse Vereniging voor Autisme, z.d.).

De symptomen van de autistische stoornis zijn herkenbaar rond de leeftijd van achttien maanden. Ze kenmerken zich door een achterblijvende ontwikkeling op drie gebieden, namelijk sociale contacten, ontwikkeling van communicatie en taak en gedragsontwikkeling (Nederlandse Vereniging voor Autisme, z.d.).

5.2.2 PDD-NOS

De term PDD-NOS is een afkorting van Pervasive Developmental Disorder Not Otherwise Specified. In het Nederlands vertaald: pervasieve ontwikkelingsstoornis, niet anderszins omschreven. PDD-NOS is een restgroep die wordt gebruikt voor mensen met sociale en communicatieve problemen zoals bij autisme, maar waarbij in onvoldoende mate sprake is van de kenmerken van autisme (Nederlandse Vereniging voor Autismen, z.d.). Doordat niet strikt voldaan kan worden aan de criteria voor de diagnose autisme, spreekt men ook wel van: aan autisme verwante problematiek.

5.2.3 Syndroom van Asperger

De gedragskenmerken van het syndroom van Asperger werden in 1944 voor het eerst omschreven door de Oostenrijkse kinderarts Hans Asperger. Kenmerkend voor mensen met het syndroom van Asperger is dat ze goed kunnen praten en leren, maar dat de sociale en communicatieve problemen in principe even ernstig zijn als bij autisme. Bij mensen met het syndroom van Asperger is sprake van een normale of hoog normale cognitieve ontwikkeling. Anders als bij mensen met een autistische stoornis hebben mensen met het syndroom van Asperger vaak de neiging om veel te praten, ze hebben vaak meer fantasie en een grotere behoefte aan vriendschappen en relaties (Asperger-syndroom, 2011; Attwood, 2009).

5.2.4 Syndroom van Rett

Het syndroom van Rett werd voor het eerst in de zestiger jaren door de Oostenrijkse kinderarts Andreas Rett beschreven. Het syndroom van Rett is een vrij zeldzame aangeboren aandoening die vrijwel uitsluitend bij meisjes voorkomt door een genetische mutatie op het X-chromosoom. Bij jongetjes blijkt het syndroom al voor de geboorte dodelijk te zijn. Het syndroom van Rett heeft een incidentie (het aantal nieuwe gevallen van een ziekte per tijdseenheid, per aantal van de bevolking) van 1 op de 10.000 tot 23.000 geboren meisjes (Nederlandse Rett Syndroom Vereniging, 2009). Het is een ontwikkelingsstoornis van het zenuwstelsel waarbij de symptomen vanaf een leeftijd van zes tot achttien maanden optreden, na een periode van ogenschijnlijke normale ontwikkeling. Na deze periode stopt de ontwikkeling en gaat het kind weer achteruit. De motoriek en communicatievaardigheden verslechteren en in veel gevallen treedt ook epilepsie op (Verhulst, 2002).

5.2.5 Desintegratiestoornis van de kindertijd

De desintegratiestoornis van de kindertijd is een aandoening die valt onder de pervasieve ontwikkelingsstoornissen. Het wordt ook wel het syndroom van Heller genoemd. Kinderen met deze aandoening hebben een normale ontwikkeling tot ten minste twee jaar. Bij een desintegratiestoornis raken kinderen voor het tiende levensjaar eerder opgedane vaardigheden op het gebied van taal, sociaal gedrag, communicatie en motoriek weer kwijt. Er ontstaan problemen die overeenkomstig zijn met die van autistische kinderen, namelijk het vertonen van beperkt, repetitief of stereotiep gedrag (Trimbos-instituut, 2014). Het syndroom van Rett en de desintegratiestoornis vertonen in enkele opzichten overeenkomsten. Beide aandoeningen zijn zeer zeldzaam.

5.3 Kenmerken van de stoornis

Een ASS uit zich al voor het derde levensjaar en kenmerkt zich door een achterblijvende ontwikkeling op drie gebieden, namelijk: beperkingen in sociale interactie, beperkingen in communicatie en beperkingen in verbeeldingsvermogen. Dit wordt ook wel de autistische triade genoemd (Verhulst, 2002).

Bij kinderen met een ASS werkt de informatieverwerking in de hersenen op een andere manier. De prikkelverwerking verloopt op een afwijkende manier. Dit zorgt voor een mix van sterke en zwakke kanten. Allereerst is het kind meer gericht op details. Deze details komen bij het kind binnen als losse informatie eenheden en worden als losse informatie eenheden opgeslagen. Dit heeft tot gevolg dat het kind alle losse informatie eenheden zelf steeds weer bij elkaar moet puzzelen. Hierdoor ziet een kind met een ASS geen logische verbanden (Landelijk Netwerk Autisme, z.d.).

Delfos en Groot (2013) schrijven in het boek *Autisme vanuit een ontwikkelingsperspectief*: “De kern bij autismespectrumstoornissen is een probleem in de sociale interactie als gevolg van een gebrekkige sociale ontwikkeling” (p. 15). Kinderen met een ASS vinden het door hun gebrek aan empathie vaak moeilijk om sociale contacten te leggen en te onderhouden. Bij veel kinderen met een ASS is er sprake van afwezigheid van sociale of emotionele wederkerigheid, waardoor het opbouwen van een relatie moeizaam verloopt.

5.4 Diagnostic and Statistic Manual of Mental

De DSM is wereldwijd het meest gebruikte classificatiesysteem van psychische stoornissen bij zowel volwassenen als kinderen en jeugdigen (Nederlands Jeugd instituut, z.d.). Tot nu toe wordt er door psychiaters in Nederland bij het stellen van een diagnose gewerkt met de DSM-IV of de DSM-IV-TR.

5.4.1 Veranderingen in de DSM-5

In mei 2013 is de DSM-5 verschenen in Amerika. De DSM-5 is de nieuwste versie van het classificatiesysteem van de psychiatrie. De Nederlandse versie is verschenen in mei 2014. De invloed van de DSM-5 zal in Nederland nog niet direct merkbaar worden (Balans Digitaal, 2014). In de DSM-5 wordt de ASS niet meer ingedeeld in subtypen, maar is het een geheel van neurobiologische ontwikkelingsstoornissen (DSM-5, 2014). De term spectrum geeft aan dat er een verschil is in de manier waarop autisme zich uit. In de DSM-5 kan bij het stellen van de diagnose door de psychiater aangegeven worden of dat de symptomen van een ASS zich in milde of ernstige mate voordoen (Nederlandse Vereniging voor Autisme, 2013).

Vanaf het moment dat de DSM-5 werd ingevoerd, worden het syndroom van Asperger, PDD-NOS en klassiek autisme als één categorie benoemd, namelijk autismespectrumstoornis. Het klassiek autisme houdt op als diagnose te bestaan. Ook zijn het syndroom van Rett en de desintegratiestoornis van de kindertijd uit de DSM verdwenen als aparte diagnoses. Dit is het geval, omdat het syndroom van Rett een organische aandoening blijkt te zijn in plaats van een autisimestoornis, zoals eerder werd gedacht. De desintegratiestoornis van de kindertijd blijkt als aparte categorie geen recht van bestaan te hebben en zal daarom niet meer als aparte diagnose benoemd worden, maar onder ASS vallen (Delfos & Groot, 2013).

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van zowel de DSM-IV als de DSM-5. Hier is voor gekozen, omdat er tijdens ons onderzoek sprake was van een wisseling van de DSM-IV naar de DSM-5.

Hoofdstuk 6: Wat wordt verstaan onder zorgverlening met paarden?

*“Mensch und Pferd verschmelzen hier so in Eins, dass man nicht sagen könnte wer wen erzieht”
Johan Wolfgang von Goethe, 1749 – 1832.*

6.1 Inleiding

Om een antwoord te kunnen geven op deze deelvraag hebben wij een uitgebreid literatuuronderzoek gedaan.

In paragraaf 6.2 wordt weergegeven wat de geschiedenis beschrijft over de therapeutische waarde van paarden. Paragraaf 6.3 geeft een omschrijving het inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening, zowel therapeutisch als recreatief. Vervolgens wordt in paragraaf 6.4 een antwoord gegeven op de deelvraag, geformuleerd als conclusie.

6.2 Geschiedenis

Het inzetten van dieren in de zorg- en hulpverlening is sinds een aantal jaren in opkomst. Uit de praktijk van de zorg- en hulpverlening blijkt, dat dieren een therapeutische waarde kunnen hebben en een belangrijke rol kunnen spelen bij het bevorderen van de kwaliteit van leven van mensen met een handicap en/of hulpvraag (Fine, 2010; Hassink, 2002).

In dit onderzoek willen we ons specifiek richten op de therapeutische waarde van paarden. Met de therapeutische waarde wordt bedoeld: genezend belang/betekenis, gericht op herstel (Encyclo, 2014).

Dat paarden worden gebruikt in de zorg- en hulpverlening is niet verwonderlijk omdat het paard door alle eeuwen heen het dier is geweest met de nauwste band met de mens (Huizen & Lambers – Jukema, 2009). Vroeg in de geschiedenis is al geschreven over de therapeutische waarde van paarden. Hippocratus schrijft ongeveer 460 voor Christus over de mogelijk genezende effecten van paardrijden. Hij beschrijft met name dat paardrijden een ontspannend effect heeft op de spieren en dat het zorgt voor een rechte lichaamshouding. In dezelfde tijd dat Hippocratus leefde, schreef Xenophon, een Grieks schrijver en auteur, een boek over het verzorgen van paarden. In dit boek beschrijft Xenophon dat er een pedagogische werking uitgaat van de omgang met paarden (Hofman, 2013).

In de 17^e eeuw werd paardrijden door artsen aanbevolen aan patiënten met jichtklachten. Door paard te rijden werden de pijnlijke gewrichten losser gemaakt. In de 19^e eeuw werd er door de uitvinders van de Duitse en Zweedse gymnastiek geschreven over de therapeutische waarde van het inzetten van paarden. Paardrijden zou invloed hebben op de lichamelijke opvoeding (E-gezondheid, 2014).

6.3 Paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening

De geschiedenis beschrijft voornamelijk de therapeutische waarde van paardrijden op fysisch vlak. In 1909 werd door de arts R. Piekenbach voor het eerst onderzocht wat de invloed van het paard was op de psyche van de mens (Melod, 2008). De afgelopen jaren worden paarden steeds meer ingezet om ook op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel gebied een genezend effect teweeg te brengen (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004).

In de literatuur staan verschillende vormen beschreven waarbij paarden worden ingezet in de zorg- en hulpverlening. Paarden kunnen ingezet worden op de volgende twee manieren: therapeutisch of recreatief. Om te verhelderen welke plek zorgverlening met paarden hierin inneemt, willen we in het kort verschillende vormen beschrijven hoe paarden ingezet kunnen worden in de zorg, zowel therapeutisch als recreatief.

Allereerst zullen we ingaan op het paard als therapeutisch middel.

“Ik denk dat paarden een echt heel toegevoegde waarde kunnen hebben in de zorg”
Ruud Knaapen, fragment 6.25.

6.3.1 Therapie

Er wordt van therapeutisch paardrijden gesproken als er een therapeut of behandelaar bij het rijden aanwezig is, die het paardrijden aanstuurt. Deze behandelaar of therapeut werkt vanuit zijn eigen vakgebied, zoals logopedie of fysiotherapie. Het paard neemt een belangrijke plek in tijdens de therapiesessies (Huizen & Lambers – Jukema, 2009). Het is hierbij van belang om op te merken dat het paard ingezet wordt als middel en niet als doel (Equine Assisted Therapy, 2005).

De doelgroep varieert van ruiters met een stoornis op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel gebied (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004).

Samen met alle betrokkenen, waaronder de ruiter zelf en de begeleiders, wordt er een individueel behandelplan opgesteld. Wanneer de cliënt onderdeel uitmaakt van een breder revaliderend of therapeutisch behandelproces, wordt het behandelplan hieraan gekoppeld. In dit behandelplan worden specifieke doelen vastgelegd waaraan gewerkt wordt tijdens het paardrijden. Deze doelen kunnen op verschillende gebieden gericht zijn: psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel. Om na te gaan of een doel bereikt wordt, is het van belang dat doelen gemeten en geëvalueerd worden (Huizen & Lambers – Jukema, 2009).

Het uiteindelijke doel van therapeutisch paardrijden is het verhogen van de kwaliteit van leven waarbij de beperkingen ten gevolge van een stoornis worden verminderd of opgelost (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004). De rol van het paard daarin is dat het paard positieve effecten teweeg kan brengen op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel gebied (Huizen & Lambers – Jukema, 2009).

Tot slot wordt alle informatie die over de cliënt gedurende een therapeutisch paardrijdsessie verkregen is, gebundeld in een dossier. De setting waarin het therapeutisch paardrijden plaatsvindt, speelt een belangrijke rol bij in de wijze waarop de cliënt de therapie ervaart (Stichting Grip op je leven, 2014). Het bijzondere hiervan is dat het door cliënten niet als therapie wordt ervaren, maar dat zij het eerder zien als een uitdagende sport (Huizen & Lambers – Jukema, 2009; Kamphuis, Meijer & Vries, 2004).

Verzamelnaam therapievormen

De verzamelnaam voor alle therapievormen met behulp van paarden is equithérapie of Equine Assisted Therapy, afgekort als: EAT. Het doel van deze vorm van therapie is het verhogen van de kwaliteit van leven, bij zowel kinderen als volwassenen met specifieke hulpvragen op allerlei gebieden. Equithérapie of EAT is onder te verdelen in vijf verschillende vormen van therapie met paarden (Huizen & Lambers – Jukema, 2009).

- ❖ Hippotherapie
- ❖ Rijtherapie
- ❖ Orthopedagogisch paardrijden of voltigeren
- ❖ (Psycho) therapeutisch paardrijden
- ❖ Huifbed rijden

Equithérapie/EAT

In onderstaand schema wordt een overzicht gegeven van de vijf verschillende therapievormen met paarden, die onder equithérapie/EAT vallen. Van elke therapievorm zal de werking, uitvoering, vormgeving, doel en patiëntgroep aan bod komen.

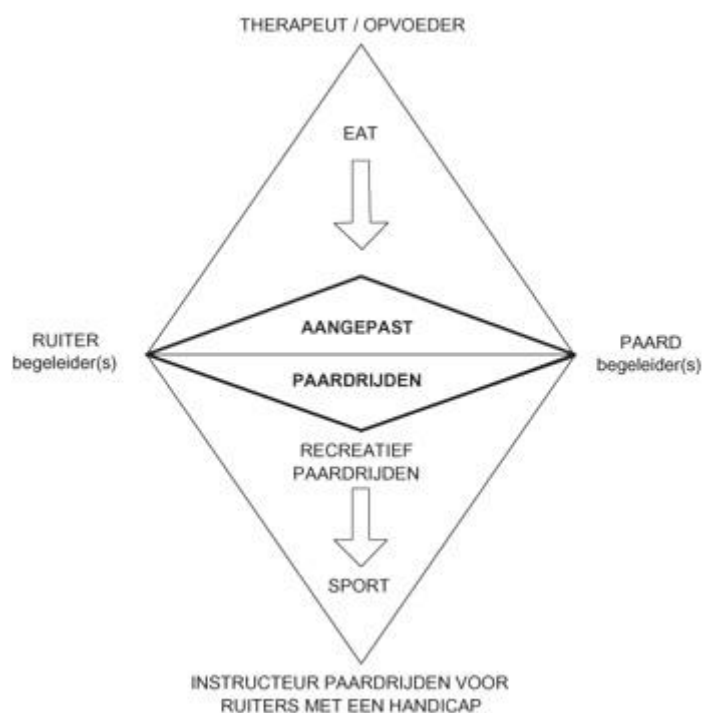
	Hippotherapie	Rijtherapie	Orthopedagogisch paardrijden of voltigieren	(Psycho) therapeutisch paardrijden	Huifbed rijden
Type behandeling en werking:	Fysiotherapeutische behandeling bij fysieke tekortkomingen	Fysische en psychische compensatie bij lichamelijke of geestelijke handicap	Versnellen, bevorderen of corrigeren van ontwikkelingsproces op cognitief, emotioneel, psychomotorisch of sociaal niveau	Confrontatie van cliënten met zichzelf door ze deel te laten nemen aan activiteiten met paarden en nadien de geobserveerde gevoelens, gedragingen en patronen te bespreken	- Activering maag-darmkanaal - Werkt heilzaam voor chronische bronchitis (slijm komt los) en spasme en epilepsie (door ontspanning zenuwen en spieren)
Uitvoerder:	Fysiotherapeut met hippische opleiding	Fysiotherapeut of Instructeur Paardrijden Gehandicapten	Pedagoog, psycholoog of psychiater met een vervolgoopleiding EAT	Psychotherapeut of equithérapeut	Fysiotherapeut of Instructeur Paardrijden Gehandicapten
Vorm:	Patiënt ligt of staat op het paard. Paard wordt geleid aan teugels.	Actieve vorm (divers) waarbij doelgerichte en gedoseerde oefeningen worden gemaakt	Start en afsluiting met verzorging paard met vervolgens rijden of voltigieren	Allerlei activiteiten met het paard, die veelal naast het paard worden uitgevoerd	Het huifkarbed is een wagen waar twee paarden voor lopen, over de ruggen van de paarden is een doek gespannen dat hun ruggen net raakt. Op dat doek wordt de cliënt gelegd.
Doelen:	- Verbetering van relaxatie van spastische spieren - Het dalen van spasticiteit - Het versterken van de spieren - Het verbeteren van coördinatie en reflexen	De doelen variëren van (top) sportprestaties tot recreatief gebruik	- Verminderen van angst - Ontwikkelen zelfvertrouwen - Zichzelf leren evalueren - Concentratie en alertheid - Zelfzekerheid - Sociale vaardigheden	- Motiveren - Bevorderen - Stabiliseren - Behalen van doelen - Meer inzicht krijgen	- Stimuleren van maag- darmkanaal, - Spieren, - Zenuwen, ademhaling en spijsvertering
Patiënten-doelgroepen:	Lichamelijk gehandicapten	Cliënten met ontwikkelingsstoornissen op cognitief, emotioneel, psychomotorisch en sociaal niveau	Cliënten met ontwikkelingsstoornissen op cognitief, emotioneel, psychomotorisch en sociaal niveau	Cliënten met psychiatrische problematiek, jongeren met persoonlijke problematiek en stoornissen	Ernstige lichamelijke en/of verstandelijk gehandicapten. Meestal meervoudig fysiek gehandicapten, die niet op het paard kunnen zitten.

(Huizen & Lambers – Jukema, 2009)

6.3.2 Recreatief

Naast het therapeutisch inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening, kunnen paarden ook recreatief ingezet worden. Recreatief paardrijden valt niet onder een vorm van therapie, maar er treden mogelijk wel therapeutische effecten op. Deze worden opgemerkt, maar er wordt niet gericht aan gewerkt (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004). Bij het recreatief paardrijden staan niet zozeer deze effecten centraal, maar gaat het veelmeer om de ontspanning zelf (Huizen & Lambers – Jukema, 2009). Het grote verschil met de therapeutische inzet van paarden is, dat er vooraf geen doelen worden vastgelegd in een behandelplan. Deze recreatieve vorm van het inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening wordt ook wel 'aangepast paardrijden' genoemd (Aangepast Paardrijden, z.d.; Huizen & Lambers – Jukema, 2009).

In onderstaand schema is weergegeven welke plek aangepast paardrijden inneemt in de verschillende vormen van paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening.

(Aangepast Paardrijden, z.d.)

Toelichting

Uit dit schema is op te maken welke plek aangepast paardrijden inneemt. Het staat tussen therapeutisch paardrijden en paardrijden als sport. Het aangepast paardrijden staat het dichtst bij recreatief paardrijden. In plaats van een therapeut of instructeur zijn er bij het aangepast paardrijden begeleiders aanwezig, die zowel het paard als de cliënt tijdens het rijden begeleiden.

6.3.3 Zorgverlening met paarden

In ons onderzoek richten we ons op zorgverlening met paarden. Deze vorm valt onder het recreatief inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening. Het verschil tussen aangepast paardrijden en zorgverlening met paarden is, dat we in ons onderzoek bij zorgverlening met paarden alle activiteiten rondom het paardrijden hebben meegerekend. Bij deze activiteiten worden evenzeer therapeutische effecten opgemerkt (Fine, 2010).

Zorgverlening is een begrip wat uitgelegd kan worden als: alle gegeven zorg aan daartoe behoeftige personen zonder vooraf gestelde doelen. Hier ligt het grote verschil met therapeutisch paardrijden. Zorgverlening heeft alles te maken met onderlinge relaties tussen mensen (Anckaert, 1996). Bij zorgverlening met paarden wordt alle zorg rondom het paardrijden verstaan.

6.4 Conclusie

Paarden zijn dieren die door de eeuwen heen de nauwste band met de mens hebben. Vroeg in de geschiedenis werd al geschreven over de therapeutische effecten die kunnen optreden in de omgang met paarden. Sinds een aantal jaren worden paarden bewust ingezet in de zorg- en hulpverlening, met als doel het bevorderen van de kwaliteit van leven van mensen met een handicap en/of hulpvraag.

Paarden kunnen op twee manieren ingezet worden: therapeutisch of recreatief. Bij het therapeutisch inzetten van paarden worden er vooraf doelen opgesteld en is er een therapeut of behandelaar aanwezig, die vanuit zijn eigen expertise werkt met behulp van het paard. Recreatief paardrijden valt niet onder een vorm van therapie. Er worden geen doelen opgesteld en er is geen therapeut of behandelaar aanwezig tijdens het paardrijden. Er treden echter wel therapeutische effecten op.

Zorgverlening met paarden is een vorm van recreatief paardrijden. Onder zorgverlening wordt verstaan: alle gegeven zorg aan daartoe behoeftige personen zonder vooraf gestelde doelen. Bij zorgverlening met paarden worden naast het paardrijden op zich, alle activiteiten en de onderlinge relaties rondom het paardrijden meegerekend.

Hoofdstuk 7: Wat is er in wetenschappelijke publicaties verschenen over de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden bij kinderen met een autismespectrumstoornis?

“Ik denk dat mensen met autisme, kinderen en volwassenen, vinden het vaak heel fijn om met paarden te werken, omdat paarden ook een soort autisten zijn. Want paarden zijn ook zwart-wit, ja-nee. En dat is heel duidelijk voor die mensen”
Babette de Bruijn, fragment 5.15.

7.1 Inleiding

Om een antwoord te kunnen geven op deze deelvraag hebben wij een uitgebreid literatuuronderzoek gedaan.

Paragraaf 7.2 gaat over de relatie tussen paarden en mensen met autisme. Vanaf paragraaf 7.3 zal er voornamelijk worden gesproken over *kinderen*. In paragraaf 7.3 worden de therapeutische effecten besproken bij kinderen met een ASS. In paragraaf 7.4 worden de therapeutische effecten bij kinderen in het algemeen weergegeven. Er is gekozen om deze effecten te benoemen, omdat deze bij een ieder kind kunnen optreden, zo ook bij kinderen met autisme. Paragraaf 7.5 geeft een antwoord op de deelvraag, geformuleerd als conclusie.

7.2 Paarden en autisme

De afgelopen jaren worden paarden steeds vaker ingezet in de zorg- en hulpverlening bij verschillende doelgroepen (SPH-E (NL), 2012). De reden dat juist paarden in de zorg- en hulpverlening ingezet worden, kan gevonden worden in het ervaringsgegeven dat paarden eerder een relatie aangaan met mensen die authentiek zijn in hun gedrag, dan wanneer er sprake is van incongruentie tussen denken en handelen (Huizen & Lambers – Jukema, 2009). Paarden begrijpen geen dubbele boodschappen (Nelstein, 2009). Mensen met autisme vertonen veelal congruent gedrag.

Ruud Knaapen zegt hierover in een door ons afgenomen interview: “Als voorbeeld: iets doet mij ontzettend pijn door wat er gebeurd is en ik wil die pijn niet voelen, dus ik druk het weg en ik ga grappig doen.. Ik ben eigenlijk verdrietig, maar ik ga maar grappig doen, want dat is dan mijn afweermechanisme. Of ik ga heel erg rationaliseren, heel veel praten. Dan is het voor het paard alsof ie optelt dat die twee dingen als het ware niet congruent zijn. En dat is een aanname van mij. Dat niet congruent zijn, daardoor wordt het moeilijker voor een paard om zich daarmee te verbinden..” (Ruud Knaapen, fragment 6.12).

Een van de kernproblemen bij autisme is het verminderd sociaal functioneren als gevolg van een gebrekkige sociale ontwikkeling (Delfos & Groot, 2013). Een gevolg hiervan is weer dat het aangaan en onderhouden van relaties vaak lastig is. Waar een relatie aangaan met mensen lastig blijkt, lijkt dit niet te gelden voor een relatie met paarden. In de literatuur worden aanwijzingen gevonden waarom mensen met een ASS makkelijker een relatie aan kunnen gaan met paarden dan met mensen.

De verklaring hiervoor zou te vinden zijn in het gegeven dat veel mensen met een ASS sensorische denkers zijn. De herinneringen en ervaringen van mensen met autisme zijn vervuld met zintuiglijke, gedetailleerde informatie. Door deze sensorische manier van denken zouden mensen met een ASS paarden gemakkelijker kunnen begrijpen. Wetenschappelijke onderzoeken hebben namelijk aangetoond dat paarden informatie opslaan als afbeeldingen of geluiden.

Deze opgeslagen informatie communiceren paarden door hun lichaamstaal. De non-verbale communicatie wordt door mensen met een ASS beter begrepen en verstaan (Fine, 2010).

Belangrijk om hieraan toe te voegen is, dat sommige mensen met een ASS juist door deze sensorische manier van denken, zintuiglijk overgevoelig kunnen zijn voor dieren. Het gebruik van dieren als onderdeel van therapie of recreatief programma mag dan heel nuttig zijn voor sommige kinderen met een ASS, voor anderen is dat het helemaal niet. Wanneer er sprake is van zintuiglijke overgevoeligheid voor paarden, is het inzetten van paarden af te raden (Fine, 2010). De mate van affiniteit met paarden speelt hierbij ook een grote rol.

De wereld is voor mensen met een ASS vaak onvoorspelbaar en daardoor hebben ze behoefte aan voorspelbaarheid (Max Ernst GGZ, 2014). Onderstaand citaat van Ruud Knaapen, expert op het gebied van paardencoaching, geeft weer dat paarden evenzeer behoefte hebben aan voorspelbaarheid. Dit zou erop kunnen wijzen dat mensen met autisme en paarden gedeelde behoeftes hebben.

*“Ik denk dat paarden reageren op dat wat verandert. Paarden hebben belang bij voorspelbaarheid. Je kunt een paard niet wezenlijk veranderen. En een kerneigenschap of een basiseigenschap is dat bij een paard voorspelbaarheid dient tot overleven van het individu en van de kudde.
Dus voorspelbaarheid is super belangrijk”
Ruud Knaapen, fragment 6.9.*

In de bovenstaande tekst werd gesproken over *mensen* met een ASS. In dit onderzoek willen we ons specifiek richten op *kinderen* met ASS. Daarom zal er vanaf nu voornamelijk gesproken worden over kinderen. In de literatuur wordt beschreven dat kinderen over het algemeen minder druk uitoefenen op het paard dan jongeren en volwassenen. Dit zou een mogelijke verklaring kunnen zijn waarom paarden beter op kinderen reageren (Nelstein, 2009).

7.3 Resultaat onderzoeken

De onderstaande onderzoeken hebben aangetoond dat activiteiten met dieren, waaronder paarden, bij kinderen met autisme een ondersteunende bijdrage kunnen leveren bij veel van hun ontwikkelingsbehoeften.

Uit het onderzoek van Foxall (2002) kwam naar voren dat wanneer er paarden worden ingezet bij kinderen met een ASS, dit een positieve invloed heeft op de communicatievaardigheden. Het is gebleken dat een wiegende/schommelende beweging het evenwichtsorgaan stimuleert en kan helpen bij de productie van spraakklanken. Paardrijden valt onder een dergelijke activiteit waarbij het evenwichtssysteem gestimuleerd wordt (Fine, 2010).

Kinderen met een ASS hebben kwalitatieve beperkingen in verbale en non-verbale communicatie (Nederlandse Vereniging voor Autisme, z.d.). Dit gaat in veel gevallen gepaard met angsten binnen de communicatie. Hierdoor zijn de kinderen zich niet altijd bewust van de non-verbale signalen die ze afgeven (Huizen & Lambers – Jukema, 2009). Een paard is het enige dier dat beschikt over de eigenschap om non-verbale signalen exact te spiegelen (Equine Assisted Therapy, 2005). Op deze wijze krijgen kinderen als het ware een spiegel voorgehouden en kunnen ze zich bewust worden van hun non-verbale communicatie. Dit kan een krachtige aansporing zijn om te werken aan hun angsten binnen de communicatie. Er wordt in de literatuur gesproken over een open en eerlijke communicatie vanuit het paard, waardoor kinderen zich gemakkelijker kunnen en durven uiten. Een paard verwacht en eist niets. Dit levert een gevoel van veiligheid op binnen de communicatie (Huizen & Lambers – Jukema, 2009).

Uit een onderzoek van Mason (2004) is gebleken dat er door paardrijden verbeteringen kunnen optreden in: spierspanning, kracht, houding, spier-skelet flexibiliteit, balans/coördinatie, taalversoepeling, eigenwaarde en sociale vaardigheden. Zo is bijvoorbeeld gebleken dat paardrijden het tempo stimuleert waarin een mens loopt. De bekkenpositie en de wuivende beweging tijdens het rijden is te vergelijken met het gevoel dat iemand ondervindt tijdens het lopen. Ook is er gedurende het paardrijden sprake van sensorische integratie. Het evenwichtsorgaan wordt gestimuleerd doordat er constant gewerkt moet worden aan balans en houding (Fine, 2010).

Bass et al. (2009) deed een onderzoek naar de effecten van paardrijden op kinderen met een ASS. Samen met andere onderzoekers kwam hij tot de conclusie dat paardrijden ervoor zorgt dat de kinderen in grotere mate gemotiveerd worden tot sociale interactie. Hier zal in hoofdstuk 8.2.1 nader op in worden gegaan. Naast het gemotiveerd worden tot sociale interactie blijkt uit onderzoek dat er sprake kan zijn van een verbeterd concentratievermogen (Fine, 2010).

7.4 Therapeutische effecten

Zoals vermeld in paragraaf 7.3 hebben meerdere onderzoeken aangetoond dat zorgverlening met paarden bij kinderen met autisme een ondersteunende bijdrage kunnen leveren bij veel van hun ontwikkelingsbehoeften. Na de onderzoeken die specifiek gericht zijn op kinderen met een ASS, willen wij nu uitgebreider ingaan op therapeutische effecten die niet specifiek voor kinderen met autisme gelden, maar voor iedere ruiter die zorgverlening met paarden krijgt aangeboden. Deze effecten worden ook gezien bij kinderen met een ASS.

Paarden hebben invloed op de volgende ontwikkelingsgebieden: psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel (Nelstein, 2009). Op deze gebieden kunnen tijdens het rijden en verzorgen van de paarden therapeutische effecten optreden. Hieronder zullen we een overzicht geven van alle therapeutische effecten die mogelijk kunnen optreden op de verschillende gebieden.

7.4.1 Psychomotorisch vlak

- Symmetrie in houding en beweging, hoofd-, romp- en zitbalans: tijdens het paardrijden wordt de ruiter als het ware gedwongen om in het midden en recht op het paard te zitten. Wanneer dit niet het geval is zal het paard hier direct op reageren, waardoor de ruiter zijn houding zal corrigeren. De ruiter zal steeds opnieuw zijn balans moeten vinden en zowel hoofd-, romp- en zitbalans moeten corrigeren. Wanneer dit niet het geval is, zal het paard ander gedrag vertonen dan dat de ruiter van het paard verwacht (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Nelstein, 2009).

*“De rompontwikkeling, de rompbalansontwikkeling wordt echt door het paardrijden gestimuleerd. Daar ben ik van overtuigd. Zeker bij jonge kinderen”
Babette de Bruijn, fragment 5.37.*

- Evenwicht: zoals eerder genoemd wordt het evenwicht van de ruiter voortdurend uit balans gebracht. Dit wordt veroorzaakt door de driedimensionale beweging van het paard. De ruiter wordt als het ware gedwongen om steeds opnieuw aan te voelen waar zijn lichaamsswaartepunten zich bevinden om zo steeds weer de juiste positie te zoeken (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Roey, 2004).

- Coördinatie tussen verschillende lichaamsdelen: bij bewegingen die de mens maakt wordt onderscheid gemaakt tussen bewegingen die relevant en niet relevant zijn. Tijdens het paardrijden is het belangrijk dat er tussen deze bewegingen sprake is van een harmonische wisselwerking. Wanneer dit niet het geval is, worden er verkeerde signalen naar het paard afgegeven en zal het paard hier direct op reageren (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Aangepast paardrijden, z.d.; Roey, 2004).

- Oog- hand coördinatie: deze coördinatie is noodzakelijk tijdens het besturen van het paard. Gedurende het rijden kijkt de ruiter waar hij het paard heen wil sturen en hij stuurt het paard vervolgens met been- en handhulpen die kant op. Ook moet het paard geborsteld en opgezaadeld worden. Dit alles bevordert de oog- en handcoördinatie (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Roey, 2004; Nelstein, 2009).
- Lichaamsbesef: door de bewegingen van het paard tijdens het rijden worden de spieren en zenuwen van de ruiter actief. De ruiter voelt dit en hij leert hierdoor zijn lichaam kennen. Door oefeningen tijdens het rijden wordt de ruiter zich bewust van begrippen als links, rechts, voor, achter, etc. (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Nelstein, 2009; Roey, 2004)
- Tijd-ruimteperceptie: de ruiter oriënteert zich op de ruimte, verkent deze en doet er ervaring op. Dit heeft invloed op de vaardigheid om de ruimte te organiseren en structureren. Daarnaast vindt het rijden plaats op bepaalde tijden, waardoor het waarnemingsvermogen van tijd verbetert (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Aangepast paardrijden, z.d.; Nelstein, 2009).
- Taalvaardigheid: hoe de zorgverlening met paarden de taalvaardigheid kan stimuleren is eerder uitgelegd in paragraaf 7.3.

7.4.2 Psychisch vlak

- Zelfvertrouwen en zelfbeeld: meerdere factoren zijn van invloed op het vergroten van het zelfvertrouwen en zelfbeeld van de ruiter door het paardrijden. Het paard is een groot en sterk dier dat de ruiter leert besturen. Ook zorgt het rijden voor een gevoel van verantwoordelijkheid en onafhankelijkheid. Tot slot leert de ruiter nieuwe vaardigheden aan tijdens het rijden en kan er worden deelgenomen aan wedstrijden, wat in veel gevallen van positieve invloed is op het vergroten van zelfvertrouwen en zelfbeeld (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Aangepast paardrijden, z.d.; Nelstein, 2009).

7.4.3 Fysisch vlak

- Spierontspanning: zowel de warmte als de regelmatige bewegingen van het paard tijdens het rijden, zorgen voor een spierontspannend effect bij de ruiter (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004).
- Conditie: paardrijden is een actieve sport. Om die reden kan de conditie van de ruiter verbeterd worden (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004).
- Doorbloeding: door de bewegingen van het paard tijdens het rijden wordt de bloedsomloop van de ruiter gestimuleerd. Wanneer er sprake is van een te hoge bloeddruk, kan de ontspanning die optreedt als gevolg van het paardrijden, de doorbloeding verbeteren (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Aangepast paardrijden, z.d.; Nelstein, 2009).
- Verbeteren van het lopen: hoe de zorgverlening met paarden het lopen kan verbeteren is eerder uitgelegd in paragraaf 7.3.

7.4.4 Sociaal/emotioneel vlak

- Relaties en contacten: gedurende de zorgverlening met paarden zijn er meerdere factoren van invloed op het bevorderen van relaties en contacten. Allereerst vragen paarden om verzorging en aandacht. De ruiter leert hierdoor zorg te dragen voor een ander, in dit geval een dier. Daarnaast ervaart de ruiter het paardrijden vaak als een leuke activiteit. Het rijden is niet los te koppelen van contacten met andere ruiters en begeleiders. Dit kan zorgen voor positieve ervaringen in de sociale interactie. Dezelfde interesse voor het paard vormt vaak een basis om een relatie met een andere ruiter aan te gaan. Onder het paardrijden zijn de beperkingen van de ruiter veelal niet zichtbaar. Hierdoor is er weinig onderscheid met andere (valide) ruiters.

Dit zou een bijdrage leveren aan de bevordering van relatiepatronen en sociale contacten (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004; Aangepast paardrijden, z.d.; Nelstein, 2009; Roey, 2004).

- Levensthema's: niet alleen bij mensen, maar ook bij dieren zijn levensthema's als seksualiteit, ziekte, dood e.d. zichtbaar (Nelstein, 2009). In dit opzicht lijken paarden in hun sociale gedrag op mensen. Wanneer het omgaan met levensthema's op een juiste manier begeleid wordt, biedt dit de mogelijkheid tot metaforisch leren (Equine Assisted Therapy, 2005). Hier wordt onder verstaan: figuurlijk/in beeldspraak leren.

7.5 Conclusie

In de literatuur worden aanwijzingen gevonden die erop wijzen dat de combinatie van kinderen met een ASS en paarden goed lijkt te werken. Paarden zullen eerder een relatie aangaan met mensen die authentiek zijn in hun gedrag, omdat paarden geen dubbele boodschappen begrijpen. Kinderen met autisme zijn veelal congruent in hun gedrag. Daarnaast zullen kinderen met een ASS makkelijker een relatie aangaan met paarden dan met mensen, omdat zowel paarden als kinderen met autisme sensorische denkers zijn. Hierdoor zouden kinderen met een ASS de lichaamstaal van het paard beter verstaan. Belangrijk om hieraan toe te voegen is, dat sommige kinderen juist door deze sensorische manier van denken, zintuiglijk overgevoelig kunnen zijn voor dieren. In dat geval, of wanneer het kind weinig affiniteit heeft met paarden, zal de combinatie van kinderen met een ASS en paarden niet goed werken.

Onderzoeken hebben aangetoond dat paarden een ondersteunende bijdrage kunnen leveren aan verschillende ontwikkelingsbehoeften bij een kind met een ASS. Zo bleek uit onderzoeken dat het kind werd gemotiveerd tot sociale interactie en dat het concentratievermogen en de communicatievaardigheden verbeterden.

Uit onderzoek is gebleken dat wanneer ruiters zorgverlening met paarden krijgen aangeboden er verschillende therapeutisch effecten op kunnen treden. Hieronder zullen we vier gebieden kort toelichten met de therapeutische effecten die worden opgemerkt:

Psychomotorisch gebied:	Psychisch gebied:	Fysisch gebied:	Sociaal/emotioneel gebied:
Symmetrie in houding en beweging tot stand brengen	Vergroten van zelfvertrouwen	Spierontspanning	Bevorderen van relaties/contacten
Verbeteren van hoofd-, romp- en zitbalans	Vergroten van zelfbeeld	Conditie verbeteren	Omgaan met levensthema's
Evenwicht bevorderen		Doorbloeding bevorderen	
Coördinatie tussen verschillende lichaamsdelen verbeteren		Lopen verbeteren	
Bevorderen van oog- en hand coördinatie			
Vergroten van lichaamsbesef			
Vergroten van tijd-ruimteperceptie			
Stimuleren van taalvaardigheid			

Hoofdstuk 8: Welke therapeutische effecten worden zichtbaar ten gevolge van de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve, bij kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?

8.1 Inleiding

Om een antwoord te kunnen geven op deze deelvraag hebben wij vier kinderen geobserveerd terwijl zij zorgverlening met paarden aangeboden kregen op de HartenHoeve. Achtergrondinformatie over de observaties is te vinden in hoofdstuk 2. De therapeutische effecten die ouders bij hun kind zien zijn uitgewerkt in hoofdstuk 11.

Met therapeutische waarde wordt, zoals eerder beschreven in hoofdstuk 6, bedoeld: genezend belang/betekenis, gericht op herstel. Gekeken naar de therapeutische effecten bij kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zes tien jaar, kwam uit de observaties naar voren dat er bij deze kinderen therapeutische effecten worden gezien op de volgende vier gebieden:

- ❖ psychomotorisch vlak;
- ❖ psychisch vlak;
- ❖ fysisch vlak;
- ❖ sociaal/emotioneel vlak.

In paragraaf 8.2 zullen de therapeutische effecten worden beschreven die uit de observaties naar voren zijn gekomen. Vervolgens wordt in paragraaf 8.3 een antwoord gegeven op de deelvraag, geformuleerd als conclusie.

8.2 Therapeutische effecten

Er zijn verschillende redenen en aanwijzingen waarom aangenomen kan worden dat zorgverlening met paarden therapeutische effecten teweeg zou kunnen brengen. Allereerst is paardrijden voor veel kinderen een leuke activiteit en zorgt het ervoor dat kinderen met autisme een activiteit doen waarbij interactie is tussen het paard en het kind. Daarnaast dient het kind tegelijkertijd om te gaan met de instructeur, begeleider of stagiaire. Een andere reden waarom zorgverlening met paarden goed is voor kinderen met een ASS, is dat de kinderen gedwongen worden om op een paard hun evenwicht te bewaren. Het is ritmisch. Fine (2010) zegt: “Ergotherapeuten weten al jaren dat activiteiten die het vestibulaire systeem stimuleren meestal erg gunstig zijn” (p. 259).

Tijdens de aangeboden zorgverlening met paarden op de HartenHoeve aan kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar, worden verschillende therapeutische effecten waargenomen door begeleiders, stagiaires en/of ouders. Gedurende de observaties voor dit onderzoek werd dit bevestigd, doordat er ook tijdens de observaties verschillende therapeutische effecten door ons als onderzoekers werden waargenomen. Voor dit onderzoek is ervoor gekozen om enkel de therapeutische effecten te beschrijven die waargenomen zijn door de onderzoekers, en niet nader in te gaan op de therapeutische effecten die de begeleiders en/of stagiaires zien. Er is voor deze werkwijze gekozen om het onderzoek te begrenzen.

8.2.1 Psychomotorisch vlak

Kinderen met een ASS kunnen stoornissen in de motoriek hebben. Dikwijls hebben deze kinderen een beperkt lichaamsbesef. Ze bewegen vaak op een houterige manier en gebruiken daarnaast weinig mimiek. De kinderen met autisme lopen soms letterlijk op hun tenen of overstrekken hun lichaam. In de DSM-5 staat in de classificatiecriteria beschreven dat het zo kan zijn dat autisten stereotiep(e) of repetitieve motorische bewegingen maken (American Psychiatric Association, 2014). Kinderen met een ASS houden zich veelal bezig met zogenaamde 'zelfstimulerende activiteiten', bijvoorbeeld fladderen met hun armen, het aannemen van verwrongen lichaamshoudingen of hoofdbonzen (Verhulst, 2002). Daarbij kunnen kinderen met een ASS een achterstand hebben in de grove en de fijne motoriek.

Tijdens de observaties hebben wij waargenomen dat twee van de kinderen op een houterige manier bewogen. Opvallend hierbij was dat wanneer één van deze twee kinderen op een paard zat, hij zijn spieren leek te ontspannen. Hier wordt in paragraaf 8.2.3 nader op ingegaan.

Bij het paardrijden is het van belang dat de kinderen hun evenwicht kunnen bewaren. De geobserveerde kinderen konden allen zelfstandig op hun paard zitten. Ze hebben geleerd om hun balans te bewaren, zodat ze er niet vanaf vallen. Tijdens de observaties werd gezien dat twee van de kinderen veel meebewogen met hun (boven)lichaam terwijl zij op een paard zaten. Het meebewegen van hun lichaam zou een manier kunnen zijn om hun balans te bewaren. Een ander therapeutisch effect wat hierbij kan optreden is het verbeteren van hoofd-, romp- en zitbalans. Het was voor de onderzoekers lastig om hier iets over te zeggen vanuit de observaties, want er is tijd voor nodig voordat er verandering zichtbaar zijn in hoofd-, romp- en zitbalans.

“Daarnaast kan je zeggen dat veel autisten toch wel wat balansproblemen hebben, vooral de zwaardere autisten. Licht autistische kinderen niet, maar zware autisten wel”
Babette de Bruijn, fragment 6.9.

De zorgverlening met paarden kan bij kinderen met een ASS zorgen voor een verbeterde oog- hand coördinatie en verbeterde coördinatie tussen de verschillende lichaamsdelen, zoals beschreven staat in paragraaf 7.4.1. In de observaties is gezien dat de kinderen met een ASS leren, door aanwijzingen van begeleiders en/of stagiaires, hoe zij de teugels moeten vasthouden tijdens het paardrijden en hoe zij het paard kunnen laten gehoorzamen (Gerton observatie 2, 2014). Daarnaast is uit meerdere observaties gebleken dat de kinderen leren hoe zij het paard harder en zachter kunnen laten gaan. Ook leren ze hoe ze het paard naar een bepaalde plek kunnen sturen. Hierbij is het van belang dat de kinderen verschillende lichaamsdelen apart van elkaar leren te gebruiken, zodat de coördinatie tussen de verschillende lichaamsdelen wordt verbeterd.

8.2.2 Psychisch vlak

Kinderen met een ASS weten in de meeste gevallen dat zij anders zijn dan andere kinderen. Deze kinderen worden nogal eens gepest (Williams & Wright, 2009). Hun gevoel van eigenwaarde is vaak klein en ze hebben weinig zelfvertrouwen. Door de zorgverlening met paarden voelen kinderen zich 'normaal', omdat zij net als andere kinderen een sport beoefenen. Er wordt vertrouwen verworven, doordat het kind met een ASS een vaardigheid beheerst, het paardrijden, dat ook beheerst wordt door kinderen zonder hulpvraag (Aangepast Paardrijden, z.d.).

Uit de observaties kwam duidelijk naar voren dat de kinderen vaardigheden leren. Zo leren ze bijvoorbeeld een paard te berijden. Ze krijgen hierbij aanwijzingen van een stagiaire en/of begeleider. Het is voor een kind belangrijk om zelf iets te kunnen. Dit geeft een kind meer zelfvertrouwen. Afhankelijk van de functionele vaardigheden van het kind met autisme, kan hij worden aangemoedigd om het paard te verzorgen, het te leiden van en naar de stal, te helpen bij het voeren of het geven van traktaties en te helpen met zadelen voor het rijden (Fine, 2010). Sommige kinderen met autisme worden zelfs talentvolle ruiters (Autism Speaks, 2013).

Op de HartenHoeve komen op de woensdagmiddag naast 'bijzondere' kinderen ook reguliere lesklanten, ouders en andere betrokkenen. Dat er allerlei verschillende mensen op de HartenHoeve rondlopen, zou ervoor kunnen zorgen dat een kind met een ASS zich geaccepteerd kan voelen. Hein van Harten benoemt in een door ons afgenomen interview: "We hebben hier een wereld gecreëerd met waarden en normen, duidelijkheid en structuur. Maar ook waarin mensen zich heel vrij voelen" (Hein van Harten, fragment 7.14). Ruud Knaapen, expert op het gebied van paardencoaching, benoemt in een door ons afgenomen interview zijn eerste indruk van de HartenHoeve:

"Welkom! Met alles wat je hebt"
Ruud Knaapen, fragment 6.23.

Het gevoel van eigenwaarde van kinderen met een ASS kan tijdens de zorgverlening met paarden vergroot worden. De kinderen leren leiding te geven aan een paard, bijvoorbeeld wanneer zij het paard meenemen vanuit de stal naar de bak of naar buiten. Een paard is groot en imposant. Het is voor een kind een grote 'confidence builder' wanneer een paard naar hem luistert.

Gedurende de observaties werd duidelijk dat de kinderen complimenten krijgen van de stagiaires of begeleiders. Ieder mens heeft behoefte aan erkenning en waardering uit zijn omgeving. Wanneer een kind met een ASS een compliment krijgt, gaat hij zich goed voelen over zichzelf. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat een kind een positief zelfbeeld kan ontwikkelen (Vos – Hoeven, z.d.).

In de tweede observatie van Michel werd door de observator gezien dat Michel met zijn pony de buitenbak in kwam lopen. Michel liep rechtop en keek voor zich uit. De pony volgde hem zonder problemen. Aan het einde van het paardrijden wil Michel met zijn pony door de bak lopen, maar de pony stopt tot drie keer toe. Michels lichaamshouding is veranderd. Hij zet voorzichtige stappen en kijkt naar de grond. Wij denken dat een mogelijke oorzaak hiervan zou kunnen zijn, dat de moeder van Michel tegen het einde van het paardrijden bij de bak kwam staan kijken. Pas wanneer een begeleider tegen Michel zegt dat hij voor zich uit moet kijken en de baas moet zijn, loopt de pony weer met Michel mee. Ook uit de observatie van Yaëla kwam naar voren dat zij heeft geleerd om leiding te geven aan een pony: "Yaëla pakt pony Brutus vast. Zonder dat er iets gezegd is loopt Yaëla de bak uit. Hierbij kijkt ze niet naar de pony, maar kijkt ze voor zich uit" (Yaëla observatie 2, 2014).

Kinderen met autisme leren zorg dragen voor een ander, in dit geval een dier. Een vast onderdeel van zorgverlening met paarden is het borstelen. Hierbij wordt het voor kind helder dat hij het paard eerst dient te borstelen, voordat hij er op mag rijden. Zorgverlening met paarden kan ervoor zorgen dat de zelfstandigheid van een kind vergroot wordt. De kinderen leren om benodigdheden te pakken (harnachement voor het paard en een cap voor het kind) en het na afloop weer op te ruimen. Het kind leert om allerlei bijkomende handelingen bij het paardrijden, steeds meer zelfstandig, te verrichten.

8.2.3 Fysisch vlak

Ook op fysisch vlak kunnen paarden een ondersteunende rol hebben in de zorgverlening (LICG, z.d.). Bij kinderen met autisme komen geregeld lichamelijke afwijkingen voor. Kinderen met een ASS hebben een verhoogde kans op bepaalde stoornissen, bijvoorbeeld epilepsie. Ook is bekend dat kinderen met autisme een grote bewegingsdrang hebben. Sommige kinderen zijn overbeweeglijk, wat een typisch kenmerk is van ADHD. Overlap aan symptomen kan het (voor een psychiater) moeilijk maken autisme te scheiden van andere stoornissen (Vermeulen & Degrieck, 2009). Kinderen met autisme hebben behoefte aan duidelijkheid. Tijdens de observaties werd door de onderzoekers gezien dat Yaëla en Gerton veel praatten en vragen stelden. Eenmaal op hun pony werd waargenomen dat Yaëla en Gerton rustiger leken te worden. De frequentie van het praten en vragen stellen nam af en er waren momenten dat de kinderen stil op hun pony zaten. “De minuten erna stapt het paard door de bak. Yaëla praat niet” (Yaëla observatie 1, 2014). Hieruit zou opgemaakt kunnen worden dat paardrijden deze kinderen rust geeft.

Wanneer een kind op een paard zit zorgen zowel de warmte als de regelmatige beweging van het paard voor het ontspannen van de spieren van de ruiters (Kamphuis, Meijer & Vries, 2004). In de observaties werd gezien dat Gerton en Devy zich op het paard leken te ontspannen. Door de onderzoeker is geschreven over Gerton: “Zijn armen hangen losjes langs zijn lichaam en zijn handen rusten op het zadel. Zijn rug is wat gebogen en zijn lichaam beweegt mee met de beweging van het paard” (Gerton observatie 2, 2014). Hetzelfde kwam naar terug in de observatie van Devy: “Devy zit voorover gebogen op zijn pony. Hij heeft een kromme rug en zijn schouders zijn naar voren. Hij heeft twee handen op het zadel leunen. Devy kijkt om zich heen” (Devy observatie 2, 2014).

Dat er voor dit onderzoek (maar) acht keer is geobserveerd maakt het lastig om therapeutische effecten te beschrijven op fysisch vlak, aangezien deze effecten veelal pas op de langere termijn zichtbaar worden. Het is waarschijnlijk dat de conditie van de kinderen die zorgverlening met paarden krijgen aangeboden op de HartenHoeve verbeterd, maar dit is niet door de onderzoekers vast te stellen naar aanleiding van de observaties. Voor duidelijkere therapeutisch effecten op fysisch vlak lijkt het de onderzoekers noodzakelijk om langere tijd (ten minste een jaar) één of meerdere kinderen intensief te volgen en te observeren.

8.2.4 Sociaal/emotioneel vlak

De volgende casus betreft een weergave van welke therapeutische effecten een paard op een kind met een ASS kan hebben op sociaal/emotioneel vlak. Deze casus betreft een gedeelte uit een observatie van de onderzoekers.

Devy is boos naar aanleiding van een discussie met de begeleiding. Hij loopt de stal in en begint pony Ratja met snelle en harde bewegingen te borstelen. Hierbij maakt Devy met een harde stem opmerkingen als: “De haren zijn vies” en “Ik wil toch niet rijden.” Devy kijkt boos. De pony doet de oren in haar nek en maakt twee keer een bijtende beweging naar de hand van Devy. Begeleider J. zegt dat zolang Devy boos blijft, het paard hier ook boos op reageert. Hierna blijft Devy nog opmerkingen maken, maar wordt zijn stem zachter. Daarbij worden zijn bewegingen tijdens het borstelen minder snel en hard. De oren van de pony gaan naar voren en Ratja blijft nu staan zonder te bewegen. Begeleider J. zegt: “Volgens mij word je nu minder boos, want ik zie dat de oren van het paard naar voren gaan.”
(Devy observatie 1, 2014)

Uit de bovenstaande casus komt naar voren dat een paard kan reageren op gedrag van een kind. In het geval van Devy reageert de pony boos naar hem, wanneer Devy zelf ook boos is. Zoals beschreven staat op de website van EAGALA is de meest belangrijke eigenschap van paarden dat ze lichaamstaal kunnen spiegelen (Equine Assisted Growth and Learning Association, 2010). In het bovenstaande voorbeeld wordt helder hoe de pony communiceert op non-verbale wijze. Doordat paarden direct teruggeven wat een mens uitstraalt, kan een kind met autisme leren wat het effect van zijn gedrag is. Het paard kan een veilige partner zijn voor kinderen met een ASS in het leren en ontdekken van sterke en zwakke kanten (Auticomm, 2013).

Verminderd sociaal functioneren blijkt één van de meest opvallende kenmerken binnen de ASS. Gedurende de zorgverlening met paarden leren de kinderen om te gaan met andere mensen: stagiaires, begeleiders, andere 'bijzondere' kinderen etc. Doordat de kinderen met autisme in (kleine) groepjes rijden, leren zij contacten met anderen aan te gaan. Hun sociale vaardigheden worden op deze wijze getraind en verbeterd.

De kinderen met een ASS leren op de HartenHoeve om elkaar te helpen. Dit kwam duidelijk naar voren in de observaties. Om een voorbeeld te geven beschrijft de onderzoeker hoe Devy tijdens het op- en afzadelen wordt geholpen door leeftijdsgenootjes. "Michel vraagt aan L. of zij hem misschien wil helpen. Dit wil L. wel. L. gaat de stal van Doortje in en probeert de singel los te krijgen. Dit lukt haar niet. L. vraagt het aan T. (een andere jongen). T. maakt de singel los en haalt het zadel van de rug van Doortje af. Michel staat net buiten het hok. Hij krijgt het zadel van T. in zijn armen. Michel loopt naar de zadelkamer en hangt het zadel op de zadelsteun" (Michel observatie 1, 2014). De kinderen leren om contact te maken, om hulp te vragen of hulp te bieden en (tot op zekere hoogte) samen te werken.

Het contact met het paard kan leiden tot een vertrouwensband, die zorgt voor psychische ontspanning. Het geeft een kind een goed gevoel dat hij een kameraadje heeft (Fine, 2010). Dit was terug te zien in de observatie van Gerton. Gerton knuffelde zijn pony regelmatig en gaf de pony een kus. McNicholas en Collis (2006) hebben aangetoond dat dieren niet selectief zijn in hun menselijke vrienden. Voor een paard is het genoeg als een kind vriendelijk is. Het grote voordeel van het hebben van een dier als kameraadje is, dat het niet noodzakelijk is om over goed ontwikkelde sociale en communicatieve vaardigheden te beschikken. Het is voor een kind met een ASS fijn dat de sociale vaardigheden die nodig zijn om met mensen om te kunnen gaan, niet vereist zijn als het gaat om een vriendschap met een dier (Fine, 2010).

8.3 Conclusie

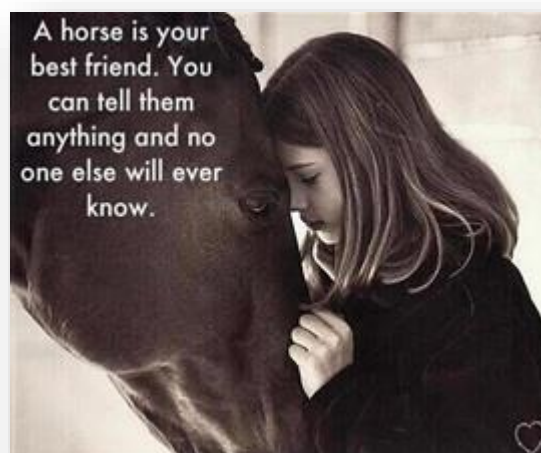
Er worden therapeutische effecten gezien op de HartenHoeve bij kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Deze effecten worden voornamelijk gezien door begeleiders en stagiaires, maar soms ook door ouders/verzorgers of andere mensen. Uit dit onderzoek is gebleken dat de therapeutische effecten zich voordoen op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel vlak. Uit de observaties komt naar voren dat de meeste therapeutische effecten zichtbaar worden op psychisch en sociaal/emotioneel vlak.

Op psychomotorisch vlak hebben de kinderen geleerd om hun evenwicht te bewaren. Tijdens het observeren is gezien dat twee van de vier kinderen erg veel meebewogen met hun (boven)lichaam. Dit zou erop kunnen wijzen dat de kinderen door veel mee te bewegen beter in balans kunnen blijven. Bij zorgverlening met paarden werd gezien dat de kinderen de verschillende lichaamsdelen apart van elkaar gebruiken, zodat de coördinatie tussen de verschillende lichaamsdelen wordt verbeterd.

Op psychisch vlak leren de kinderen vaardigheden en het gevoel van eigenwaarde wordt vergroot. Kinderen met autisme leren zorg te dragen voor een ander, in dit geval een dier. Ook lijkt het erop dat gedurende de zorgverlening met paarden de zelfstandigheid van het kind vergroot wordt.

Wanneer een kind op een paard zit zorgen zowel de warmte als de regelmatige beweging van het paard voor het ontspannen van de spieren van de ruiter. Op fysisch vlak kan uit de observaties opgemaakt worden dat kinderen met autisme tot rust lijken te komen op een paardenrug. Twee van de vier geobserveerde kinderen leken rustiger te worden als ze op een paard zaten.

Op sociaal/emotioneel vlak is uit de observaties naar voren gekomen dat paarden direct teruggeven wat een mens uitstraalt. Hier kan een kind met een ASS van leren wat het effect van zijn eigen gedrag is. De sociale vaardigheden lijken tijdens de zorgverlening met paarden te worden getraind en verbeterd, doordat ze in (kleine) groepjes rijden. Kinderen leren om contacten met andere mensen (kinderen en volwassenen) aan te gaan en te onderhouden. Uit de observaties is gebleken dat kinderen leren om elkaar te helpen. Gedurende de zorgverlening dienen ze contact te maken met anderen, om hulp te vragen of hulp te bieden en (tot op zekere hoogte) leren ze om samen te werken.

Hoofdstuk 9: Welke omgevingsfactoren zijn van invloed op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden, specifiek gericht op kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?

“Moet je voorstellen dat jij alles wat jij doet gaat al langzamer en is al moeilijker. En dan ga je paardrijden en dan moet je weer gaan oefenen. Ik zeg: ga gewoon lekker genieten van het paardrijden en jouw lichaam krijgt die beweging ook wel door als jij je niet heel bewust bent van die oefeningen, en gewoon geniet van de zon en het feit dat je door de boomgaard stapt en een appel kan plukken. En dan is het effect denk ik net zo groot”

Babette de Bruijn, fragment 5.25.

9.1 Inleiding

Dat er therapeutische effecten zichtbaar worden gedurende de zorgverlening met paarden bij kinderen met een ASS, staat beschreven in hoofdstuk 7 en 8. Meerdere onderzoeken tonen aan dat deze effecten zichtbaar worden op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel gebied. Het is van belang om hierbij te vermelden dat deze therapeutische effecten niet los gezien kunnen worden van de omgevingsfactoren (Hassink, 2002). Onder omgevingsfactoren wordt verstaan: alle factoren die een bijdrage leveren aan de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden, waarbij het paard zelf niet als factor wordt bedoeld.

Om een antwoord te kunnen geven op de vraag welke omgevingsfactoren van invloed zijn op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden bij kinderen met een ASS, is dit betreffende hoofdstuk opgedeeld in twee delen.

9.2 Literatuur

- ❖ Welke omgevingsfactoren zijn van invloed op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden volgens de literatuur?

9.3 Interviews

- ❖ Welke omgevingsfactoren zijn volgens de interviews met Hein van Harten (directeur van de HartenHoeve), Babette de Bruijn (instructeur paardrijden gehandicapten op de HartenHoeve) en Ruud Knaapen (expert op het gebied van paardencoaching), van invloed op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden?

Vervolgens wordt in paragraaf 9.3 een antwoord gegeven op de deelvraag, geformuleerd als conclusie.

9.2 Omgevingsfactoren, beschreven vanuit de literatuur

Vanuit de literatuur worden verschillende omgevingsfactoren beschreven die van invloed zijn op de therapeutische waarde van het inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening. Zo stelt Hassink (2002) dat het werken met cliënten en de daarbij behorende effecten die optreden, niet los gezien kunnen worden van de omgeving. In zijn onderzoek onderzoekt Hassink specifiek de omgevingsfactoren die van invloed zijn op een (zorg)boerderij/manege en die de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden zouden kunnen beïnvloeden (Hassink, 2002).

In dit betreffende onderzoek maakt Hassink onderscheid tussen verschillende omgevingsfactoren die aanwezig zijn op een (zorg)boerderij/manege, die een bijdrage kunnen leveren aan de therapeutische effecten die optreden bij cliënten. Deze effecten zijn onder te verdelen in drie categorieën:

- ❖ omgevingsfactoren die niet specifiek zijn voor een (zorg)boerderij/manege, maar wel aanwezig zijn;
- ❖ omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, die niet specifiek met landbouwhuisdieren samenhangen;
- ❖ omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, waaraan landbouwhuisdieren een belangrijke bijdrage leveren.

9.2.1 Omgevingsfactoren die niet specifiek zijn voor een (zorg)boerderij/manege, maar wel aanwezig zijn

- Aansluiten bij het gezonde: uit het onderzoek van Hassink blijkt dat alle begeleiders die werken op een (zorg)boerderij/manege aangeven aan te sluiten bij het gezonde van de cliënt. Hieronder wordt verstaan dat de begeleiders kijken naar wat de cliënt aankan en hierop aan sluiten met een basishouding van gelijkwaardigheid en vertrouwen. Daarnaast krijgt de cliënt eigen verantwoordelijkheden toebedeeld op de (zorg)boerderij/manege (Hassink, 2002). Een voorbeeld hiervan is dat een cliënt verantwoordelijk is voor het verzorgen van een bepaald paard. Door in dit alles aan te sluiten op wat de cliënt aankan, wordt de nadruk gelegd op de mogelijkheden van de cliënt in plaats van de beperkingen (Elings, z.d.).

- De niet-medische setting: uit het onderzoek van Hassink blijkt dat een boerderijsetting door de cliënten niet als zorginstelling wordt ervaren. Op een (zorg)boerderij/manege heerst een andere sfeer, gelden andere regels en zijn er andere rollen waardoor cliënten niet het idee hebben dat ze deel uitmaken van een behandeling (Hassink, 2002). Of, dat ze in een omgeving verkeren die vaak letterlijk en figuurlijk ver weg is van de omgeving waar alle problemen van thuis plaatsvinden (Elings, z.d.). Daarnaast wordt als een belangrijke omgevingsfactor genoemd dat op de boerderij de gesprekken grotendeels gaan over de dieren en de klussen die gedaan moeten worden, in plaats van dat de gesprekken gaan over de stoornis of de beperkingen van de cliënt. Tot slot wordt er gesteld dat de begeleiders minder snel als een begeleider worden ervaren, maar als iemand die kennis heeft van zijn eigen vakgebied op een (zorg)boerderij/manege. Hierdoor gaat er een natuurlijke autoriteit uit van de begeleider met als gevolg dat er zich minder conflicten voordoen (Hassink, 2002; Elings z.d.).

9.2.2 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, die niet specifiek met landbouwhuisdieren samenhangen

- Betrokkenheid, deskundigheid en autoriteit van boer en begeleider: uit het onderzoek van Hassink blijkt dat op een (zorg)boerderij/manege de begeleiding vaak een voorbeeldfunctie vervult in de ogen van vele kinderen. Het gevolg hiervan is dat veel kinderen zich proberen te identificeren met deze functie. Dit betekent dat wanneer de begeleider zijn enthousiasme, liefde en kennis voor dieren en het bedrijf laat blijken, de kinderen dit zullen overnemen. Deze rol speelt evenzeer een belangrijke rol in de wijze waarop een kind zich bindt aan een paard. Als de begeleider rust en kennis uitstraalt in de omgang met paarden, zal dit voor het kind voldoende veiligheid en vertrouwen bieden om met het paard om te gaan. Wanneer dit niet het geval is, zal het voor het kind moeilijk zijn om een binding aan te gaan met het paard (Hassink, 2002).

9.2.3 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, waaraan landbouwhuisdieren een belangrijke bijdrage leveren

- Ruimte, natuurlijk ritme, een gezonde omgeving: Uit het onderzoek van Hassink blijkt dat deze omgevingsfactoren een belangrijke rol spelen bij de therapeutische waarde van paarden.

Allereerst bevindt een (zorg)boerderij/manege zich midden in de natuur. Frisse lucht, zon, bomen, bloemen etc. kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de therapeutische effecten. Verschillende wetenschappelijke onderzoeken hebben aangetoond dat een natuurlijke omgeving een positieve invloed kan hebben op gezondheid en welbevinden (Gezondheidsraad & Raad voor ruimtelijk, milieu- en natuuronderzoek, 2004). Daarnaast is er op een (zorg)boerderij/manege veel ruimte. Deze ruimte hebben cliënten af en toe nodig om bijvoorbeeld letterlijk ruimte te ervaren, rustig te worden of juist uit te razen. Hierdoor zullen conflicten en spanningen afnemen of zelfs voorkomen kunnen worden.

Ten slotte is er op een (zorg)boerderij/manege sprake van een natuurlijk ritme en structuur. Dit biedt duidelijkheid en houvast, juist voor kinderen met autisme. Het ritme en de structuur zijn allereerst gekoppeld aan de seizoensactiviteiten. Zo wordt er bijvoorbeeld in de winter in de binnenbak gereden en in de zomer in de buitenbak. Daarnaast zorgt de verzorging van de paarden ook voor ritme en structuur. Een paard zal bijvoorbeeld eerst geborsteld en opgezadeld moeten worden, voordat er gereden kan worden (Hassink, 2002).

Naast het onderzoek van Hassink toont een ander onderzoek aan dat de ruimte, natuurlijke ritme en een gezonde omgeving een belangrijke rol kunnen spelen bij de therapeutische effecten die optreden. Zo deed in 2010 het Platform Jeugdzorgboerderijen in samenwerking met Wageningen UR een onderzoek op zorgboerderijen. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat de terugkerende activiteiten op een (zorg)boerderij/manege en de rust die de natuurlijke omgeving uitstraalt, zorgen voor structuur, duidelijkheid en veiligheid bij de cliënten. Hierdoor zouden er therapeutische effecten kunnen optreden bij de ontwikkeling van de cliënt (Elings, z.d.).

- Zinnvolle en aansprekende werkzaamheden die moeten gebeuren waarbij het effect duidelijk zichtbaar is: uit het onderzoek van Hassink blijkt dat veel werkzaamheden op een (zorg)boerderij/manege (op vaste momenten) moeten gebeuren, dit kan een bijdrage leveren aan de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden. Het is bijvoorbeeld noodzakelijk om de paarden (op vaste momenten) te verzorgen. Het bijzondere aan een dier, waaronder een paard, is dat ze de kinderen laten ervaren dat ze de verzorging nodig hebben en daarnaast hun waardering uiten (Hassink, 2002).

- Diversiteit: uit het onderzoek van Hassink blijkt dat de diversiteit aan activiteiten, een bijdrage kan leveren aan de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden. De diversiteit aan activiteiten zorgt ervoor dat er kan worden aangesloten bij de mogelijkheden en/of beperkingen van de cliënt. Daarnaast is er ook mogelijkheid om door te groeien in deze activiteiten. Zo kun je een paard alleen of samen verzorgen, kun je het paard borstelen of kun je alle activiteiten rondom het verzorgen van het paard uitoefenen (Hassink, 2002).

9.3 Omgevingsfactoren, beschreven vanuit de interviews

In dit deel van het hoofdstuk worden de omgevingsfactoren beschreven vanuit de informatie verkregen tijdens de interviews met Hein van Harten, Babette de Bruijn en Ruud Knaapen. In paragraaf 9.3 is gebruik gemaakt van de opzet van het onderzoek van Hassink (zie paragraaf 9.2) en is deze opzet specifiek gekoppeld aan de HartenHoeve.

9.3.1 Omgevingsfactoren die niet specifiek zijn voor een (zorg)boerderij/manege, maar wel aanwezig zijn

- Aansluiten bij het gezonde: uit het interview met Hein van Harten lijken uitspraken erop te wijzen dat de HartenHoeve aansluit bij het gezonde van de cliënt. Er wordt gekeken naar de cliënt en daar wordt de zorg op aangepast. Dit kan met paarden te maken hebben, maar ook met klussen die gedaan moeten worden op de manege. Ieder krijgt hierin zijn eigen verantwoordelijkheden. Zo wordt er bij iedereen apart gezocht naar zingeving. Hein benoemt dat zijn visie is dat elk mens een plek verdient op deze wereld waarin je past, waar het ontwikkelen van talenten in een veilige omgeving voorop staat (Hein van Harten, fragment 7.13 & 7.17). Ruud Knaapen voegt hieraan toe dat de HartenHoeve uitstraalt dat je welkom bent, met alles wat je hebt. Volgens Ruud Knaapen zou dat een eerste voorwaardelijke stap kunnen zijn om te werken aan de problematiek (Ruud Knaapen, fragment 6.23). Tot slot benoemt Babette de Bruijn: *“We proberen gewoon de kinderen datgene te laten doen wat ze kunnen. Gewoon kijken: waar liggen de mogelijkheden en daar op verder borduren”* Babette de Bruijn, fragment 5.14.

- De niet-medische setting: het volgende citaat van Ruud Knaapen over de HartenHoeve, is een mooie weergave van wat voor invloed de niet-medische setting van de HartenHoeve voor effect zou kunnen hebben op de cliënten die daar komen.

“En wat ik heb gezien daar in een flits.. En ik krijg kippenvel als ik het zeg.. Is dat ik ook het gevoel had dat de mensen die daar kwamen, die hadden hun waardigheid. Dat waren geen patiënten of cliënten. Daar werd op een manier mee omgegaan als zijnde.. Ik moest soms goed onderscheid maken tussen heb je het nou over een gewone les of over een therapeutische les? Toen dacht ik: oh, wat mooi! Dan houd je dus je waardigheid. Dus ze willen ook niet in een omgeving komen waar ze het gevoel hebben dat ze behandeld worden of dat ze begeleid worden. Ze willen gewoon iets leuks doen waar ze zich geaccepteerd bij voelen zonder het gevoel te hebben van: ik heb een probleem en daar moet aan gewerkt worden. En daar draagt deze omgeving natuurlijk heel erg in bij”
Ruud Knaapen, fragment 6.21.

Hier voegt hij aan toe dat de zorgverlening met paarden die aangeboden wordt op de HartenHoeve effectiever zou kunnen zijn, omdat er geen gebruik wordt gemaakt van therapie. Juist omdat er geen intentie is, zouden er onverwachts therapeutische effecten op kunnen treden (Ruud Knaapen, fragment 6.14 & 6.31).

Stichting Grip op je leven (een stichting die kinderen en jongeren ondersteund met behulp van paarden) stelt dat een gesprek aangaan makkelijker is in een setting waarin de cliënt lekker bezig is, in een reguliere omgeving waardoor ze zich ook op hun gemak voelen. Daar wordt aan toegevoegd dat veel cliënten de omgeving niet als een therapie setting ervaren, maar eerder gewoon als een manege en dat dat uiteindelijk veel beter werkt (Stichting Grip op je leven, 2014).

9.3.2 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, die niet specifiek met landbouwhuisdieren samenhangen

- Betrokkenheid, deskundigheid en autoriteit van boer en begeleider: In de interviews wordt niet gesproken over de begeleiding als omgevingsfactor die invloed zou hebben op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden op de HartenHoeve.

9.3.3 Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, waaraan landbouwhuisdieren een belangrijke bijdrage leveren

- Ruimte, natuurlijk ritme, een gezonde omgeving: het citaat waar dit hoofdstuk mee begon, geeft aan dat de omgeving op en rondom de manege invloed zou kunnen hebben op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden. Zo benoemt Babette de Bruijn dat genieten van de zon, het feit dat je door een boomgaard stapt en een appel kan plukken tijdens het paardrijden, net zo'n groot effect kan hebben als het paardrijden zelf (Babette de Bruijn, fragment 5.25). Babette de Bruijn voegt hieraan toe dat de natuurlijke omgeving waar het buiten zijn, de ruimte en het weer onder worden verstaan, een bijdrage zou kunnen leveren aan de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden (Babette de Bruijn, fragment 5.30). Hein van Harten doet evenzo uitspraken over de omgeving op de HartenHoeve. Hij benoemt in zijn interview dat er op de HartenHoeve een wereld is gecreëerd met waarden en normen, duidelijkheid en structuur, maar waarin mensen zich tegelijkertijd vrij voelen. Deze gecreëerde wereld zou een grotere invloed hebben op de therapeutische effecten die optreden tijdens zorgverlening met paarden dan de paarden zelf, aldus Hein van Harten in fragment 7.14 & 7.15. Op de visie en missie van de HartenHoeve wordt in hoofdstuk 10 uitgebreider op ingegaan.

- Zinnvolle en aansprekende werkzaamheden die moeten gebeuren waarbij het effect duidelijk zichtbaar is: uit het interview met Babette de Bruin kwam naar voren dat er op de manege werkzaamheden moeten gebeuren die van invloed zouden kunnen zijn op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden. Zo leren de kinderen bijvoorbeeld hoe ze een stal schoon moeten houden, hoe ze hun spullen moeten opruimen of zorg moeten dragen voor een dier of mens. Hierdoor zouden de kinderen basale dingen leren die bij het sociale leven horen, maar ook specifieke kennis opdoen over voer, hooi, stro, etc. (Babette de Bruijn, fragment 5.32).

- Diversiteit: zoals eerder benoemd door Hein van Harten, zie paragraaf 9.3.1, is er op de HartenHoeve een diversiteit aan activiteiten. Er wordt op de HartenHoeve gekeken naar de cliënt en daar wordt de zorg op aangepast. Dit kan met paarden te maken hebben, maar ook met klussen op de boerderij (Hein van Harten, fragment 7.13 & 7.17). Door de diversiteit van activiteiten zou iedere cliënt de zorg kunnen krijgen die bij hem of haar past, wat een gunstig effect zou kunnen hebben op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden.

9.4 Conclusie

Vanuit de literatuur wordt beschreven dat het werken met cliënten en de daarbij behorende effecten die optreden niet los gezien kunnen worden van de omgeving. De literatuur spreekt over verschillende omgevingsfactoren aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, die zijn onder te verdelen in drie categorieën:

Omgevingsfactoren, niet specifiek voor een (zorg)boerderij/manege	Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege, niet specifiek gekoppeld aan dieren	Omgevingsfactoren, aanwezig op een (zorg)boerderij/manege waar dieren een bijdrage aan leveren
Aansluiten bij het gezonde	Betrokkenheid, deskundigheid, autoriteit van boer/begeleider	Ruimte, natuurlijk ritme, gezonde omgeving
De niet medische setting		Zinvolle en aansprekende werkzaamheden die moeten gebeuren waar het effect duidelijk zichtbaar is
		Diversiteit

Uit de door ons afgenomen interviews met Hein van Harten, Babette de Bruijn en Ruud Knaapen, kwam naar voren dat er ook op de HartenHoeve sprake is van omgevingsfactoren die van invloed zijn op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden bij kinderen met een ASS.

De uitspraken uit de interviews lijken erop te wijzen dat de HartenHoeve aansluit bij het gezonde van de cliënt. Er wordt gekeken naar de cliënt en daar wordt de zorg op aangepast. Het ontwikkelen van talenten in een veilige omgeving staat voorop. Uitspraken uit de interviews lijken erop te wijzen dat de HartenHoeve een omgeving creëert waarin kinderen niet het gevoel hebben behandeld of begeleid te worden.

Daarnaast lijken uitspraken uit de interviews erop te wijzen dat de natuurlijke omgeving, de ruimte en het buiten zijn een belangrijke bijdrage leveren aan de therapeutische effecten die optreden. Op de HartenHoeve zou een wereld gecreëerd worden met waarden en normen, duidelijkheid en structuur waar mensen zich vrij voelen.

De omgevingsfactoren zouden mogelijk een grotere bijdrage kunnen leveren aan de therapeutische effecten van zorgverlening met paard dan de paarden zelf.

Hoofdstuk 10: Hoe wordt in de praktijk zorgverlening met paarden op dit moment vormgegeven binnen de HartenHoeve, specifiek gericht op kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?

*“In principe kijken we naar de cliënt en passen we de zorg in naar wat de vraag is van de cliënt”
Hein van Harten, fragment 7.13.*

10.1 Inleiding

Om een antwoord te kunnen geven hoe in de praktijk zorgverlening met paarden wordt vormgegeven op de HartenHoeve, is gebruik gemaakt van interviews en observaties.

Paragraaf 10.2 zal gaan over zorgverlening met paarden. In paragraaf 10.3 worden algemene gegevens weergegeven van de geobserveerde kinderen. Paragraaf 10.4 betreft een analyse van de observaties. De visie en missie van de HartenHoeve worden beschreven in paragraaf 10.5. In paragraaf 10.6 wordt een antwoord gegeven op de deelvraag, geformuleerd als conclusie.

10.2 Zorgverlening met paarden

Zorgverlening met paarden wordt aan verschillende doelgroepen aangeboden op de HartenHoeve. Zo wordt er zorgverlening met paarden aangeboden aan kinderen, jongeren en volwassenen met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking, psychische of psychiatrische problematiek, (ex)verslaafden en (ex)gedetineerden (HartenHoeve, z.d.).

Op de woensdagmiddag wordt er zorgverlening met paarden aangeboden aan kinderen met gedragsproblematiek. Voor ons onderzoek hebben wij ons gericht op kinderen met een al dan niet gediagnosticeerde ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Zij krijgen op woensdagmiddag van 15.30 tot 16.45 uur zorgverlening met paarden aangeboden, waarbij er daadwerkelijk van 16.00 tot 16.30 uur gereden wordt.

Na in gesprek te zijn gegaan met onze opdrachtgever Hein van Harten, coördinator bijzondere kinderen Mariëlle Witte en coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen Jolijn van Harten, hebben wij ervoor gekozen om vier kinderen die op de woensdagmiddag zorgverlening met paarden krijgen aangeboden te observeren. Dit om zo inzichtelijk te maken hoe de zorgverlening met paarden in de praktijk wordt vormgegeven. Achtergrondinformatie over de observaties is te vinden in hoofdstuk 2.

Op de HartenHoeve krijgen de kinderen met een ASS zorgverlening met paarden aangeboden. Zorgverlening houdt in dat er geen vooraf gestelde doelen aanwezig zijn, maar dat er mogelijk wel therapeutische effecten kunnen optreden. Ruud Knaapen benoemt dat wanneer er gebruik wordt gemaakt van doelen, er een heleboel andere dingen worden uitgesloten (Ruud Knaapen, fragment 6.32). Ook Babette de Bruijn benoemt het volgende over werken met doelen: “Het therapeutische stuk ben ik een beetje op teruggekomen. Omdat ik vind dat het recreatief rijden al zoveel biedt, dat je eigenlijk jezelf veel werk op de hals haalt en erg moeilijk gaat doen als je het therapie wilt noemen. Omdat het effect wat je bereikt niet veel groter is door er een behandelplan en een behandeldoel, een verslag en alles aan te koppelen. Het paard doet eigenlijk het werk”(Babette de Bruijn, fragment 5.24).

*“Ik ben in die zin wel wat minder enthousiast over de therapie met paarden. Omdat ik vind dat het paard al zoveel biedt, dat je niet veel toevoegt door het therapie te noemen”
Babette de Bruijn, fragment 5.24.*

10.3 Algemene gegevens

Er zijn drie jongens en één meisje geobserveerd in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Drie van de vier kinderen hebben een diagnose autisme. Bij één kind is er sprake van een vermoeden van autisme, aldus de begeleiding van de HartenHoeve. In ons onderzoek worden de werkelijke namen van de kinderen weergegeven, aangezien de onderzoekers hier toestemming voor hebben verkregen van de (pleeg)ouders. De onderzoekers zullen de betreffende gegevens uitsluitend gebruiken voor onderzoeksdoeleinden.

Dat deze algemene gegevens in hoofdstuk 10 worden omschreven, heeft te maken met het feit dat deze deelvraag grotendeels beantwoord is vanuit de observaties. Eerder zijn de observaties al wel genoemd, maar nog niet zo intensief gebruikt als bij de betreffende deelvraag.

Tabel met informatie over de geobserveerde kinderen en hun (pleeg)ouders. Tabel 10.1

Naam kind:	Leeftijd:	Diagnose:	Hoelang al op de HartenHoeve:	Wie hebben we geïnterviewd:
Devy	10 jaar	Syndroom van Asperger	Vanaf januari 2014	Pleegvader en pleegmoeder
Gerton	15 jaar	Geen	Vanaf 2008	Moeder
Michel	10 jaar	PDD-NOS (met gecombineerd ADHD)	Vanaf zijn zesde jaar	Moeder
Yaëla	16 jaar	Autisme en een licht verstandelijke beperking	Vanaf de lagere school	Moeder

10.4 Analyse van de observaties

In paragraaf 10.3 worden verschillende tabellen weergegeven waarin informatie is uitgewerkt vanuit de observaties. In paragraaf 10.3.1 wordt omschreven op welke wijze de zorgverlening met paarden op dit moment wordt vormgegeven op de woensdagmiddag. Tijdens het observeren is er bewust voor gekozen om ons te richten op de volgende onderdelen die behoren tot zorgverlening met paarden:

- ❖ aankomst;
- ❖ borstelen;
- ❖ opzadelen;
- ❖ rijden;
- ❖ afzadelen.

Gedurende de vier weken dat er geobserveerd is, kwam er een patroon van activiteiten naar voren. Wij hebben ervoor gekozen om in dit onderzoek alleen in te gaan op doe – activiteiten. Hier is door de onderzoekers voor gekozen om het onderzoek af te kaderen.

Tabel met informatie over zorgverlening met paarden op de woensdagmiddag van 15.00 tot 16.40 uur, specifiek gericht op kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar.

Tabel 10.2

	Aankomst:	Borstelen:	Opzadelen:	Rijden:	Afzadelen:
Devy 1 19 maart '14	15.30u	15.45u	15.53u	16.02u	16.32u
Devy 2 26 maart '14	15.05u	15.40u	15.43u	15.59u	16.30u
Gerton 1 19 maart '14	15.00u	15.30u	15.55u	16.02u	16.32u
Gerton 2 26 maart '14	15.00u	15.05u	15.47u	15.55u	16.30u
Michel 1 5 maart '14	15.40u	15.43u	15.50u	16.05u	16.37u
Michel 2 12 maart '14	15.35u	15.47u	15.50u	16.00u	16.38u
Yaëla 1 5 maart '14	15.24u	15.45u	-	16.05u	16.38u
Yaëla 2 12 maart '14	15.30u	15.57u	-	16.15u	16.38u

Tabel met informatie over tijdsduur van de verschillende onderdelen van zorgverlening met paarden, specifiek gericht op kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Tabel 10.3

Naam kind:	Devy 1	Devy 2	Gerton 1	Gerton 2	Michel 1	Michel 2	Yaëla 1	Yaëla 2
Tijdsduur borstelen:	8 min.	3 min.	20 min.	22 min.	7 min.	3 min.	15 min.	5 min.
Tijdsduur rijden:	20 min.	20 min.	20 min.	20 min.	28 min.	35 min.	25 min.	20 min.
Totale duur observatie:	60 min.	90 min.	70 min.	90 min.	70 min.	60 min.	70 min.	80 min.

Tabel met de gemiddelde tijd per onderdeel van de zorgverlening met paarden, specifiek gericht op kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Tabel 10.4

Onderdeel:	Gemiddelde tijdsduur:
Borstelen	10.4 min.
Opzadelen	3.14 min.
Rijden	23.5 min.
Afzadelen	4.38 min.

10.5 Vormgeving activiteiten

De verschillende activiteiten die onder zorgverlening met paarden vallen worden hieronder nader toegelicht.

10.5.1 Bord

Wanneer de kinderen met autisme op woensdagmiddag op de HartenHoeve komen, wordt er individueel of met een groepje gekeken op het bord. Op het bord hangen kaartjes waarop de namen van de kinderen staan vermeld, met daar achter op welke pony of welk paard ze mogen rijden. Kinderen met een ASS hebben behoefte aan duidelijkheid en voorspelbaarheid. Deze kinderen missen cognitieve ordeningsmogelijkheden, waardoor het hen niet lukt om zelf duidelijkheid of voorspelbaarheid te creëren (Velde, 2004). Door de kaartjes op het bord is het voor de kinderen duidelijk op welke pony of welk paard ze mogen rijden. Wanneer de kinderen iedere week op hetzelfde paard zouden mogen/kunnen rijden, kan dit voor meer voorspelbaarheid zorgen. Echter, in de praktijk blijkt dit niet altijd mogelijk in verband met de reguliere lessen en eventuele ziekte van een paard. Kinderen met een ASS kunnen met weerstand reageren op verandering, bijvoorbeeld wanneer zij op een ander paard mogen rijden dan het paard dat zij zelf hadden bedacht. Desalniettemin, wanneer een verandering wordt aangekondigd en het kind de tijd heeft om de verandering te verwerken, zal de weerstand van het kind verminderen (Velde, 2004). De kinderen leren op deze manier om te gaan met onverwachte gebeurtenissen.

10.5.2 Borstelen

Op woensdagmiddag beginnen de kinderen altijd met borstelen. Huizen en Lambers – Jukema (2009) stellen dat het borstelen van een paard een kind rust kan geven en dat het warme gevoelens kan oproepen (Huizen & Lambers - Jukema, 2009). Een paard kan een kind tijdens het borstelen voorzien in zijn behoefte aan affectie: een paard is warm en geeft het kind aandacht (Dier in zorg en welzijn, 2011). Bij het borstelen worden de kinderen op de HartenHoeve in alle gevallen geholpen door een stagiaire of een ander kind/andere kinderen (zie uitgewerkte observaties). Uit de observaties is gebleken dat er op het desbetreffende moment wordt gekeken door de coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen welke stagiaire of welk kind/welke kinderen, de kinderen gaan helpen bij het borstelen. Hierin is geen structuur te herkennen. Dit zou bij kinderen met een ASS vragen op kunnen roepen (welk paard mag ik borstelen en met wie?) en kunnen zorgen voor onduidelijkheid.

De kinderen die wij hebben geobserveerd begonnen met borstelen tussen 15.00 en 15.57 uur. Het borstelen duurt gemiddeld 10,4 minuten, zie hiervoor tabel 10.4. Wanneer een kind op een pony moet rijden die al in de (reguliere) les loopt, wordt er door het betreffende kind een andere pony of een ander paard geborsteld. Tijdens één observatie mocht Yaëla een stagiaire helpen een paard te borstelen. Gedurende drie andere observaties, namelijk bij Michel, Gerton en bij de tweede observatie van Yaëla, zagen we dat de betreffende kinderen bij een ander kind mochten helpen met het borstelen van die pony. Dit gebeurde wanneer hun eigen pony al reed of wanneer die pony al opgezadeld was, zoals het geval was bij de eerste observatie van Gerton. Doordat de kinderen te allen tijden de mogelijkheid krijgen om een paard te borstelen, kunnen zij verbondenheid en warmte ervaren wanneer ze een paard borstelen. Sommige kinderen overwinnen hun angst door een paard te borstelen. Door het aaien, knuffelen en borstelen van een paard wordt er vertrouwen gekweekt (Hassink, 2002). Het borstelen kan voor een kind een eerste overwinning zijn, waarna hij op een paard durft te rijden.

10.5.3 Opzadelen

Onder het opzadelen van de pony worden de volgende punten meegenomen:

- ❖ het pakken van het zadel of singel en dek en het hoofdstel in de zadelkamer;
- ❖ het opdoen van het zadel of singel en dek;
- ❖ het indoen van het hoofdstel.

Uit de observaties is gebleken dat geen van de geobserveerde kinderen (nog) zelf kan opzadelen. Hierbij worden zij geholpen door andere kinderen, een begeleider, een stagiaire of een combinatie hiervan. Hierin kunnen de kinderen nog groeien, zodat ze uiteindelijk (vrijwel) zelfstandig een paard kunnen opzadelen.

10.5.4 Rijden

Zoals in het bovenstaande citaat staat omschreven, vertelt Hein van Harten in een door ons afgenomen interview over de mogelijkheden qua activiteiten en zorg op de HartenHoeve: “In principe kijken we naar de cliënt en passen we de zorg in naar wat de vraag is van de cliënt. Het kan met paarden te maken hebben, maar ook met klussen te maken hebben. Ieder krijgt hierin zijn eigen verantwoordelijkheden. Het gaat eigenlijk om het zoeken naar zingeving. En dat zoek je bij iedereen..” (Hein van Harten, fragment 7.13).

Op de woensdagmiddag wordt er door de kinderen met autisme gemiddeld 23,5 minuten paardgereden, zie hiervoor tabel 10.4. Het berijden van een paard kan een kind met een ASS een succeservaring geven. Het kind ervaart respect en succes, wanneer een paard naar hem luistert (Hassink, 2002). Er zijn verschillende mogelijkheden waar het paardrijden kan plaatsvinden. Er kan met een (kleine) groep gereden worden in de bak (binnenbak of buitenbak) of er wordt een buitenrit gemaakt. Afhankelijk van het weer wordt door de coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen besloten of er in de binnen- of buitenbak wordt gereden door kinderen die zelfstandig kunnen rijden. De kinderen met autisme rijden in een groep met meerdere ‘bijzondere’ kinderen. Deze andere kinderen hebben verschillende diagnoses. De kinderen die individuele begeleiding nodig hebben maken, als het weer het toelaat, een buitenrit. Bij slecht weer rijden deze kinderen in de binnenbak.

Wanneer er in de binnen- of buitenbak wordt gereden, is door de onderzoekers gezien dat het verschillend is hoe lang de kinderen rijden, zie hiervoor tabel 10.3. Dit lijkt afhankelijk te zijn van hoe snel de kinderen opzadelen en of dat ze hulp nodig hebben bij het opstappen. Het tijdstip waarop met rijden zou moeten beginnen is 16.00 uur. Gedurende alle observaties bij de bak hebben we gezien dat degene die les geeft op z’n vroegst om 16.15 uur begint met lesgeven. Bij beide observaties bij de bak was het de coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen die de les verzorgde. Gedurende de eerste observatie waren er in totaal tien combinaties van paard en kind in de bak. Bij de tweede observatie bestond de groep uit zes combinaties.

Opvallend is dat bij het maken van een buitenrit de duur van het rijden voor alle kinderen 20 minuten is, zie hiervoor tabel 10.3: Devy en Gerton. Beide keren werd de buitenrit verzorgd door stagiaires en medewerkers van de HartenHoeve (waarvan hun functie onduidelijk was).

10.5.5 Afzadelen

Nadat er door de geobserveerde kinderen gereden is, brengen zij hun paard terug naar de stal of naar de hit. Over de manier waarop de paarden op de HartenHoeve worden gehouden in de hit zegt Hein van Harten het volgende: “Dus toen dacht ik: weet je wat, we schaften de dekens af. En we gaan werken aan een plek waar de paarden in een kudde lopen. Dus toen waren we de eerste in Nederland. Met mijn laatste ICT stuipje hebben we toen een stal ontwikkeld. Dat die paarden gevoederd worden via de computer. En ook in een kudde lopen” (Hein van Harten, fragment 7.9).

De hit is een stuk land waarin vijftig paarden de mogelijkheid hebben om de hele dag buiten te lopen. Er is een schuilstal waarin paarden kunnen schuilen. Door middel van een chip kunnen de paarden eten. Als de paarden bereden moeten worden kunnen ze naar de stal gehaald worden en na de les kunnen de paarden direct weer terug de hit in (HartenHoeve, z.d.).

Wanneer de kinderen samen met een stagiaire, begeleider of zelfstandig hun paard hebben teruggebracht naar de stal of de hit, doen zij het zadel en hoofdstel af met behulp van een ander kind of begeleiding. Uit de observaties is gebleken dat de kinderen gestimuleerd worden door een stagiaire, begeleiding of ander kind tot het zelf schoonmaken van het hoofdstel. Vervolgens wordt het harnachement¹ teruggebracht naar de zadelkamer.

10.6 Missie en visie

In dit hoofdstuk willen wij ingaan op de gedachten en beslissingen die ten grondslag liggen aan de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve. Hierbij wordt ingezoomd op de visie en de missie. Om dit hoofdstuk te kunnen schrijven, hebben de onderzoekers een interview afgenomen met de directeur van de HartenHoeve: Hein van Harten. Er zal regelmatig verwezen worden naar het uitgewerkte interview met Hein van Harten. Voor de leesbaarheid is gekozen om enkel het fragmentnummer achter een zin te zetten en het woord 'fragment' weg te laten.

Op de vraag wat de reden is dat Hein ervoor gekozen heeft de HartenHoeve te kopen, zegt hij het volgende: "We hadden echt zo iets van: nou, een manege is zo'n plek waar mensen lekker met paarden bezig zijn en waar gehandicapten mee kunnen werken" (7.8). In werkelijkheid kwamen Hein en zijn vrouw Christien er snel achter dat het er op de manege anders aan toe ging als ze dachten. Hein geeft aan dat het eerste wat hij en zijn vrouw deden toen de HartenHoeve van hen was, was de sigarettenautomaat weghalen en beginnen met het stellen van waarden en normen. Hein geeft aan dat zijn drijfveer is om met mensen, gehandicapten, te werken en ze te zien opknappen op de HartenHoeve (7.10).

Het kernwoord op de HartenHoeve is respect. Bij respect vanuit een diepere motivatie hoort: niet vloeken, niet schelden, rustig zijn in de omgang met elkaar en in de omgang met paarden, aldus Hein (7.18). Hein geeft aan dat er van iedereen die op de HartenHoeve komt, verwacht wordt dat men de motivatie heeft om vanuit respect te leven. Als wij doorvragen naar hoe het geloof hierbij een rol speelt voor Hein en zijn vrouw, vertelt Hein dat het christelijk geloof voor hem en zijn vrouw een basis is die zij zelf gevonden hebben. Vanuit deze basis leven ze en leven ze voor. Hein zegt hierover: "Wij verwachten vanuit die basis wel dat mensen dat respecteren en bepaalde omgangsnormen overnemen van ons" (7.19).

De visie van de HartenHoeve wordt door Hein als volgt verwoord: "In zoverre de visie is dat elk mens een plek verdient op deze wereld waarin je past. En dat het ontwikkelen van talenten vooraan staat. Ieder mens heeft talenten. Het is fijn om dat te ontwikkelen. Te helpen ontwikkelen. In een veilige omgeving." Over de missie zegt Hein: "De missie is dat we die veilige omgeving hier op deze wereld creëren. En dat we daarvoor paarden niet als doel, maar als middel inzetten" (7.17).

¹ Harnachement is een andere benaming voor het tuig van het paard (zadel, hoofdstel e.d.).

10.7 Conclusie

Bij de gedachten en beslissingen die ten grondslag liggen aan de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve staat respect centraal. Er wordt van iedereen die er komt verwacht dat men de motivatie heeft om vanuit respect te leven. Hein van Harten geeft aan dat hij en zijn vrouw Christien het christelijk geloof als basis hebben gevonden. Van daaruit leven ze en leven ze voor. Normen en waarden zijn erg belangrijk op de HartenHoeve. Hein stelt dat de visie van de HartenHoeve is dat elk mens een plek verdient op deze wereld waarin je past. De missie van de HartenHoeve is dat er een veilige omgeving op deze wereld wordt gecreëerd waarin paarden niet als doel, maar als middel worden ingezet.

De wijze waarop zorgverlening met paarden op dit moment in de praktijk wordt vormgegeven is als volgt. Allereerst gaan de kinderen, individueel of met een groepje, op het bord kijken op welke pony of welk paard ze moeten rijden. Vervolgens is het programma als volgt:

- ❖ het borstelen van de paarden (gemiddeld 10,4 minuten);
- ❖ het opzadelen van de paarden (gemiddeld 3,14 minuten);
- ❖ het rijden op de paarden (gemiddeld 23,5 minuten);
- ❖ het afzadelen van de paarden (gemiddeld 4,38 minuten).

Kinderen met een ASS rijden op woensdagmiddag met andere 'bijzondere' kinderen. De kinderen kunnen zowel in de binnen- als in de buitenbak rijden. Dit is afhankelijk van het weer. In de bak wordt zelfstandig gereden. De kinderen die individuele begeleiding nodig hebben maken, als het weer het toelaat, een buitenrit. Bij slecht weer rijden deze kinderen met individuele begeleiding in de bak.

De begeleiding van de kinderen bestaat voornamelijk uit stagiaires en medewerkers van de HartenHoeve. Op het moment zelf wordt door de coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen beslist welke stagiaire of welk kind/welke kinderen, de kinderen met een ASS helpen met alle activiteiten rondom het paardrijden. Dit zou bij kinderen met autisme vragen op kunnen roepen en kunnen zorgen voor onduidelijkheid.

Bij de zorgverlening met paarden, die kinderen met een ASS krijgen aangeboden, zijn geen vooraf gestelde doelen aanwezig. Opvallend hierbij is dat uit de observaties is gebleken dat er wel therapeutische effecten optreden.

Hoofdstuk 11: Hoe ervaren de kinderen met een autismespectrumstoornis en hun ouders de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve?

11.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat centraal hoe kinderen en hun ouders de zorgverlening met paarden binnen de HartenHoeve ervaren. Opvallend is dat de ervaring, van zowel kinderen als ouders, niet los te koppelen is van hoe zij de HartenHoeve in het algemeen ervaren. Uit de interviews is gebleken dat de sfeer die heerst op de HartenHoeve, de omgeving en de begeleiding, invloed hebben op hoe ouders en kinderen de zorgverlening met paarden ervaren. Zodoende hebben we de sfeer, omgeving en begeleiding verwerkt in dit hoofdstuk.

Om een antwoord te geven hoe kinderen en hun ouders de zorgverlening ervaren, is gebruik gemaakt van interviews met ouders.

Paragraaf 11.2, 11.3 en 11.4 betreffen een weergave van de analyse en interpretaties van de interviews. In paragraaf 11.3 wordt beschreven hoe kinderen, volgens ouders de zorgverlening met paarden ervaren. Paragraaf 11.4 beschrijft hoe ouders dit ervaren. In paragraaf 11.5 wordt een antwoord gegeven op de deelvraag, geformuleerd als conclusie.

11.2 Analyse en interpretaties van de interviews

Voor ons onderzoek hebben we ervoor gekozen om van elk kind in ieder geval de moeder te interviewen. Bij drie van de vier kinderen hebben we het interview afgenomen met de biologische moeder van het kind. Bij één kind hebben we een interview afgenomen met de pleegouders. Hierbij was zowel de pleegmoeder als pleegvader aanwezig. De reden dat de onderzoekers hebben gekozen om informatie over de kinderen via ouders te verkrijgen, is dat niet alle kinderen over de capaciteit beschikken om onze vragen te beantwoorden. Overige informatie omtrent de interviews staat beschreven in hoofdstuk 2.

In dit onderdeel van ons onderzoeksverslag worden de resultaten beschreven uit de interviews die met de ouders van de kinderen zijn afgenomen. In dit hoofdstuk wordt er verwezen naar tabellen waarin uitspraken van ouders zijn vermeld. Voor de leesbaarheid van dit onderzoek is ervoor gekozen om de tabellen toe te voegen als bijlage 2. De opbouw van dit subhoofdstuk is als volgt:

11.3 Kinderen

- ❖ Hoe kinderen, volgens ouders, de HartenHoeve in het geheel ervaren;
- ❖ Hoe kinderen, volgens ouders, de begeleiding ervaren;
- ❖ Hoe kinderen, volgens ouders, de paarden ervaren;
- ❖ Hoe kinderen, volgens ouders, het rijden en verzorgen van de paarden ervaren.

11.4 Ouders

- ❖ Hoe ouders de HartenHoeve in het geheel ervaren;
- ❖ Hoe ouders de begeleiding ervaren;
- ❖ Hoe ouders de paarden ervaren;
- ❖ Hoe ouders het rijden en verzorgen van de paarden ervaren;
- ❖ Wat volgens ouders het effect van de HartenHoeve is op hun kind;
- ❖ Wat ouders teruggeven aan verbeterpunten.

11.3 Kinderen

11.3.1 De HartenHoeve in het geheel

In tabel 11.1 zijn uitspraken van ouders weergegeven over hoe zij denken dat hun kind de HartenHoeve in het geheel ervaart.

De uitspraken van ouders lijken erop te wijzen dat alle vier de kinderen met plezier en met zin naar de HartenHoeve gaan. De hierboven door ouders genoemde redenen hebben betrekking op de omgeving van de HartenHoeve. Ouders benoemen dat de kinderen de omgeving zien als een plek om lekker te ravotten, als een plek waar ze alles kunnen doen waar ze zin in hebben en zelfs als een plek waar ze zich thuis kunnen voelen.

11.3.2 De begeleiding

In tabel 11.2 zijn uitspraken van ouders weergegeven over hoe zij denken dat hun kind de begeleiding ervaart.

Op een eenmalig incident na, waarin er sprake was van een conflict tussen een stagiaire en een kind, lijken de uitspraken van ouders erop te wijzen dat de ervaringen van kinderen met de begeleiding op de HartenHoeve overwegend positief zijn. Er wordt door de ouders benoemd dat hun kinderen de begeleiding 'oké' of (hartstikke) leuk vinden. Belangrijk om hieraan toe te voegen is dat verschillende ouders benoemen dat hun kind met iedereen wel zou kunnen opschieten.

11.3.3 De paarden

In tabel 11.3 zijn uitspraken van ouders weergegeven over hoe zij denken dat hun kind de paarden ervaart.

De uitspraken van ouders lijken erop te wijzen dat de ervaring van kinderen met de paarden op de HartenHoeve overwegend positief zijn. Uitspraken over de kinderen en hun mate van affiniteit met de paarden verschillen echter wel. Voor één kind zijn paarden van jongs af aan al een obsessie. Bij een ander kind hebben paarden hem altijd wel getrokken. Voor weer een ander kind zijn de paarden het leukste gedeelte op de HartenHoeve, terwijl een andere ouder aangeeft dat de paarden voor haar kind onderdeel zijn van het geheel.

“Sommigen komen puur ter recreatie of dagbesteding. Anderen komen om een opstapje te maken naar de normale maatschappij. Of om te leren zich te handhaven in een groep. Weer anderen komen gewoon om te sporten, om paard te rijden”
Babette de Bruijn, fragment 5.18.

11.3.4 Het rijden en verzorgen van de paarden

In tabel 11.4 zijn uitspraken van ouders weergegeven over hoe zij denken dat hun kind het rijden en verzorgen van de paarden ervaart.

De uitspraken van ouders met betrekking op hoe hun kinderen het rijden en verzorgen van de paarden ervaren, lijken erop te wijzen dat de kinderen het leuk vinden om paard te rijden en er van genieten. Belangrijk om hieraan toe te voegen is dat verschillende ouders benoemen dat hun kind ook van andere activiteiten (met dieren) zou kunnen genieten.

Daarnaast wordt er door ouders gesproken over een paardrijdwedstrijd, georganiseerd door de HartenHoeve, waaraan hun kind heeft deelgenomen. Deze ouders benoemen dat hun kind tijdens de wedstrijd genoot, dat ze het leuk vonden en trots waren op hun resultaat. Dit zou er mogelijk op kunnen wijzen dat het rijden een positief effect heeft op het zelfvertrouwen van de kinderen.

Tot slot benoemt een ouder dat haar kind het paardrijden als een sport ziet en een andere ouder benoemt dat haar kind het niet ziet als zorgverlening met paarden. Dat kinderen het rijden en verzorgen van de paarden niet als zorgverlening zien, zou een reden kunnen zijn waarom de kinderen het juist zo goed doen op de HartenHoeve. Hein van Harten benoemt in zijn interview dat er veel mensen op de HartenHoeve rondlopen, die het in andere zorginstellingen niet gered hebben, maar die het wel redden op de HartenHoeve (Hein van Harten, fragment 7.11 & 7.41). De uitspraken van ouders lijken erop te wijzen dat kinderen zich geen cliënt voelen op de HartenHoeve.

“Een speciale belangstelling of hobby kan een bron van plezier en motiverende factor zijn en opent op latere leeftijd soms mogelijkheden tot het volgen van een opleiding en het verkrijgen van een baan”
Fine, 2010.

11.4 Ouders

11.4.1 De HartenHoeve in het geheel

In tabel 11.5 zijn uitspraken van ouders weergegeven over hoe zij de HartenHoeve in het geheel ervaren.

Opvallend is dat alle ouders benoemen dat de HartenHoeve rommelig is en dat er een bepaalde structuur mist. Dit is wel veranderd ten opzichte van een aantal jaar geleden. Volgens uitspraken van ouders is de HartenHoeve netter geworden en er is meer structuur. Ondanks deze verbeteringen geven ouders aan dat met name de structuur nog verbeterd zou kunnen worden.

“En ik snap alleen niet van, hè.. Kinderen zoals Devy hebben nou juist heel veel structuur nodig. En dan kom je op een plek waarop het lijkt alsof die structuur daar heel ver te zoeken. Dus dat lijkt mekaar te bijten, maar desondanks de mensen die daar rondlopen, die daar de zaak dragen, die zullen schijnbaar toch wel iets neer kunnen zetten dat het goed voelt voor kinderen. Devy heeft er altijd heel veel zin in hè?”
Pleegvader Devy, fragment 4.4.

Het merendeel van de ouders zegt tevreden te zijn over Hein en Christien en hoe ze de HartenHoeve leiden. Hier voegt een ouder aan toe dat hij vertrouwen heeft in hoe Hein en Christien alles neerzetten. Volgens ouders zijn ze goedwillend, fijn voor andere mensen, makkelijk en proberen ze het beste uit de kinderen te halen. Ook worden er uitspraken gedaan over de sfeer op de HartenHoeve. Volgens de ouders heerst er een prettige, beschermende sfeer en is er sprake van een veilig opvoedingsklimaat.

11.4.2 De begeleiding

In tabel 11.6 zijn uitspraken van ouders weergegeven over hoe zij de begeleiding van hun kinderen ervaren.

De uitspraken over hoe ouders de begeleiding ervaren, lijken erop te wijzen dat ouders overwegend positief zijn over de begeleiding. Er worden uitspraken gedaan over dat de begeleiding vriendelijk is, goed voor de kinderen, dat ze open staan voor ideeën en dat ze kinderen goed zien. Het zien van de kinderen is belangrijk. Boetes, Nieuwenhuys en Schuitema stellen dat het belangrijk is om bij een activiteit kennis te hebben van de doelgroep, zodat daar rekening mee gehouden kan worden tijdens de activiteiten (Boetes, Nieuwenhuys & Schuitema, 2002).

Door één ouder wordt genoemd dat er weinig contact is tussen ouders en begeleiding. Hierdoor zijn ouders niet op de hoogte van wat de begeleiding doet.

11.4.3 De paarden

In tabel 11.7 zijn uitspraken van ouders weergegeven over wat hun ervaring is met de paarden op de HartenHoeve en wat hun mening is over paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening.

Eén ouder kon een antwoord geven over wat haar ervaring is met de paarden op de HartenHoeve. Zelf is ze opgegroeid met paarden, waardoor ze de kwaliteit van de paarden op de HartenHoeve minder vindt dan ze is gewend. Er wordt aan toegevoegd dat ze denkt dat de paarden van de HartenHoeve, nog meer als andere paarden, bepaalde karakters kunnen hebben. Deze moeder denkt dat de paarden aanvoelen dat er iets met het kind is en daar naar handelen.

Daarnaast hebben we ouders de vraag gesteld hoe ze in het algemeen dachten over paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening. Hier kwam uit dat ouders meerdere positieve eigenschappen aan paarden toekennen. Van deze eigenschappen wordt hieronder een opsomming gegeven:

- een paard voelt kinderen aan;
- een paard is een sociaal vaardig dier;
- een paard en een kind kunnen een binding aangaan;
- een paard wekt een gevoel van liefde op bij kinderen;
- een paard laat een kind beseffen dat hij goed op het kind reageert;
- een paard communiceert met een kind door signalen zonder woorden;
- een paard heeft geen mening;
- een paard zorgt voor geborgenheid;
- een paard is rustgevend;
- een paard is onbevangen, als een kind;
- een paard is duidelijk qua gevoelens;
- een paard herkent je.

Tot slot benoemt één ouder dat een paard een onvoorwaardelijke vriend kan zijn voor kinderen uit de hulpverlening.

11.4.4 Het rijden en verzorgen van de paarden

In tabel 11.8 zijn uitspraken van ouders weergegeven over wat hun ervaring is met het verzorgen en rijden van de paarden door hun kinderen en over de mogelijke therapeutische effecten die hierbij optreden.

Hoe ouders het rijden en verzorgen van de paarden zien, verschilt per ouder. Er worden uitspraken gedaan waarin een ouder het vooral ziet als een sport, terwijl een andere ouder het rijden en verzorgen vooral ziet als ontspanning voor haar kind. Daarnaast benoemt één ouder dat het hem niet zoveel boeit hoe hun kind met paarden omgaat. Een andere ouder geeft aan het juist belangrijk te vinden dat haar zoon goed leert paardrijden.

Daarnaast doen ouders uitspraken die erop zouden kunnen duiden dat het paardrijden goed zou zijn voor de motoriek van hun kind. Eén ouder benoemt dat haar kind een verminderde stabiliteit heeft waar het paardrijden een positief effect op zou kunnen hebben. Er wordt door een andere ouder genoemd dat het paardrijden goed is voor de rugspieren van haar zoon. Tot slot benoemt één ouder dat het rijden mogelijk effect zou kunnen hebben op het evenwicht.

Verder is het opvallend dat verschillende ouders opmerken dat ze vooruitgang zien bij hun kind. Er wordt benoemd dat ze hebben geleerd om te draven of te galopperen. Eén ouder geeft aan dat haar kind steeds opnieuw angsten overwint. Eén ouder merkt op dat ze met een dubbel gevoel naar haar kind kijkt als hij rijdt. Ze is trots op wat hij heeft geleerd, maar vindt het ook confronterend aangezien ze andere verwachtingen van haar zoon had.

Tot slot geven meerdere ouders aan dat ze nauwelijks op de hoogte zijn van wat er precies gebeurt tijdens het rijden en het verzorgen van de paarden. Eén ouder geeft aan op de hoogte te blijven via verhalen van een stagiaire.

11.4.5 Het effect van de HartenHoeve op de kinderen

In tabel 11.9 zijn uitspraken van ouders weergegeven over wat de invloed van de HartenHoeve (in het geheel) is op hun kind. Tijdens de interviews met ouders bleek dat de invloed van de HartenHoeve niet los te koppelen is aan hoe kinderen en ouders de zorgverlening met paarden ervaren.

Opvallend is dat drie van de vier ouders uitspraken doen over dat de HartenHoeve een positief effect zou hebben op de sociale ontwikkeling van hun kind. Eén ouder benoemt dat haar kind door de sociale contacten op de HartenHoeve zelfverzekerder is geworden. Een andere ouder benoemt dat haar kind wordt begroet op de HartenHoeve, wat in zijn eigen dorp niet het geval is. Tot slot benoemt een ouder dat zijn kind heeft geleerd hoe hij in een groep moet functioneren.

Naast de sociale ontwikkeling doen ouders uitspraken over dat ze op andere gebieden effecten opmerken bij hun kind. Zo benoemt één ouder dat de HartenHoeve een bijdrage heeft geleverd aan de zelfstandigheid van haar kind. Daarnaast benoemt dezelfde ouder dat de HartenHoeve een vertrouwde omgeving is voor haar kind waardoor het kind meer durft te ondernemen.

“Wij zien heel vaak dat mensen die hier komen werken, dat ze toch een hele grote persoonlijke groei doormaken. Zelfstandiger worden, assertiever worden, meer zelfvertrouwen krijgen.

Ze doen hier veel succeservaringen op”

Babette de Bruijn, fragment 5.31.

11.4.6 Verbeterpunten

In tabel 11.10 zijn uitspraken van ouders weergegeven waarin ze vinden dat de zorgverlening die wordt aangeboden op de HartenHoeve nog verbeterd zou kunnen worden.

Uit de uitspraken van ouders kunnen de volgende aanbevelingen worden opgemaakt:

- schonere toiletten;
- begeleiding kan de wc momenten meer aansturen;
- meer communicatie met ouders/ouders meer betrekken bij het proces;
- meer op papier vastleggen;
- meer structuur;
- meer één lijn (school, thuis, HartenHoeve);
- meer kennis over autisme;
- hulpmiddelen inzetten zoals een stoplicht, agenda, etc.

Twee ouders benoemden geen aanbevelingen te hebben voor de HartenHoeve.

11.5 Conclusie

Opvallend is dat de ervaring van zowel kinderen als ouders, niet los te koppelen is van hoe zij de HartenHoeve in het algemeen ervaren. De sfeer, omgeving en begeleiding zou hierop van invloed zijn.

Uitspraken van ouders lijken erop te wijzen dat de kinderen met plezier en zin naar de HartenHoeve gaan. Over de begeleiding zouden de kinderen overwegend positief zijn. Uitingen over de begeleiding variëren van 'oké' tot (harstikke) leuk. De uitspraken over hoe de kinderen de paarden zouden ervaren, wijzen erop dat de kinderen overwegend positief zijn, maar dat hun mate van affiniteit met paarden verschilt. Ook wijzen uitspraken van ouders erop dat de kinderen genieten van het rijden en verzorgen van de paarden en dat ze het leuk vinden. Tot slot wordt er door meerdere ouders genoemd dat hun kinderen het rijden en verzorgen van de paarden niet zien als een vorm van zorgverlening. Dit zou een reden kunnen zijn dat de kinderen het juist zo goed doen op de HartenHoeve.

Uitspraken vanuit de interviews wijzen erop dat de HartenHoeve door ouders als rommelig wordt ervaren omdat de nodige structuur ontbreekt. Dit is al wel veranderd ten opzichte van een aantal jaar geleden. Evenzo worden er uitspraken gedaan dat ouders tevreden zijn over hoe Hein en Christien de HartenHoeve leiden. Er zou volgens ouders een prettige, beschermde sfeer heersen en een veilig opvoedingsklimaat. De uitspraken over hoe ouders de begeleiding ervaren blijken overwegend positief. Er wordt genoemd dat ze vriendelijk zijn, goed voor kinderen, open voor ideeën en dat ze de kinderen goed zien. Hier wordt aan toegevoegd dat er weinig contact tussen ouders en de begeleiding is. Daarnaast wijzen uitspraken van ouders erop dat ze meerdere positieve eigenschappen aan paarden toekennen. Over het rijden en verzorgen benoemen ouders dat er mogelijk therapeutische effecten bij hun kind (zouden kunnen) optreden. Hier wordt aan toegevoegd dat ouders nauwelijks op de hoogte zijn van wat er gebeurt, wanneer hun kind zorgverlening met paarden krijgt aangeboden. Uitingen van ouders over welk effect de HartenHoeve in het algemeen op hun kind heeft, wijzen erop dat het voornamelijk een positief effect zou hebben op de sociale ontwikkeling van hun kind. Tot slot hadden enkele ouders aanbevelingen voor de HartenHoeve.

Hoofdstuk 12: Conclusie

12.1 Hoofdvraag

Op welke wijze wordt zorgverlening met paarden bij kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar vormgegeven binnen de HartenHoeve en kunnen deze interventies onderbouwd worden met wetenschappelijke literatuur?

De onderzoekers hebben de vraagstelling beantwoord met behulp van literatuurgegevens en praktijkgegevens, zoals verwerkt in de deelvragen.

12.2 Beantwoording deelvragen

1. Wat wordt verstaan onder zorgverlening met paarden?

Zorgverlening met paarden is een vorm van recreatief paardrijden. Onder zorgverlening wordt verstaan: alle gegeven zorg aan daartoe behoeftige personen zonder vooraf gestelde doelen. Bij zorgverlening met paarden worden naast het paardrijden op zich, alle activiteiten en de onderlinge relaties rondom het paardrijden meegerekend. Recreatief paardrijden valt niet onder een vorm van therapie. Er worden geen doelen opgesteld en er is geen therapeut of behandelaar aanwezig tijdens het paardrijden. Er treden echter mogelijk wel therapeutische effecten op.

2. Wat is er in wetenschappelijke publicaties verschenen over de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden bij kinderen met een autismespectrumstoornis?

Paarden zullen eerder een relatie aangaan met mensen die authentiek zijn in hun gedrag, omdat paarden geen dubbele boodschappen begrijpen. Kinderen met autisme zijn veelal congruent in hun gedrag. Daarnaast zullen kinderen met een ASS makkelijker een relatie aangaan met paarden dan met mensen, omdat zowel paarden als kinderen met autisme sensorische denkers zijn. Hierdoor zouden kinderen met een ASS de lichaamstaal van het paard beter verstaan. Belangrijk om hieraan toe te voegen is, dat sommige kinderen juist door deze sensorische manier van denken, zintuiglijk overgevoelig kunnen zijn voor dieren. In dat geval, of wanneer het kind weinig affiniteit heeft met paarden, zal de combinatie van kinderen met een ASS en paarden niet goed werken.

Onderzoeken hebben aangetoond dat paarden een ondersteunende bijdrage kunnen leveren aan verschillende ontwikkelingsbehoeften bij een kind met autisme. Zo bleek uit onderzoeken dat het kind gemotiveerd werd tot sociale interactie en dat het concentratievermogen en de communicatievaardigheden verbeterden.

Uit onderzoek is gebleken dat wanneer ruiters (waarbij kinderen met een ASS meegerekend kunnen worden) zorgverlening met paarden krijgen aangeboden, er verschillende therapeutisch effecten zichtbaar werden op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel gebied.

3. Welke therapeutische effecten worden zichtbaar ten gevolge van de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve, bij kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?

Er worden therapeutische effecten gezien op de HartenHoeve bij kinderen met een ASS in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar. Uit de observaties is gebleken dat de therapeutische effecten, evenals beschreven in de literatuur, zich voordoen op psychomotorisch, psychisch, fysisch en sociaal/emotioneel vlak. De meeste therapeutische effecten werden zichtbaar op psychisch en sociaal/emotioneel vlak.

Op psychomotorisch vlak hebben de kinderen geleerd hun evenwicht te bewaren. Tijdens het observeren is gezien dat twee van de vier kinderen erg veel meebewogen met hun (boven)lichaam. Dit zou erop kunnen wijzen dat de kinderen door veel mee te bewegen beter in balans kunnen blijven.

Bij zorgverlening met paarden werd gezien dat de kinderen de verschillende lichaamsdelen apart van elkaar gebruiken, zodat de coördinatie tussen de verschillende lichaamsdelen wordt verbeterd.

Op psychisch vlak leren de kinderen vaardigheden en het gevoel van eigenwaarde wordt vergroot. Kinderen met autisme leren zorg te dragen voor een ander, in dit geval een dier. Ook lijkt het erop dat gedurende de zorgverlening met paarden de zelfstandigheid van het kind vergroot wordt.

Op fysisch vlak kan uit de observaties opgemaakt worden dat kinderen met autisme tot rust lijken te komen op een paardenrug. Twee van de vier geobserveerde kinderen leken rustiger te worden als ze op een paard zaten. Wanneer een kind op een paard zit zorgen zowel de warmte als de regelmatige beweging van het paard voor het ontspannen van de spieren van de ruiter.

Op sociaal/emotioneel vlak kan een kind met een ASS leren wat het effect is van zijn eigen gedrag, doordat een paard direct teruggeeft wat een mens uitstraalt. De sociale vaardigheden lijken tijdens de zorgverlening met paarden te worden getraind en verbeterd, doordat ze in (kleine) groepjes rijden. Kinderen leren om contacten met andere mensen (kinderen en volwassenen) aan te gaan en te onderhouden. Uit de observaties is gebleken dat kinderen leren om elkaar te helpen. Gedurende de zorgverlening dienen ze contact te maken met anderen, om hulp te vragen of hulp te bieden en (tot op zekere hoogte) leren ze om samen te werken.

4. Welke omgevingsfactoren zijn van invloed op de therapeutische waarde van zorgverlening met paarden specifiek gericht op kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?

Vanuit de literatuur wordt beschreven dat het werken met cliënten en de daarbij behorende effecten die optreden, niet los gezien kunnen worden van de omgeving. De omgevingsfactoren zijn weergegeven in een tabel in hoofdstuk 4.4. Uit de interviews en de observaties is gebleken dat ook bij de HartenHoeve de omgevingsfactoren bijdragen aan de effecten die optreden.

Uit de interviews wordt de suggestie gewekt de HartenHoeve aansluit bij het gezonde van de cliënt. Er wordt gekeken naar de cliënt en daar wordt de zorg op aangepast. Het ontwikkelen van talenten in een veilige omgeving staat voorop. Uitspraken uit de interviews lijken erop te wijzen dat de HartenHoeve een omgeving creëert waarin kinderen niet het gevoel hebben behandeld of begeleid te worden.

Uit het interviews komt het beeld naar voren dat de natuurlijke omgeving, de ruimte en het buiten zijn een belangrijke bijdrage leveren aan de therapeutische effecten die optreden. Op de HartenHoeve zou een wereld gecreëerd worden met waarden en normen, duidelijkheid en structuur waar mensen zich vrij voelen.

De omgevingsfactoren zouden mogelijk een grotere bijdrage kunnen leveren aan de therapeutische effecten van zorgverlening met paard dan de paarden zelf.

5. Hoe wordt in de praktijk zorgverlening met paarden op dit moment vormgegeven binnen de HartenHoeve, specifiek gericht op kinderen met een autismespectrumstoornis in de leeftijd van tien tot en met zestien jaar?

Door de onderzoekers is in kaart gebracht op welke wijze zorgverlening met paarden wordt vormgegeven op de HartenHoeve, enkel ingegaan op de visie/missie en doe- activiteiten.

Bij de gedachten en beslissingen die ten grondslag liggen aan de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve staat respect centraal. Er wordt van iedereen die er komt verwacht dat men de motivatie heeft om vanuit respect te leven. Normen en waarden zijn erg belangrijk op de HartenHoeve.

Hein van Harten stelt dat de visie van de HartenHoeve inhoudt dat elk mens een passende plek verdient op deze wereld. De missie van de HartenHoeve is dat er een veilige omgeving op deze wereld wordt gecreëerd waarin paarden niet als doel, maar als middel worden ingezet.

Informatie over de zorgverlening met paarden, de tijdsduur van de verschillende onderdelen en de gemiddelde tijd per onderdeel is terug te vinden in tabel 10.2, 10.3 en 10.4.

Kinderen met een ASS rijden op woensdagmiddag met andere 'bijzondere' kinderen. De kinderen kunnen zowel in de binnen- als in de buitenbak rijden. Dit is afhankelijk van het weer. In de bak wordt zelfstandig gereden. De kinderen die individuele begeleiding nodig hebben maken, als het weer het toelaat, een buitenrit. Bij slecht weer rijden deze kinderen met individuele begeleiding in de bak.

De begeleiding van de kinderen bestaat voornamelijk uit stagiaires en medewerkers van de HartenHoeve. Op het moment zelf wordt door de coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen beslist welke stagiaire of welk kind/welke kinderen, de kinderen met een ASS helpen met alle activiteiten rondom het paardrijden.

Bij de zorgverlening met paarden, die kinderen met een ASS krijgen aangeboden, zijn geen vooraf gestelde doelen aanwezig. Opvallend hierbij is dat uit de observaties is gebleken dat er wel therapeutische effecten optreden.

6. Hoe ervaren de kinderen met een autismespectrumstoornis en de ouders de zorgverlening met paarden binnen de HartenHoeve?

Opvallend is dat de ervaring van zowel kinderen als ouders, niet los te koppelen is van hoe zij de HartenHoeve in het algemeen ervaren. Uit de interviews is gebleken dat de sfeer die heerst op de HartenHoeve, de omgeving en de begeleiding hierop van invloed zijn. De tabellen 11.1 tot en met 11.10 met daarin uitspraken van ouders over hoe zij en hun kinderen de zorgverlening met paarden op de HartenHoeve ervaren, zijn terug te vinden in bijlage 2.

Uitspraken van ouders lijken erop te wijzen dat de kinderen met plezier en zin naar de HartenHoeve gaan. Over de begeleiding zouden de kinderen overwegend positief zijn. Uitingen over de begeleiding variëren van 'oké' tot (harstikke) leuk. De uitspraken over hoe de kinderen de paarden zouden ervaren, wijzen erop dat de kinderen overwegend positief zijn, maar dat hun mate van affiniteit met paarden verschilt. Ook wijzen uitspraken van ouders erop dat de kinderen genieten van het rijden en verzorgen van de paarden en dat ze het leuk vinden. Tot slot wordt er door meerdere ouders genoemd dat hun kinderen het rijden en verzorgen van de paarden niet zien als een vorm van zorgverlening. Dit zou een reden kunnen zijn dat de kinderen het juist zo goed doen op de HartenHoeve.

Uitspraken vanuit de interviews wijzen erop dat de HartenHoeve door ouders als rommelig wordt ervaren. Daarnaast zou er met name structuur gemist worden. Dit is al wel veranderd ten opzichte van een aantal jaar geleden. Evenzo worden er uitspraken gedaan dat ouders tevreden zijn over hoe Hein en Christien de HartenHoeve leiden. Er zou volgens ouders een prettige, beschermde sfeer heersen en een veilig opvoedingsklimaat. De uitspraken over hoe ouders de begeleiding ervaren blijken overwegend positief. Er wordt genoemd dat ze vriendelijk zijn, goed voor kinderen, open voor ideeën en dat ze de kinderen goed zien. Hier wordt aan toegevoegd dat er weinig contact tussen ouders en de begeleiding is. Daarnaast wijzen uitspraken van ouders erop dat ze meerdere positieve eigenschappen aan paarden toekennen.

Over het rijden en verzorgen benoemen ouders dat er mogelijk therapeutische effecten bij hun kind (zouden kunnen) optreden. Hier wordt aan toegevoegd dat ouders nauwelijks op de hoogte zijn van wat er gebeurt, wanneer hun kind zorgverlening met paarden krijgt aangeboden. Uitingen van ouders over welk effect de HartenHoeve in het algemeen op hun kind heeft, wijzen erop dat het voornamelijk een positief effect zou hebben op de sociale ontwikkeling van hun kind. Tot slot hadden enkele ouders aanbevelingen voor de HartenHoeve.

12.3 Visie onderzoekers

Voorafgaand aan dit onderzoek hebben wij de hypothese gesteld dat zorgverlening met paarden bij kinderen met een ASS een toegevoegde waarde heeft. Bij de beantwoording van de deelvragen werd het voor ons duidelijk dat de combinatie van paarden en kinderen met autisme goed werkt. Echter, het was voor ons lastig om dit te onderbouwen, omdat er nog weinig wetenschappelijke literatuur te vinden is op dit gebied. Onze visie is voornamelijk gebaseerd op wat wij hebben gezien en gehoord vanuit de praktijk (practise based) en niet op wat evidence-based is.

Gericht op de HartenHoeve zijn we van mening dat zorgverlening met paarden een toegevoegde waarde heeft bij de kinderen. Een voorwaarde hierbij is dat kinderen affiniteit met paarden hebben.

Toch denken wij door de afgenomen interviews en observaties dat het geheel van de omgeving, sfeer, begeleiding én paarden zorgt voor de therapeutische effecten die optreden bij de kinderen. Paarden zouden in dit geheel dus niet gemist kunnen worden, maar het is van belang te benoemen dat paarden bij zorgverlening op de HartenHoeve worden ingezet als middel en niet als doel.

Uit literatuur- en praktijkonderzoek blijkt dat de therapeutische effecten die optreden niet los te koppelen zijn van omgevingsfactoren. Door ons onderzoek denken wij dat de omgevingsfactoren een grotere bijdrage leveren aan de therapeutische effecten dan de paarden zelf. Maar, zoals eerder benoemd, kunnen paarden hierin niet gemist worden.

Hoofdstuk 13: Aanbevelingen

Naar aanleiding van literatuurstudie, observaties en interviews willen de onderzoekers de volgende aanbevelingen mee even aan de HartenHoeve.

1. Meer communicatie naar ouders

Verschillende ouders geven aan behoefte te hebben aan meer (mondeling of schriftelijk) verslag over hoe hun kind het op de HartenHoeve doet, waarin hij groeit of wat nog punten zijn waaraan gewerkt kan worden. De moeder van Gerton benoemt: “Ik zou het eigenlijk ook wel fijn vinden als ik elk kwartaal wist van: we hebben nu dat met hem gedaan. Nou, dat is niet gehaald. We gaan daar nog eens mee verder. Dat is de volgende stap. Ik weet nu wel dat hij kan draven en dat hij over een balk heen moet stappen of dat soort dingen.. Dat zou ik eigenlijk wel eens meer willen. Meer verslag van hoe of wat” (fragment 1.43). De onderzoekers denken dat het goed zou zijn wanneer ouders meer op de hoogte worden gehouden van wat er met hun kind gebeurt op de HartenHoeve. We denken hierbij aan een nieuwsbrief, een overdrachtsschrift of ingeplande gesprekken.

2. Meer duidelijkheid en structuur

Vanuit de literatuur wordt beschreven dat kinderen met een ASS behoefte hebben aan duidelijkheid en structuur. De onderzoekers denken dat er meer duidelijkheid en structuur geboden kan worden in de verdeling van kinderen onder begeleiders/stagiaires. Hierbij valt te denken aan één stagiaire/begeleider die verantwoordelijk is voor één of meerdere ‘bijzondere’ kinderen, zodat alle kinderen onder verantwoordelijkheid van iemand vallen. Voor de kinderen met autisme zou het helpend kunnen zijn als ze kunnen zien onder wiens verantwoording ze die middag vallen. Het zou voor meer rust kunnen zorgen bij de kinderen.

Daarbij denken de onderzoekers dat het voor kinderen met een ASS duidelijker zou zijn op welke pony/welk paard ze die middag mogen rijden, wanneer het bord ondersteund zou worden met foto's. Uit de observaties bleek dat de naam van een paard of pony niet altijd voldoende was voor een kind om te weten op wie ze mochten rijden. Daarbij zou op het bord al aangegeven kunnen worden waar het paard zich op dat moment bevindt (in de stal of in de les), zodat de kinderen weten of ze hun eigen of een ander paard moeten verzorgen en opzadelen. Hierbij valt te denken aan een extra kaartje met daarop de tekst ‘opzadelen’ of ‘overnemen’, waarbij overnemen betekent dat het kind zijn paard uit de (reguliere) les mag overnemen.

In bijlage 3 hebben de onderzoekers een mogelijke opzet voor een whiteboard met magneten gemaakt. Hierbij wordt aangegeven om welke kind het gaat, wie zijn begeleider die middag is, op welk paard hij mag rijden, of dat hij het paard moet opzadelen (en dus borstelen) of overnemen en waar het ging gaat rijden. Bij dit alles wordt gebruik gemaakt van foto's en pictogrammen, om het voor een kind met een ASS zo duidelijk en gestructureerd mogelijk te maken.

3. Duur paardrijden

Vanuit de literatuur wordt beschreven dat de meeste interventies een groot effect hebben wanneer ze niet langer dan 20 minuten zonder pauze worden gedaan. Wanneer de interventie langer dan 20 minuten duurt kan het zenuwstelsel er aan wennen. De literatuur beschrijft dat dit ook van toepassing is bij paardrijden (Fine, 2010). Op de HartenHoeve is door de onderzoekers gezien dat de kinderen tijdens een buitenrit 20 minuten rijden, maar dat de gemiddelde tijdsduur van het paardrijden in de bak nogal eens verschilt. Een aanbeveling van de onderzoekers zou dan ook zijn om te zorgen dat het paardrijden altijd 20 minuten aaneengesloten zal duren om zorgverlening met paarden zo effectief mogelijk te maken.

Hoofdstuk 14: Kritische kanttekeningen over het paard als middel bij zorg- en hulpverlening

*“Een paard in de zorg: een zorg!”
SPH-E(NL), 2013.*

Om een zo compleet en actueel mogelijk beeld te schetsen met betrekking tot de zorgverlening met paarden, leek het ons als onderzoekers van belang in dit hoofdstuk enige kritische aantekeningen te maken. In ons onderzoek is er gesproken over de wijze waarop paarden ingezet kunnen worden in de zorg- en hulpverlening en de daarbij behorende therapeutische effecten. Daarnaast werd er overwegend positief gesproken over het inzetten van paarden. Desalniettemin worden er zowel in de literatuur als in de interviews meerdere kritische kanttekeningen genoemd.

Vanuit de literatuur kwamen de volgende kritische kanttekeningen naar voren.

- Nederlands Jeugd instituut

Het Nederlands Jeugd instituut (NJI) deed een onderzoek naar werkzame interventies bij kinderen met een ASS. In het uiteindelijke verslag werd begeleiding of therapie met dieren nauwelijks genoemd. Volgens het NJI is er nog onvoldoende onderzoek gedaan naar de effecten van dieren en natuur op kinderen met een ASS. Hierdoor valt begeleiding of therapie met dieren nog niet onder een werkzame interventie. Dit kan een nadelig gevolg hebben voor de vergoeding van behandeling of therapie met dieren wanneer in 2015 de transitie in de jeugdzorg heeft plaatsgevonden (Paard & Levenskunst, z.d.).

- Persmededeling

Uit deze persmededeling komt naar voren dat iedereen activiteiten of therapieën met paarden aan zou kunnen bieden. Ondanks de groei in aanbod is er geen sprake van een Nederlands keurmerk van opleidingen, therapieën, cursussen etc. In veel gevallen zijn de activiteiten of therapieën met dieren niet wetenschappelijk onderbouwd, wat ten koste gaat van de kwaliteit. Ook het veiligheidsaspect bij alle therapieën en activiteiten komt hierdoor in gevaar (SPH-E(NL), 2013).

- Hassink

Hassink (2002) deed onderzoek naar de betekenis van landbouwhuisdieren in de zorg- en hulpverlening. In het onderzoek benoemt Hassink meerdere kritische kanttekeningen over het inzetten van landbouwhuisdieren, waaronder paarden. Zo stelt Hassink dat er te weinig onderbouwing is voor de inzet van landbouwhuisdieren en de therapeutische effecten die als gevolg hiervan kunnen optreden. De onderbouwing die aanwezig is bestaat hoofdzakelijk uit impliciete, situatie specifieke en persoonsgebonden kennis en ervaring.

Ook stelt Hassink dat er bij de keus voor een bepaald diersoort te vaak gebruik wordt gemaakt van dieren die toevallig aanwezig zijn. Daarnaast zegt hij dat er weinig samenwerking is tussen zorg- en hulpverleningsinstellingen die paarden inzetten. Volgens hem zou de oorzaak gevonden kunnen worden in de grote cultuurverschillen tussen de instellingen. Bovendien wordt er door Hassink genoemd dat de risico's bij het gebruik van dieren in de zorg- en hulpverlening niet voldoende bekend zijn en dat het dierenwelzijn nog niet duidelijk in beeld is gebracht. Tot slot benoemt Hassink enkele aandachtspunten in zijn onderzoek: het overdragen van dierziekten naar mensen (zoönosen), veiligheid en regelgeving (Hassink, 2002).

Uit de door ons afgenomen interviews werden er verschillende kritische uitspraken gedaan over het inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening. Deze zullen hieronder genoemd worden.

- Hein van Harten

Hein van Harten, directeur van de HartenHoeve, zegt te zien wat het inzetten van paarden met mensen doet, maar heeft ook het idee dat het zwaar overtrokken wordt. Hein stelt dat er 'dingen' aan paarden worden toegedicht die je zou kunnen zien als je ze wilt zien, maar er dus niet hoeven te zijn. Daarnaast zou het inzetten van paarden en de effecten die als gevolg hiervan optreden moeilijk meetbaar zijn, aldus Hein van Harten. Tot slot benoemt hij dat hij denkt dat de wereld eromheen het belangrijkste is en dat het paard op plek twee komt (Hein van Harten, fragment 7.14 & 7.15).

- Ruud Knaapen

Ruud Knaapen, expert op het gebied van paardencoaching, benoemt in een door ons afgenomen interview dat het paard gewoon een paard is en voor hem en geen magische informatie bron (fragment 6.2). Bovendien stelt Ruud Knaapen dat paarden zich snel laten conditioneren of dat ze de coach conditioneren. Het is daarom belangrijk om dit te bedenken als je de informatie die je verkrijgt gebruikt voor de cliënt, aldus Ruud Knaapen (fragment 6.19). Tot slot benoemt Ruud Knaapen dat het verkeerd gaat als je bij het inzetten van paarden jezelf als expert presenteert. Het is een gevaar, omdat de cliënt afhankelijk is van je expertise (Ruud Knaapen, fragment 6.30).

- Stichting Grip op je leven

Stichting Grip op je leven, een stichting die kinderen en jongeren ondersteunt met behulp van paarden, stelt dat er relatief weinig wetenschappelijk onderbouwd materiaal is op het gebied van het inzetten van paarden. Er zou volgens hen nog door niemand een groot onderzoek zijn uitgevoerd waarin harde feiten en bewijzen staan, over het inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening (Stichting Grip op je leven, 2014).

"Ik zie wel een groot gevaar. Dat je hulpverleners hebt die te weinig van paarden weten en wel paarden gebruiken in hun zorg. Ten eerste is het niet altijd veilig. Paarden zijn grote dieren. Ze kunnen schrikken. Je moet goed weten waar je mee bezig bent. Er zijn een aantal gouden randvoorwaarden waar je aan moet voldoen als je mensen op een paard zet. En als je dat niet doet, ben je gewoon onveilig bezig en kunnen er verschrikkelijke dingen gebeuren. En daarnaast vind ik het naar de dieren toe niet altijd fair. Niet alleen je ruiter moet het naar zijn zin hebben, maar het paard ook. En paarden geven vaak hele kleine signalen af. En als je die niet ziet zou je ook je paarden tekort doen"

Babette de Bruijn, fragment 5.35.

Onderzoekers

Wij delen de mening dat er nog te weinig wetenschappelijk onderbouwde literatuur is, om het inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening te erkennen als een onderbouwde, werkzame interventie. Uit ons onderzoek is gebleken dat veel van de geraadpleegde onderzoeken van dezelfde bronnen gebruik hebben gemaakt. Wat de onderbouwing van paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening en de daarbij behorende therapeutische effecten die optreden, in onze ogen minder betrouwbaar maakt.

Het lijkt ons van belang dat er meer (wetenschappelijk) onderzoek gedaan wordt naar het inzetten van paarden in de zorg- en hulpverlening. Dit lijkt ons belangrijk, omdat wij door ons onderzoek wel denken dat dieren, in dit geval paarden, een toegevoegde waarde kunnen hebben in de zorg- en hulpverlening. Wanneer dit meer wetenschappelijk onderbouwd kan worden, zal dit een positief effect hebben voor het voortbestaan en/of financiering van paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening.

Hoofdstuk 15: Evaluatie

15.1 Beschrijving beperkingen onderzoek/methode

- Achteraf gezien hadden de onderzoekers meer tijd willen besteden aan een vooronderzoek, waarbij een proefinterview met ouders zou worden gehouden. Tijdens de interviews bleek dat ouders nauwelijks op de hoogte waren van wat er op de HartenHoeve gebeurt en ook wisten zij in veel gevallen niet wat zorgverlening met paarden zou kunnen inhouden. Wanneer er sprake was geweest van een proefinterview hadden de onderzoekers met hun vragen beter kunnen aansluiten bij ouders.

Ook hadden de onderzoekers in het vooronderzoek meer tijd willen besteden aan het interviewen van meerder mensen. Hierbij kan gedacht worden aan de verantwoordelijke personen voor de woensdagmiddag: coördinator bijzondere kinderen Mariëlle Witte en coördinator woensdagmiddag dagbesteding bijzondere kinderen Jolijn van Harten.

- Bij de selectie van de respondenten is het de onderzoekers niet gelukt om vier kinderen van hetzelfde geslacht te observeren. Daarbij is bij de selectie van de ouders gekeken of van ieder kind zijn moeder geïnterviewd kon worden. Dit is niet gelukt. In één geval hebben de onderzoekers een interview afgenomen met beide pleegouders.

- In ons plan van aanpak is beschreven dat de onderzoekers de geobserveerde kinderen tevens wilden interviewen. Dit bleek in de praktijk niet mogelijk, aangezien niet ieder kind over de capaciteit beschikte om antwoord op de vragen te geven.

- Gedurende de observaties is door de onderzoekers een aanwezige rol aangenomen. Er is voor deze methode gekozen, omdat het vrijwel onmogelijk was om een verholde rol aan te nemen wilde men het betreffende kind goed kunnen observeren. Het feit dat de onderzoekers een aanwezige rol aannamen kan de kwaliteit van de observaties hebben beïnvloed. Daarbij dient er rekening mee gehouden te worden dat de onderzoekers geen getrainde observatoren zijn, wat evenzeer van invloed zou kunnen zijn op de kwaliteit van de observaties.

- Een beperking in dit onderzoek was dat er weinig variatie in wetenschappelijk onderbouwde literatuur te vinden was. Hierdoor kan er een eenzijdig beeld ontstaan. De onderzoekers waren hier vooraf van op de hoogte, maar tijdens het onderzoek viel het toch nog tegen hoe weinig literatuur er werkelijk te vinden was of waar gebruik van gemaakt kon worden. Denk hierbij aan stukken literatuur waarvoor betaald diende te worden.

- De onderzoekers hadden achteraf gezien duidelijker met de afstudeerbegeleider vanuit school kunnen communiceren over het opsturen en nakijken van documenten. Nu bleek tijdens het onderzoek dat de afstudeerbegeleider op vakantie was op het moment dat de onderzoekers stukken opstuurden voor feedback.

15.2 Beschrijving sterke kanten onderzoek/methode

- Voorafgaand aan dit onderzoek is er een strakke planning opgesteld door de onderzoekers. Hier hebben zij zich gedurende het onderzoek aan gehouden en zo nodig werd de planning aangepast. Deze strakke planning heeft ervoor gezorgd dat het onderzoek naar tevredenheid is verlopen en het onderzoek voor de eerste inleverronde afgerond werd.

- Gedurende het onderzoek hebben de onderzoekers verschillende experts geraadpleegd die gebruik maken van paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening. Dit zorgde voor meer diepgang en aanvulling op literatuuronderzoek en observaties. Doordat de onderzoekers in een vroeg stadium van

het onderzoek contact hebben opgenomen met de verschillende experts, konden de experts tijdig geïnterviewd worden en ontstonden er geen problemen met tijdsdruk.

- De ouders die we benaderd hebben voor het afnemen van een interview en het observeren van hun kind, werkten allen direct mee.

- De onderzoekers hebben tijdens het afstudeeronderzoek goed contact gehouden met beide afstudeerbegeleiders. We hebben geprobeerd aan te sluiten bij een manier van contact maken die paste bij de betreffende afstudeerbegeleider. De houding van beide afstudeerbegeleiders was geïnteresseerd en bereidwillig om ons onderzoek tot een goed onderzoek te laten komen. Dit is door de onderzoekers als zeer prettig ervaren.

- Een sterke kant van ons onderzoek was de samenwerking tussen de onderzoekers. Vooraf is er een duidelijke taakverdeling gemaakt, waarbij rekening werd gehouden met de sterke en zwakke kanten van de onderzoekers. Doordat de onderzoekers zo verschillend waren qua karakter konden zij elkaar gedurende het onderzoek goed aanvullen.

15.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

- Het desbetreffende onderzoek dient als een opstapje voor verder onderzoek om medewerkers van de HartenHoeve te voorzien in hun behoefte aan kennisontwikkeling. Er kan nader onderzocht worden hoe de kennisontwikkeling van de medewerkers vergroot kan worden naar aanleiding van de verkregen informatie uit dit onderzoek.

- In een vervolgonderzoek zou kunnen worden gekeken op welke wijze er iets gedaan kan worden met de aanbevelingen van ouders en/of de onderzoekers.

- Hein van Harten benoemt dat het heel moeilijk is om samenwerkingsverbanden te vinden, maar dat hij vindt dat het een bedrijf alleen maar sterker maakt. Er zou onderzocht kunnen worden hoe verschillende zorgboerderijen/zorgmaneges hun kennis op het gebied van zorgverlening met paarden zouden kunnen delen.

- Gezien het aantal observaties was het voor de onderzoekers moeilijk om iets te zeggen over therapeutische effecten op fysisch vlak. Om hier wat over te kunnen zeggen lijkt het de onderzoekers noodzakelijk om langere tijd (ten minste een jaar) één of meerdere kinderen intensief te volgen en te observeren.

Bijlage 1: Literatuurlijst

❖ Boeken

- American Psychiatric Association. (2014). *DSM-5: Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen*. Amsterdam: Boom
- Baarda, B., Goede, M. de & Teunissen, J. (2009). *Basisboek Kwalitatief onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek* (2^e druk). Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers bv
- Baarda, B., Bakker, E., Hulst, M. van der., Julsing, M., Fischer, T., Vianen, R. van. (2012). *Basisboek Methoden en Technieken: Kwalitatief praktijkgericht onderzoek op wetenschappelijke basis* (5^e druk). Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers
- Boetes, B., Nieuwenhuys, D. & Schuitema, K. (2006). *Spel & sport* (7^e druk). Baarn: HBuitgevers
- Delfos, M. & Groot, N. (2013). *Autisme vanuit een ontwikkelingsperspectief* (2e druk). Amsterdam: SWP
- Fine, A.H. (2010). *Handbook on Animal Assisted Therapy: Theoretical Foundations And Guidelines For Practice*. San Diego: Academic Press
- Hassink, J. (2002). *De betekenis van landbouwhuisdieren in de hulpverlening: Resultaten van interviews met professionals op zorg- en kinderboerderijen*. Wageningen: Plant Research International B.V.
- Nelstein, P. (2009). *Het paard als leermeester*. Deventer: Ankh-Hermes bv

❖ Documenten

- Anckaert, L. (1996). *Mensbeeld en zorgverlening*. Gedownload op 10 april 2014, van <https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/258225/1/menszorg.PDF>
- Elings, M. (z.d.). Effecten van zorglandbouw. *Wetenschappelijk onderzoek naar de meerwaarde van zorgboerderijen voor cliënten*. Gedownload op 23 april 2014, van <http://edepot.wur.nl/171314>
- Gezondheidsraad & Raad voor ruimtelijk, milieu- en natuuronderzoek. (2004). *Natuur en gezondheid*. Gedownload op 29 januari 2014, van <http://www.gezondheidsraad.nl/sites/default/files/0409nr.pdf>
- Hofman, L. (2013, juni). *Therapie met behulp van paarden: een experience based praktijk?* Gedownload op 28 januari 2014, van [http://www.zorgpks.nl/assets/images/pdf/Masterthesis%20Therapie%20met%20hulp%20van%20paarden%20-%20ZorgPK's%20\(Lisan%20Hofman\).pdf](http://www.zorgpks.nl/assets/images/pdf/Masterthesis%20Therapie%20met%20hulp%20van%20paarden%20-%20ZorgPK's%20(Lisan%20Hofman).pdf)
- Huizen, I. van & Lambers – Jukema, N. (2009, november). *Kansen voor opschaling van de inzet van paarden in de Friese hulpverlening: Een haalbaarheidsonderzoek*. Gedownload op 28 januari 2014, van <http://landbouwzorg.nl/files/D659%20Haalbaarheidsonderzoek%20therapie%20met%20paarden%20in%20Friesland.pdf>
- Kamphuis, J. & Meijer, F. & Vries, A. de. (2004, 3 augustus). *Beroepsopdracht FPG* [HvA kennisbank]. Geraadpleegd op 7 januari 2014, van <http://kennisbank.hva.nl/document/218528>

Kroese, I. & Rutgers, P. (z.d.). *Een onduidelijk beeld van kwalificaties en professionaliteit*.

Geraadpleegd op 7 januari 2014, van

<http://www.zorgpks.nl/assets/images/pdf/Paard%20in%20de%20zorg.pdf>

Roey, S. van. (2004). *Hippotherapie: de therapeutische samenwerking tussen mens en paard in Vlaanderen en Amerika*. Gedownload op 17 april 2014, van

<http://doks.khk.be/eindwerk/do/record/Get?dispatch=view&recordId=SKHK413ebf17fb06726200fb06bb6ff3137a&>

SPH-E(NL). (2013). *Het paard in de zorg: een zorg! Een onduidelijk beeld van kwalificaties, kwaliteit en veiligheid*. Gedownload op 28 april 2014, van

<http://www.equitherapie.org/fileupload/PersberichtHetpaardindezorgeenzorgkwalificatiesenveiligheid.pdf>

❖ E-books

Attwood, T. (2009). *Hulp gids Asperger-syndroom: De complete gids*. Amsterdam: Nieuwezijds.

Geraadpleegd op 23 maart 2014, van

<http://books.google.nl/books?id=pG6sewaE7FIC&printsec=frontcover&dq=syndroom+van+Asperger&hl=nl&sa=X&ei=K7FfU6aEDYSUPI7EgRA&ved=0CD0Q6AEwAA#v=onepage&q=syndroom%20van%20Asperger&f=false>

Kuijpers, B. (2008). *Begrip door inzicht: Als gedrag op autisme lijkt* (2^e druk). Apeldoorn: Garant.

Geraadpleegd op 20 maart 2014, van

http://books.google.nl/books?id=QE9VdOvfObkC&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Velde, C. van der. (2004). *Oudergids autisme: een praktische handleiding sociale vaardigheden* (1^e druk). Amsterdam: Nieuwezijds. Geraadpleegd op 25 april 2014, van

http://books.google.nl/books?id=QjCdPvMFVCEC&pg=PA31&dq=autisme+behoefte+duidelijkheid&hl=nl&sa=X&ei=DBJaU_2LOeeN0AWhqoDYDw&ved=0CDQQ6AEwAA#v=onepage&q=autisme%20behoefte%20duidelijkheid&f=false

Verhulst, F. (2002). *Inleiding in de kinder- en jeugdpsychiatrie* (4^e druk). Assen: Koninklijke Van

Gorcum BV. Geraadpleegd op 22 april 2014, van http://books.google.nl/books?id=-wGplt94uwUC&printsec=frontcover&dq=motoriek+autisme+verhulst&hl=nl&sa=X&ei=Ql1WU_jLEoWMtAaH84HoAg&ved=0CFUQ6AEwBA#v=onepage&q=motoriek&f=false

Vermeulen, P. & Degrieck, S. (2009). *Mijn kind heeft autisme: Gids voor ouders, leerkrachten en hulpverleners* (7^e druk). België: Lannoo. Geraadpleegd op 22 april 2014, van

http://books.google.nl/books?id=1ewCAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Williams, C. & Wright, B. (2009). *Hulp gids autisme: Praktische strategieën voor ouders en begeleiders*. Amsterdam: Nieuwezijds. Geraadpleegd op 23 april 2014, van

http://books.google.nl/books?id=xDLeviKRfXYC&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Zeevalking, M. (2011). *Autisme: hoe te verstaan, hoe te begeleiden?* Houten: Bohn Stafleu van Loghum. Geraadpleegd op 21 maart 2014, van

<http://books.google.nl/books?id=8oV44doJrmYC&printsec=frontcover&dq=autisme+hoe+te+verstaan&hl=nl&sa=X&ei=W61fU8adN8LgOsrqgKAN&ved=0CDQQ6AEwAA#v=onepage&q=autisme%20hoe%20te%20verstaan&f=false>

❖ Internetbronnen

Aangepast paardrijden. (z.d.). *Therapeutische effecten*. Geraadpleegd op 30 januari 2014, van <http://aangepastpaardrijden.be/content/therapeutische-effecten>

Asperger-syndroom. (2011). *Kenmerken*. Geraadpleegd op 24 maart 2014, van <http://www.aspergersyndroom.nl/index.php/asperger/kenmerken.html>

Auticomm. (2013). *Therapie met paarden voor mensen met autisme*. Geraadpleegd op 22 april 2014, van <http://www.auticomm.nl/2013/05/02/therapie-met-paarden-voor-mensen-met-autisme>

Autism Speaks. (2013). *Horseback Riding as Autism Therapy*. Geraadpleegd op 23 april 2014, van <http://www.autismspeaks.org/blog/2013/03/08/horseback-riding-autism-therapy>

Balans Digitaal. (2014). *Met DSM-5 minder autisme*. Geraadpleegd op 24 maart 2014, van <http://www.balansdigitaal.nl/data/nieuws/2014/januari/met-dsm-5-minder-autisme/>

Dier in zorg en welzijn. (2011). *Positieve invloed op kwaliteit van leven*. Geraadpleegd op 24 april 2014, van <http://www.diereninzorgenwelzijn.nl/Effecten.aspx>

E-gezondheid. (2014). *Hippotherapie: de genezende kracht van paarden*. Geraadpleegd op 10 april 2014, van <http://www.e-gezondheid.be/hippotherapie-de-genezende-kracht-van-paarden/actueel/849>

Encyclo. (2014). *Therapeutisch*. Geraadpleegd op 1 april 2014, van <http://www.encyclo.nl/begrip/therapeutisch>

Equine Assisted Growth and Learning Association. (2010). *Why Horses?* Geraadpleegd op 29 januari 2014, van <http://www.eagala.org/Information/WhyHorses>

Equine Assisted Therapy. (2005). *Therapeutisch paardrijden*. Geraadpleegd op 10 april 2014, van <http://hippotherapie.webs.com/therapeutischpaardrijden.htm>

Equine Assisted Therapy. (2005). *Waarom paarden*. Geraadpleegd op 15 april 2014, van <http://hippotherapie.webs.com/waarompaarden.htm>

HartenHoeve. (z.d.). *Dagbesteding*. Geraadpleegd op 4 april 2014, van <http://hartenhoeve.nl/index.php/dagbesteding.html>

HartenHoeve. (z.d.). *Manege opent Europa's grootste buitenstal*. Geraadpleegd op 4 april 2014, van <http://www.hartenhoeve.nl/index.php/manege-opent-europas-grootste-buitenstal.html>

HartenHoeve (z.d.). *Paardrijden voor ruiters met een beperking*. Geraadpleegd op 23 oktober 2013, van <http://www.hartenhoeve.nl/index.php/voor-beperkten.html>

HartenHoeve. (z.d.). *Werkorganisatie*. Geraadpleegd op 7 januari 2014, van <http://www.hartenhoeve.nl/index.php/werkorganisatie.html>

HartenHoeve. (z.d.). *Wonen*. Geraadpleegd op 4 april 2014, van <http://hartenhoeve.nl/index.php/logeren-en-wonen.html>

Landelijk Netwerk Autisme. (z.d.). *Wat is autisme?* Geraadpleegd op 24 maart 2014, van <http://www.landelijknetwerkautisme.nl/index.php?pid=156>

LICG. (z.d.). *Dieren in de zorg: AAA & AAT: Therapiedieren*. Geraadpleegd op 23 april 2014, van <http://www.licg.nl/377/praktisch/omgaan-met-huisdieren/de-rol-van-huisdieren/dieren-in-de-zorg-aaa-aat.html>

Max Ernst GGZ. (2014). *Behandelaanbod*. Geraadpleegd op 25 april 2014, van <http://www.max-ernst.nl/index.php/behandelaanbod/kinderen-en-jongeren/probleem/94-autismespectrumstoornissen.html>

Melod. (2008). *Equithérapie: therapeutische werking van paarden*. Geraadpleegd op 12 maart 2014, van <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/19628-equithérapie-therapeutische-werking-van-paarden.html>

Nederlands Jeugd instituut. (z.d.). *De effectladder*. Geraadpleegd op 17 februari 2014, van <http://www.nji.nl/De-effectladder>

Nederlands Jeugd instituut. (z.d.). *Symposium DSM-5 Kind en Jeugd: van IV naar 5*. Geraadpleegd op 24 maart 2014, van <http://www.nji.nl/nl/Databank-Na-en-Bijscholing/Symposium-DSM-5-Kind-en-Jeugd-van-IV-naar-5>

Nederlandse Rett Syndroom Vereniging. (2009). *Over het Rett syndroom*. Geraadpleegd op 24 maart 2014, van <http://www.rett.nl/over-rett-syndroom>

Nederlandse Vereniging voor Autisme. (2013). *Autisme Spectrum Stoornis in DSM-5: Geen nieuwe diagnoses Klassiek Autisme, PDD-NOS en Asperger meer*. Geraadpleegd op 26 maart 2014, van <http://www.autisme.nl/autisme-nieuws/mei-2013/autisme-spectrum-stoornis-in-dsm-5.aspx>

Nederlandse Vereniging voor Autisme. (z.d.). *Klassiek Autisme: Kenmerken van deze vorm van autisme*. Geraadpleegd op 24 maart 2014, van [www.autisme.nl/over-autisme/wat-is-autisme-\(spectrum-stoornis\)/klassiek-autisme.aspx](http://www.autisme.nl/over-autisme/wat-is-autisme-(spectrum-stoornis)/klassiek-autisme.aspx)

Nederlandse Vereniging voor Autisme. (z.d.). *PDD-NOS: Kenmerken van deze vorm van autisme*. Geraadpleegd op 24 maart 2014, van [http://www.autisme.nl/over-autisme/wat-is-autisme-\(spectrum-stoornis\)/pdd-nos.aspx](http://www.autisme.nl/over-autisme/wat-is-autisme-(spectrum-stoornis)/pdd-nos.aspx)

Paard en levenskunst. (z.d.). *Werkzaamheid interventies met dieren bij kinderen met autismespectrumstoornissen*. Geraadpleegd op 28 april 2014, van http://www.paardenlevenskunst.nl/?action=pagina&id=276&id2=165&page=1&title=Werkzaamheid_interventies_met_dieren_bij_kinderen_met_autisme_spectrum_stoornissen.html

SPH-E (NL). (2010). *Nederlandse Stichting Helpen met Paarden- Equithérapie*. Geraadpleegd op 17 januari 2014, van <http://www.equithérapie.org/page/Hoe-vind-ik-een-Equithérapeut->

Trimbus-instituut. (2014). *Symptomen autismespectrum stoornissen*. Geraadpleegd op 24 maart 2014, van <http://www.trimbos.nl/onderwerpen/psychische-gezondheid/autismespectrum-stoornissen/symptomen#des>

Vos – Hoeven, T. (z.d.). *De kracht van een compliment*. Geraadpleegd op 22 april 2014, van <http://www.opvoedadvies.nl/compliment.htm>

Zorgboeren. (z.d.). *HartenHoeve*. Geraadpleegd op 7 januari 2014, van <http://www.zorgboeren.nl/hartenhoeve/>

Bijlagen 2: Tabellen bij deelvraag 6

Tabel 11.1 Uitspraken van ouders over hoe zij denken dat hun kind de HartenHoeve in het geheel ervaart.

Naam kind:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Gerton	1.6 1.14	..en hij gaat altijd met plezier. Ik heb ook nooit gehad dat hij niet wil. Hij gaat ook heel graag, hij vindt het ook leuk om te doen.
Michel	2.5	Ook regelmatig knutselen. Dat vindt hij niet leuk. ..maar 's zomers, en dat vindt ie wel fantastisch: vuurtje stoken en marshmallows maken. Want ja, dat kan thuis niet. En een beetje ravotten. Een beetje vuurtje stoken. Waar mag dat nou?
Yaëla	3.3 3.8 3.20 3.28	Dus toen zijn we nog wel elders wezen kijken, maar ze had zelf zo iets van: ik voel me daar niet thuis, zegt ze. En ik vind het bij de HartenHoeve leuker. Net wat ik zei, we zijn elders wezen kijken en zij geeft aan: ik vind het niet zo leuk of ik ga me niet thuis voelen hier. Vindt ze ook wel leuk volgens mij. Zeker op die boerderij in Deil zelf. Beetje ravotten. Ze vond het ook wel heel jammer dat ze moest stoppen met het logeren. En Yaëla is blij. En dat is voor ons het allerbelangrijkste.
Devy	4.4 4.14 4.21	<i>Vader:</i> Devy heeft er altijd heel veel zin in hè? <i>Moeder:</i> Ja. <i>Vader:</i> Om er naar toe te gaan. <i>Vader:</i> Het is gewoon: ik ga lekker op woensdagmiddag naar de HartenHoeve. Ik trek mijn laarzen aan en ik kan lekker alles doen waar ik zin in heb. <i>Vader:</i> Hij heeft het lekker naar z'n zin en daar gaat het me om.

Tabel 11.2 Uitspraken van ouders over hoe zij denken dat hun kind de begeleiding ervaart.

Naam kind:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Gerton	1.23	Dat vindt hij ook hartstikke leuk. Hij heeft natuurlijk een klik met die S. en ook wel met anderen. Maar hij is heel makkelijk. Hij vindt het allicht best wie het is.
Michel	-	-
Yaëla	3.19	Vindt ze ook leuk. Ik hoor er op zich niet zo heel veel over. Met iedereen kan ze wel opschieten.
Devy	4.17	<i>Vader:</i> Nee, hij zegt er niets over dus dan denk ik dat hij dat oké vindt. <i>Moeder:</i> Ja, één keer was er iets. Had ie een beetje strijd. Ja, die keek een beetje boos of zo. <i>Vader:</i> Ja, met een stagiaire.

Tabel 11.3 Uitspraken van ouders over hoe zij denken dat hun kind de paarden ervaart.

Naam kind:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Gerton	1.27 1.28	Ik denk de liefde. Ik denk dat hij dat lief vindt, omdat hij dat kan aaien. Paarden trekt hem ook altijd wel.
Michel	2.6 2.16 2.17 2.20	Het was één en al paard. Ze moeten op een gegeven moment binding krijgen met iets. En dan kun je wel een hond nemen, met een hond kun je dat ook hebben. Maar Michel heeft dat vooral met de paarden. In het begin was er zo'n klein wit paardje. En dat werd ouder en dat moest naar de Harten Weide ² heet dat geloof ik. En dat was voor zijn gevoel zijn paard. Hij zegt wel eens: ik moest op dat paard en dat wil de baas altijd zijn, die luistert niet naar je. Nu heeft ie dat niet meer zo. De paarden horen gewoon een deel bij hem. Zet een paardenfilm op en het is goed. Zet een andere film op en hij gaat lopen.
Yaëla	3.21	Ik denk het gedeelte met de paarden. Dat ze dat wel het leukste vindt.
Devy	4.12 4.19	<i>Moeder:</i> Ja, dus het is voor hem ook niet altijd zo: ik moet op een paard. <i>Vader:</i> Ja, dat paarden is nu onderdeel van het geheel. Het is nog niet precies dat dat er met kop en schouders boven uit steekt. Dat ie thuiskomt van: paard, dit en dat. Nee. <i>Moeder:</i> Dat hij als ik aankom van: nou, dat paard zou ik maar niet aaien, gaat hij juist zo'n paard aaien. Dus hij is absoluut niet bang. En zo'n paard reageert ook goed op hem.

Tabel 11.4 Uitspraken van ouders over hoe zij denken dat hun kind het rijden en verzorgen van de paarden ervaart.

Naam kind:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Gerton	1.7 1.10 1.19 1.22 1.28 1.29 1.34	Het moet eerst schoongemaakt worden en de hele rataplan en dan mag hij rijden. En daar geniet hij ook gewoon van. En ze hoeven hem tegenwoordig ook niet meer vast te houden. Hij kan ook wel enkele dingen alleen. Dan is hij trots. Dat was in het begin niet. Dan was hij lekker aan het rondkijken. Dan was hij gauw afgeleid. Ik denk dat hij pony rijdt op zijn manier dat hij dat leuk vindt en het dier vindt het ook goed. Hij geniet ervan. Het is een sport dus ik denk ook dat hij het ziet als een sport. Want ik zeg gewoon: 'Jij gaat sporten.' Als je aan Gerton vraagt: 'Wat doe je voor sport?' Dan zegt hij: 'Paardrijden.' Dus het is zijn sport. ..het is een sport.. En dat vindt hij leuk. Hij vindt het gewoon leuk. Maar hij vindt heel veel dingen leuk.

² "De Harten Weide is een paardenpensionstal en camping in **Zoelmond**. Er is een woonplek voor begeleid wonen en in het weekend is er logeeropvang voor bijzondere kinderen. Verder kunnen er 24 (oude) paarden wonen die wat extra en zorg aandacht nodig hebben van onze zorgmedewerkers. De Harten Weide is onderdeel van Manege HartenHoeve uit Deil (Hartenweide.nl, 2014)."

		En hij heeft wel eens een keer een proefje gedaan. Dat vindt hij geweldig. Hij was helemaal trots. Apentrots. Hij had de vijfde prijs en dan vindt hij dat ook geweldig om te doen. Dan zie je hem ook stralen.
Michel	2.16	In het begin was er zo'n klein wit paardje. En dat werd ouder en dat moest naar de Harten Weide heet dat geloof ik. En dat was voor zijn gevoel zijn paard. En daarna zijn ze meer gaan wisselen.
Yaëla	3.18	Ze vindt het heel erg leuk. En dat zag ik nu ook met die wedstrijd. En dan merk je wel dat ze heel lang al daar mee bezig is, praten er over. Het ging dit keer wel redelijk goed moet ik zeggen. Ze vindt het ontzettend leuk om te doen.
Devy	4.14 4.16 4.21	<i>Vader:</i> Ik denk niet dat hij het ziet als zorgverlening met paarden. <i>Moeder:</i> Nee, alleen op het laatst als hij terugkomt en dan wil hij ook het liefst dat hij niet de spullen opruimt. <i>Vader:</i> Hij heeft het lekker naar z'n zin en daar gaat het me om. <i>Moeder:</i> Als het een hondengebeuren was, was het ook goed geweest.

Tabel 11.5 Uitspraken van ouders over hoe zij de HartenHoeve in het geheel ervaren.

Ouders:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Moeder van Gerton	1.11 1.14 1.40	..een beetje een rommeltje vond ik het. Altijd wel heel goedwillend, altijd wel heel fijn voor andere mensen, ik heb er respect voor dat ze het allemaal zo doen. Rommelig. Alles kan, het is ook allemaal makkelijk. Ik denk ook wel dat ze er echt goed voor zijn, dat ze ook echt wel proberen om dingen uit kinderen te halen. Jawel, het is beter opgeknapt. Het ziet er allemaal verzorgder uit, alleen ik vind het nog steeds wel een rommeltje. Het is allemaal uit goedwil bedoeld, maar het blijft een rommeltje. ..ze hebben nu ook die naschoolse opvang erbij dus hebben ze het ook allemaal wat drukker. Het is allemaal wel wat rommelig en druk.
Moeder van Michel	2.9 2.10 2.11 2.15 2.31	En ja, Hein die was heel makkelijk. Ik weet wel dat het nu gestructureerder er uit ziet en eigenlijk.. Veel netter. En toen kwamen we bij Hein.. Dus er was wel gelijk een klik. En Bert is ook van huis uit boerenzoon dus dan klikt dat beter als dat je naar een dame moet in het UMC op hoge hakken. Christien is ook gewoon een leuke meid. Het is er allemaal netjes en schoon. Niets op aan te merken. Ik zeg altijd: als Michel op de HartenHoeve is hoeft je niet bang te zijn. Er kan niks gebeuren. En als ie iets doet wat niet mag, dan weet de rest van de omgeving dat niet. Hij is eigenlijk beschermd qua..
Moeder van Yaëla	3.8	En dat is met de HartenHoeve ook. Daar lopen ook best wel gehandicapte kinderen natuurlijk, zij is eigenlijk net zo hard gehandicapt. Maar op zich hadden we er wel een goede indruk bij. Daarom hebben we gezegd van: we gaan het doen.
Pleegouders van Devy	4.3 4.4	<i>Vader:</i> Hein, dat is wel geweldig dat ie dat doet voor Devy. Zo van, hij weet het verhaal erachter. En van daaruit heeft hij besloten voor zichzelf van: laat dat jochie gewoon komen. Ja, dat is wel heel aardig van die man. <i>Moeder:</i> Het is natuurlijk allemaal een beetje een rommeltje. Alleen, nu met

		de verbouwing ziet het er trouwens allemaal heel netjes uit hoor. Ik vind het een prettige sfeer. <i>Vader:</i> Maar goed, inhoudelijk weet je het natuurlijk niet. Je weet niet precies wat ze daar nou precies doen. Je ziet dat heel veel mensen daar bewegen en het lijkt alsof de sfeer altijd heel prettig is en of dat alles kan. Of dat echt zo is.. <i>Vader:</i> Dat heeft ook wel wat. Dat quasi rommelige. En ik snap alleen niet van, hè.. Kinderen zoals Devy hebben nou juist heel veel structuur nodig. En dan kom je op een plek waarop het lijkt alsof die structuur daar heel ver te zoeken. Dus dat lijkt mekaar te bijten, maar desondanks de mensen die daar rondlopen, die daar de zaak dragen, die zullen schijnbaar toch wel iets neer kunnen zetten dat het goed voelt voor kinderen <i>Moeder:</i> Ik denk inderdaad.. Dat ze zomaar wat doen, maar dat is in wezen niet zo. Want ik weet wel dat ze ook structuur moeten bieden.. Ik ben zeer tevreden. <i>Vader:</i> Ja, weten doe je het niet. Je krijgt er niet de vinger achter want wie daar nou de leiding heeft en zo. Maar het werkt. <i>Vader:</i> We weten dat het gebeurt. En dat er een bepaalde structuur is en een bepaalde veiligheid en een bepaald opvoedingsklimaat. Maar ik heb genoeg vertrouwen in Hein en z'n vrouw dat ze dat goed neerzetten. <i>Vader:</i> Al hadden we aan het begin toen Devy bij ons kwam wonen, de HartenHoeve naast ons gehad, met wat ik daarbij voel en hoe Hein daar de toko runt, dan hadden we daar steun aan gehad.
	4.8	
	4.25	

Tabel 11.6 Uitspraken van ouders over hoe zij de begeleiding van hun kinderen ervaren.

Ouders:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Moeder van Gerton	1.11	Ik denk ook wel dat ze er echt goed voor zijn, dat ze ook echt wel proberen om dingen uit kinderen te halen.
	1.12	De begeleiding is altijd vriendelijk en het is er ook altijd.. Ik heb ook nooit gehad dat het niet kan of zoiets.
	1.14	Heel veel contact heb ik niet.
	1.15	Soms heb ik het niet altijd in de gaten hoe of wat, want ik heb niet altijd in de gaten van wat hij nou precies doet.
	1.24	S. zegt allemaal dat het goed is en ik denk dat het een fantastisch meisje is en ze doet het ook graag met hem maar.. En die zegt ook wel: er zit vooruitgang in, maar omdat je het zelf niet ziet..
Moeder van Michel	2.18	N.. En die heeft hem best wel een tijd alleen gehad en daarna deed zij met M. de groep. En dat klikte heel goed. En M. ook. En nu is het J.. Die denkt gewoon even net wat sneller mee. En dat hadden M. en N. wat minder. Maar naar Michel waren ze allemaal net zo leuk.
	2.27	(Over J.) Ik denk: ja meid, jij vertelt eigenlijk drie, vier verhalen in één. En ik vind dat ook wel knap van hun, dat ze eigenlijk de kinderen zo goed zien.

Moeder van Yaëla	3.11	Ze staan ook heel erg open voor ideeën.. Ja, ik vind het heel goed dat ze daar nu zo mee bezig zijn.
Pleegouders van Devy	-	-

Tabel 11.7 Uitspraken van ouders over wat hun ervaring is met de paarden op de HartenHoeve en wat hun mening is over paarden inzetten in de zorg- en hulpverlening.

Ouders:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Moeder van Gerton	1.13	De kwaliteit van de paarden, kijk als je de paarden van onszelf ziet ten opzichte van hier dan.. Het zijn manegepaarden en ik ben wat meer kwaliteit gewend. Ik weet, een paard kan je rust geven en een paard voelt je ook aan.
	1.16	Paarden voelen kinderen aan.. Paarden kunnen ook heel veel van kinderen hebben. Dieren voelen toch ook kinderen aan en zeker als die kinderen wat mankeren. Ik weet het niet, maar dat denk ik van wel. Omdat het sociaal vaardige dieren zijn.
	1.17	Ik denk dat ze bepaalde karakters kunnen hebben. En ik denk dat die paarden die ze op de HartenHoeve hebben dat daar nog meer in zit dan gewone paarden.
	1.18	De paarden voelen aan van: verrek, er is wat met een kind, het is niet helemaal oké, ik moet dit of dat doen. Dat voelen ze aan.
Moeder van Michel	2.16	Ze moeten op een gegeven moment binding krijgen met iets.
Moeder van Yaëla	3.9	Het paardrijden, het in contact met dieren, dat blijkt ook wel steeds.. Dat dat met autistische kinderen sowieso goed werkt. Ik denk dat dat voor haar ook wel een hele goede is.
	3.12	Ik denk inderdaad het in contact komen met dieren. Dieren hebben geen mening. Ze vinden een bepaalde geborgenheid bij die beesten. Ik denk dat dat op zich wel heel erg goed werkt, zeker bij dat soort kinderen. Die krijgen toch een bepaalde liefde er voor.
Pleegouders van Devy	4.9	<i>Moeder:</i> Nou, de kinderen worden er rustig door. En dat is dan denk ik, nou ja, het leuke van een kind en een paard. Die is heel onbevangen, een kind. Dat je dus een kind laat beseffen van: kijk, dat paard reageert goed op mij. <i>Vader:</i> Ik denk, het paard die geeft heel duidelijk qua gevoelens, denk ik, aan van hoe de vork in de steel zit. Ik denk tussen dit soort kinderen en een paard dat er signalen gaan zonder woorden. Ik denk dat dat voor een kind uit de hulpverlening heel belangrijk is dat er gewoon een onvoorwaardelijke vriend.. Ook herkenning gewoon uiteindelijk. Maar dat het paard op een gegeven moment bij de één makkelijker is als bij de ander. Dat is natuurlijk ook heel leuk. Dat je echt een maatje kan krijgen. En een paard is natuurlijk ook heel groot en imposant hè. Ik denk als je een hele grote en imposante vriend hebt, dat dat geweldig kan zijn. <i>Moeder:</i> Dat zeker ook verstandelijk beperkten ook best wel tegen muren

	4.10	aanlopen. Dat ze weinig vrienden hebben, weinig.. En als je dat natuurlijk wel met een paard krijgt.. Als jij komt dat dat paard juist naar jou.. En bij jou wel rustig is en bij een ander niet rustig is. Ik denk dat dat heel bijzonder kan zijn. <i>Vader:</i> Nou, ik denk dat vooral kinderen en gehandicapten.. Die kunnen er een ontzettende boost van krijgen van: dit is mijn geluksmomentje. Als je een uur paard mag rijden en je bent helemaal gelukkig en de rest van de week ben je weer ongelukkig, dan zijn dat soort momenten natuurlijk heel belangrijk. Even niet denken aan je handicap of je gestoordheid of wat dan ook. Even gewoon ik en mijn paard.
	4.23	<i>Moeder:</i> Zeker lichamelijk beperkten mensen op een paard leren hè. Dat ze constant zichzelf moeten corrigeren. Je moet wel recht zitten, want anders val je er af.

Tabel 11.8 Uitspraken van ouders over wat hun ervaring is met het verzorgen en rijden van de paarden door hun kinderen en over de mogelijke therapeutische effecten die hierbij optreden.

Ouders:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Moeder van Gerton	1.10	Jawel, hij heeft ook een verminderde stabiliteit dus het is op zich ook wel goed voor hem. En het gaat ook wel goed, want hij kan draven heb ik hem horen vertellen. Dus het is ook wel beter voor hem. En ze hoeven hem tegenwoordig ook niet meer vast te houden. Hij kan ook wel enkele dingen alleen.
	1.15	Maar niet zo dat er een standaard protocol is van dat, dat, dat wordt er gedaan.
		..maar wat ze nou exact met hem doen weet ik niet.
	1.22	Het is een sport.
	1.24	S. zegt allemaal dat het goed is en die zegt ook wel: er zit vooruitgang in, maar omdat je het zelf niet ziet, kan ik het ook niet zeggen het verschil van nu ten opzichte van vroeger.
	1.29	Ja wel, maar of hij nou heel veel veranderd..
Moeder van Michel	1.36	(Motoriek.) Hij gaat wel vooruit maar of dat specifiek door de paarden komt, dat weet ik niet.
	2.13	Ik stond met tranen in mijn ogen eigenlijk naar Michel te kijken.
	2.13	Dus dan ging je wel eens kijken en dan had je echt zo iets: daar zit ons zandzakje op dat paard. En dat paard loopt met jou rond. En de laatste keer was het wedstrijd.. En toen ging ie in galop en ik had echt zo iets: yes! Ja, het was dat ons zandzakje.. Ja, een ventje op een paard was.
	2.14	Ik heb er geen verstand van. Maar volgens mij zit ie er netjes op.
	2.16	Ik denk dat het goed is voor het evenwicht.
		En dan ken je eigenlijk je eigen kind niet terug, dat hij eigenlijk zo staat te kletsen met dat paard. Dan denk je: ben je zo goed bij en dan sta je te overleggen en samen dat lintje te bekijken.
	2.26	Paardrijden is vooral goed. ..toch een beetje qua corrigeren van je rug.. z'n rugspieren. Als ik dat groepje van Michel zie, dan zit ie onderhand het mooiste recht.
	2.27	Hij zat meer in dromenland als aan het paardrijden voor mijn gevoel.
	2.28	Ik zou wel hopen dat het lessen iets meer lessen wordt. Als ik die laatste

	2.29	wedstrijd, dat wedstrijdje niet gezien had, dan had ik nog steeds dat beeld van die zandzak. Ja, na drie jaar zat ie nog hetzelfde op als de eerste keer. Steeds sta je echt als ouders met tranen in je ogen te kijken. Oh jongen, je doet het fantastisch. Maar je kan wel huilen.
	2.30	Hij kan nu eindelijk zo'n paard mee naar binnen brengen. Maar een jaar geleden ging het paard nog met hem lopen. Dus er zit vooruitgang in.
	2.32	Misschien is er nog wel meer uit te halen. Het loopt wel.
Moeder van Yaëla	3.7	Ik zie het meer een beetje als ontspanning en als ja, leuk dat ze het gewoon gezellig heeft met de kinderen daar.
	3.13	Als ik ook zie hoe zij vooruit gegaan is. En ook voor zichzelf wel elke keer dingen overwint. Dan zie je gewoon hoe ze gegroeid is gewoon.
	3.14	Maar nu rijdt ze echt in een groepje waar ze gewoon helemaal los rijden en één iemand les staat te geven. Dus op zich maakt ze wel vooruitgang. Ik vind dat wel heel leuk dat je dat ziet inderdaad.
	3.24	Misschien dat ze iets meer evenwicht heeft gekregen. Ik vind dat wel moeilijk om te zeggen.
Pleegouders van Devy	4.12	<i>Moeder:</i> Want wij zijn ook niet dat gaan doen, omdat we dachten van: oh, juist het paard.. Nee hoor, meer zo van: er is een plekje, er is een mogelijkheid.
	4.16	<i>Vader:</i> Maar we hebben nog niet gekeken inderdaad van dat hij op een paard zit. <i>Vader:</i> Maar weten doen we het niet.
	4.19	<i>Vader:</i> Weten we niet. Want we leveren hem af en dan komt ie in die groep in de kantine. En dan gaan wij gewoon naar huis.
	4.21	En eerlijk gezegd boeit het mij ook niet zo hoe hij met de paarden omgaat. Hij heeft het lekker naar z'n zin en daar gaat het me om. <i>Moeder:</i> Wij wilden voor Devy, voor hem iets met kinderen. Dat hij, onder begeleiding, met andere kinderen kon spelen. En dat hij daardoor ook een half uur op een paard zit.. <i>Vader:</i> Dat is alleen maar meegenomen.
	4.23	<i>Vader:</i> Hij heeft al gestaan op een paard terwijl het paard rondjes liep, dus ik denk dat ie het wel kan.

Tabel 11.9 Uitspraken van ouders over wat het effect van de HartenHoeve (in het geheel) is op hun kind. Tijdens de interviews met ouders bleek dat de invloed van de HartenHoeve niet los te koppelen is aan hoe kinderen en ouders de zorgverlening met paarden ervaren.

Ouders:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Moeder van Gerton	1.8	Het is ook gewoon voor zijn sociale ontwikkeling dus dat hij meer andere kinderen ziet en dat hij daar ook wat mee moet doen.
	1.9	Hij moet zelf ook dingen leren en leren dat hij dingen moet doen. Ook om hem zo zelfstandig mogelijk te maken.
	1.25	Meer onzeker. Hij durfde niet zoveel. Hij kende veel minder mensen. Hij kent nu iedereen. Hij begroet nu ook iedereen. Je ziet hem wel groeien, het gaat alleen stapsgewijs. Langzaam gaat het gewoon, maar hij geniet ervan.. Hij ziet iedereen, hij kent iedereen, hij groet iedereen.. Dat vindt hij fantastisch.
	1.31	Of het nou specifiek door de HartenHoeve komt.. Door de leeftijd veranderen kinderen natuurlijk wel. Hij is wat zelfstandiger.
	1.32	Ja, die heeft daar ook een bijdrage aan. Dat denk ik van wel. Het is natuurlijk ook zo dat hij zich vertrouwd voelt als hij daar is en dan durft hij ook meer.
	1.33	Jawel, doordat hij meer durft te vragen. Durft te gaan praten met andere mensen.
Moeder van Michel	2.15	Dan komt ie aanlopen en dan roepen ze: hé Michel! Nee, dat heeft ie hier in het dorp niet.
Moeder van Yaëla	3.6	Op zich wel aardig hetzelfde als hoe ze nu is. Weinig veranderd.
Pleegouders van Devy	4.12	<i>Moeder:</i> En gewoon het samen zijn toch wel met anderen. Hij wil wel heel graag bij iemand zijn.
	4.20	<i>Vader:</i> Ik neem aan dat ie wel geleerd heeft van in een groep, nu het functioneren, hoe ie in een groep functioneert. Ik denk rekening houden met leeftijdsgenootjes.

Tabel 11.10 Uitspraken van ouders waarin ze vinden dat de zorgverlening die wordt aangeboden op de HartenHoeve nog verbeterd zou kunnen worden.

Ouders:	Frag-nr.:	Uitspraken van ouders:
Moeder van Gerton	1.37	..dat hij dan weleens in zijn broek had gepoept. Dan is de wc daar waarschijnlijk niet schoon genoeg geweest.
	1.38	Ja, ik denk als ze hem daar misschien beter begeleiden daarin. Je moet voortaan eerst naar de wc als je gaat paardrijden.
	1.39	Meer sturen! Gewoon van er moet eerst dat gebeuren, want we gaan een lange buitenrit maken dus je gaat eerst naar de wc.
	1.42	Ja, dat zou eigenlijk iets meer gecommuniceerd kunnen worden.
	1.43	Ik zou het eigenlijk ook wel fijn vinden als ik elk kwartaal wist van: we hebben nu dat met hem gedaan. Meer verslag van hoe of wat. Ik vraag dan wel van: gaat hij vooruit? En dan is het 'ja..'. Maar dat zou nog wel eens beter op papier gezet kunnen worden. Dat zou ik wat fijner vinden. Dat ik er toch iets meer van weet.
Moeder van Michel	-	-
Moeder van Yaëla	3.11	Ik denk dat het heel goed is om bepaalde structuur.. Het was heel erg los zand. Yaëla moet eigenlijk een vaste begeleider. En dat wil nog wel eens wisselen. Wij proberen hier een bepaald stramien, structuur te krijgen. En als het daar maar een beetje losgelaten wordt en ze fladdert maar een beetje rond. Dat komt haar

	3.25	niet ten goede. We hebben ook hun uitgenodigd om contact op te nemen met onze begeleider van Reinaerde. Die is natuurlijk op autismegebied aardig gespecialiseerd. Om hun eens wat dingen bij te brengen over autisme, wat dat nou precies inhoudt. Hoe je het beste met Yaëla om kan gaan. We proberen een beetje één lijn te krijgen.
	3.26	En misschien ook met een planbord of iets in die geest. Of agenda's. Als ze nou een stukje voorlichting krijgen van die man over hoe je het beste met haar om kan gaan. Dat scheelt denk ik al heel veel. Met een stoplicht werken. Het zijn allemaal maar kleine dingetjes, maar het kan soms wat rust brengen.
	3.28	En we proberen meer te vertellen over Yaëla. En dat is denk ik wel iets waar ze nog een slag in kunnen maken. Meer kennis. Misschien ook wel over andere kinderen. Misschien is het goed als je één, twee keer per jaar met ouders gaat zitten en een gesprek hebt.
	3.29	We hebben nog nooit een gesprek gehad verder. Dus ik denk dat dat nog wel een hele goede is. Ook voor andere kinderen. Ik weet niet of dat ze het met niemand doen..
Pleegouders van Devy	4.25	<i>Moeder:</i> Ik heb niet zo iets van: goh, dit of dat. <i>Vader:</i> Nee, dat weten we ook niet.

Bijlage 3: Whiteboard met magneten

Idee van de onderzoekers om een whiteboard op te hangen met daarop de volgende punten:

Kind	begeleider	pony/paard	opzadelen / overnemen	plaats
Mark 	Jolijn 	Ratja 	overnemen 	buitenrit
Kim 	Jolijn 	Joke 	opzadelen 	binnenbak

De foto's zouden geplastificeerd kunnen worden en vervolgens met een magneet erachter bevestigd kunnen worden op het whiteboard.